د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو
د روزنې معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

تاریخ

یوولسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۶ هـ. ش

تاریخ - یوولسم ټولګی

درسي کتابونه د پوهنې په وزارت پورې اړه لري. پیرودل او پلورل يې په کلکه منعه دی. له سر غړوونکو سره به يې قانوني چلن وشي.

moe.curriculum@gmail.com

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې
هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی
د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو
د ترکمنو د تاجکو
ورسره عرب، گوجر دي
پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي
هم ایماق، هم پشه یان
دا هیواد به تل ځلیږي
لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به
لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحیم

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو
د روزنې معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

تــاریخ

یوولسم ټولگی

د چاپ کال: ۱۳۹۶ هـ. ش

لیکوالان:

دکتور فاروق انصاري

سرمؤلف عبدالغیاث غوري

مؤلف عبدالمالک عابد

علمي او مسلکي ایډیټ:

پوهنمل زلمی هوتک

د ژبې ایډیټ:

پوهنمل بریالی باجوړی

سر مؤلف امین الله نژند

دیني، سیاسي او فرهنګي کمیټه:

دکتور عبدالصبور فخري

حبیب الله راحل د تعلیمي نصاب په ریاست کې د پوهنې وزارت سلاکار.

د څارنې کمیټه:

دکتور اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو د روزنې معین

دکتور شیر علي ظریفي د تعلیمي نصاب د پروژې مسؤول

سر مولف عبدالظاهر ګلستاني د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی رئیس

طرح او ډیزان : حمید کریمي

د چاپ د سمون چارې: محمد کبیر حقمل د پوهنې وزارت د نشراتو او اطلاعاتو رئیس

بسم الله الرحمن الرحیم

د پوهنې د وزیر پیغام

د لوی خدای ﷻ ډېر شکر دی چې انسان يې په احسن تقويم کې پيدا او هغه ته يې د خبرو کولو توان ورکړ او د علم او فکر پر ګاڼه يې سمبال کړ. ډېر درود دې وي د اسلام پر ګران پيغمبر حضرت محمد مصطفی ﷺ چې د انسانيت ستر ښوونکی دی او د رحمت، لارښوونې او روښنايي پيغام راوړونکی.

ښوونه او روزنه په هره ټولنه کې د بدلون او پراختيا بنسټ دی. د ښوونې او روزنې اصلي موخه د انسان د بالقوه ځواکونو فعالول او د هغه د پټو استعدادونو غوړول دي.

درسي کتاب د ښوونې او روزنې په بهير کې يو مهم رکن بلل کيږي چې له نوو علمي بدلونونو او پرمختګونو سره اوږه په اوږه د ټولنې له اړتياوو سره سم تاليف کيږي. درسي کتابونه بايد د منځپانګې له مخې خورا بډای وي چې وکړای شي د علومو له نوو لاسته راوړنو سره مل ديني او اخلاقي زده کړې د نوو ميتودونو له لارې زده کوونکو ته وليږدوي.

دغه کتاب چې اوس ستاسو په واک کې دی، د همدغو ځانګړنو پر بنسټ چمتو او تاليف شوی دی. د پوهنې وزارت تل زيار باسي چې په هيواد کې تعليمي نصاب او درسي کتابونه د اسلامي ښوونې او روزنې او د ملي هويت د ساتلو پر بنسټ جوړ او له علمي معيارونو، نوو روزنيزو ميتودونو او د نړۍ له علمي پرمختګونو سره سم چمتو کړي.

د زده کوونکو استعدادونه په ټولو اخلاقي او علمي خواوو کې وغوړيږي او په هغوی کې د تفکر او نوښت توان او د پلټنې حس پياوړی کړي. د خبرو اترو او پيرزوينې د فرهنګ دودول، د هيواد پالنې او د مينې او محبت د حس پياوړی کول، ښځنه او پيوستون د پوهنې د وزارت نورې غوښتنې دي چې ښايي د لوست په کتابونو کې ورته پام وشي.

درسي کتابونه د ښه او مسلکي ښوونکي له درلودو پرته نشي کولای ټاکل شوي موخې ترلاسه کړي. ښوونکی د ښوونې او روزنې يو مهم جزء او د ښوونې او روزنې د پروګرامونو پلي کوونکی دی. د هيواد له ژمنو او زړه سواندو ښوونکو څخه، چې د تورتم او ناپوهی په وړاندې يې جګړه خپله دنده ګرځولې، دوستانه هيله لرم د تعليمي نصاب په دقيق او مخلصانه تطبيق کې د هيواد ماشومان، نجونې او تنکي ځوانان د پوهې، اخلاقو او معنويت لوړو څوکو ته ورسوي.

د هيواد د زده کړې د نظام برې د خلکو له جدي مرستو پرته امکان نه لري. له دې امله له ټولو قشرونو او د ملت له شريفو خلکو، په تيره بيا له کورنيو او د زده کوونکو له درنو اولياوو څخه هيله لرم چې د معارف د موخو د لاسته راوړو په برخه کې له هيڅ ډول مرستې څخه ډډه ونه کړي. دغه راز له ټولو ليکوالو، پوهانو، د ښوونې او روزنې له ماهرينو او د زده کوونکو له محترمو اولياوو څخه هيله کيږي چې په خپلو رغنده نظرونو، وړانديزونو او نيوکو د درسي کتابونو په لاښه والي کې د پوهنې له وزارت سره مرسته وکړي.

لازمه بولم له ټولو ښاغلو مؤلفانو، د پوهنې وزارت له اداري او فني کارکوونکو او له ملي او نړيوالو بنسټونو څخه، چې د دغه کتاب په چمتو کولو، چاپولو او ويش کې يې زيار ايستلی او مرسته يې کړې، مننه وکړم.

په پای کې له لوی خدای ﷻ څخه غواړم چې په خپله بې پايه مهرباني له موږ سره د پوهنې د سپيڅلو ارمانونو په لاسته راوړلو کې مرسته وکړي. انه سميع قريب مجيب.

د پوهنې وزير

دوکتور اسدالله حنيف بلخي

د مطالبو لړ لیک

مخونه	عنوانونه
۳-٤	دافغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې
۵-۸	افغانستان ته د اسلام راتګ او خپریدل
۹-۱۲	افغانستان د امویانو په دوره کې
۱۳-۱٤	له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال
۱۵-۱۸	افغانستان د عباسیانو په دوره کې
۱۹-۲۰	د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغیزې
۲۳-۲۸	طاهریان او صفاریان
۲۹-۳٤	سامانیان
۳۵-٤۲	غزنویان او سلجوقیان
٤۳-٤۸	غوریان او خوارزم شاهیان
٤۹-۵۲	مغول او ال کرت
۵۳-۵٦	تیمور ګورګاني او د ده ځایناستي
۵۷-٦۰	د مغولو او تیموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ
٦۳-٦٤	د کندهار له پاخونه مخکې د افغانستان وضع
٦۵-٦٦	بابریان او افغانستان
٦۷-٦۸	افغانستان او صفویان
٦۹-۷۲	د حاجي میرویس نیکه تر مشرۍ لاندې د کندهار پاخون
۷۳-۷٦	په ایران کې د هوتکي دولت را منځته کېدل
۷۷-۷۸	د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ
۸۱-۸٤	په هند کې افغاني پاچاهان

د مطالبو لړ لیک

عنوانونه	مخونه
لودیان او سوریان	٨٦-٨٥
ایران په منځنیو پېړیو کې	٩٠-٨٩
ایران په نویو پېړیو کې	٩٤-٩١
هند په منځنیو پېړیو کې	٩٦-٩٥
هند په نویو پېړیو کې	١٠٠-٩٧
د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر	١٠٤-١٠١
چین په منځنیو پېړیو کې	١٠٨-١٠٥
چین په نویو پېړیو کې	١١٠-١٠٩
د چین اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع	١١٠-١٠٩
اروپا په منځنیو پېړیو کې	١١٢-١١١
صلیبي جګړې	١٢٦-١٢١
د اروپا سیاسي اوضاع د رنسانس په عصر کې	١٣٢-١٢٧
په نویو پېړیو کې د اروپاعلمي او فکري بدلونونه	١٣٤-١٣٣
په نویو پېړیو کې داروپا سیاسي بدلونونه	١٣٨-١٣٥
د انګلستان صنعتي انقلاب	١٤٠-١٣٩
د عثماني دولت را منځته کېدل	١٤٣-١٤١
د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب	١٤٥-١٤٤
د امریکا د متحده ایالاتو د پر مختګ د لوړتیا لارې چارې	١٤٧-١٤٦

لومړی څپرکی

افغانستان او اسلام

تېر کال د اسلام له تاریخ سره آشنا شوئ. په دې څپرکي کې به په منځنیو او نویو پیړیو کې د افغانستان له تاریخ سره په لنډه توگه بلدتیا ترلاسه کړئ.

د شاه دو شمشیره (علیه الرحمه) جومات

د دې څپرکي موخې

هيله کېږي چې زده کوونکي لاندې پوهنيزې، مهارتي او ذهنيتي موخو ته ورسيږي:

- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سپېڅلي دين راتگ او خپريدل، افغانستان د امويانو په دوره کې، له امويانو څخه عباسيانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسيانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دوه اړخيزو اغيزو خبر شي.
- په افغانستان کې د مسلمانانو د برې لاملونه او همدارنگه د ځينو اميرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅونونو دلايل وپيژني.
- د اسلامي او تاريخي هويت او د پوهې د لاسته راوړلو سره مينه پيدا کړي.

افغانستان او اسلام

د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په درشل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له څرنګوالي او هغو لاملونو سره په لنډه توګه بلدتيا ومومئ چې اسلام ته زموږ د هېوادوالو د ليواتيا سبب ګرځېدلي وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرايط پايداره نه وو او سياسي، اقتصادي او ټولنيز تينګښت يې نه درلود چې په لنډه توګه به د ځينو برخو په تشريح پيل وکړو:

۱- سياسي وضع

د شپږمې ميلادي پيړۍ په دويمه نيمايي کې څه وخت چې د يفتليانو دولت مخ په ځوړ روان شو، د ايراني ساسانيانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتيب سره د افغانستان شمال لوېديځ، شمال او شمال ختيځ ته وغځېدله او تسلط يې وموند. پاتې هېواد په ملوك الطوايفي حکومتونو ووېشل شو او ډېر سيمه ييز حکومتونه رامنځته شول. د بېلګې په توګه په غور کې د سوريانو کورنۍ، په باميانو کې د (شېرانو)، په کابل کې د (رتبيلانو) او په غزني اوګرديز کې د (لاويکيانو) سيمه ييز حکومتونه په پښو ودرېدل.

۲- اقتصادي او ټولنيزه وضع

د اسلام د ظهور څخه پخوا افغانستان د سوداګريزو مالونو د وړلو او راوړلو لاره وه. د وريښمو مشهوره لاره له دې سيمې څخه تېره شوې وه او سوداګريز کاروانونه به له چين او هند څخه ايران، عراق، ترکيې، لوېديځو هېوادونو او ختيځ روم ته رسېدل، همدارنګه د کرنيزو ځمکو، پريمانه اوبو، مساعدې هوا او انساني قوې شتوالي لا ځلولی و.

خو د اسلام د ظهور په وخت کې يې د يوه سياسي او اداري مرکزيت د نشتوالي له کبله شرايط د ويجاړۍ لورې ته مخه کړه، چې کله به يې يوه او کله به يې بله سيمه يرغل او چور لاندې راتله.

له بلې خوا، د ټولنې زياتره وګړي په کرنې، مالدارۍ او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عايداتو يوه برخه به يې د عبادت ځايونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کړنلاره د دوی د زياتې بېوزلۍ سبب کېده.

همدارنګه د وخت په تېرېدو سره د ځينو بزګرو ځمکې د لويو ځمکوالو لاسته ورغلې، يوې ډلې ته د شتمنۍ لاسته ورتلل او د بلې ډلې بېوزلي د دې لامل شو چې سخته مالي او اقتصادي ناانډولي رامنځته شي.

۳- پوهنيزه، ادبي او ديني وضع

دين چې د يوې ټولنې د يووالي پياوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې يې د اسلام د پيداښت په درشل کې د ټولنې د خلکو په باور کې خپل حيثيت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقۍ سبب وګرځېد. څرنګه چې د هېواد لوېديځه برخه چې د ساسانيانو تر سياسي، ادبي او ديني نفوذ لاندې وه، نو زردشتي دين ډېره وده کړې وه. خو په مرکزي سيمو، زابلستان، د کابل سيند وادي (ګندهارا)، د ارغنداب وادي د هندوکش د غرونو تر لړيو او د هېواد تر شماله پورې او همدارنګه د سند تر څنډو پورې بودايي او برهمني دينونه دود وو. لمر لمانځنې او بت لمانځنې هم د هېواد په شاو خوا کې پيروان درلودل.

د يادو شوو دينونو څخه هر يو د ځانګړو عبادت ځايونو او اړوندو ادارو لرونکي وو. چې په دې کې زياتره ساتونکو او راهبانو کار کولو او مزدوري يې اخيستله.

د هېواد د جغرافيوي موقعيت له مخې چې د جګو غرونو د سلسلو په واسطه په ډېرو درو وېشل شوی و هره دره د ځانګړې ژبې او لهجې لرونکې وه.

څرګندونې

۱- يفتلي يا هپتالي په چيني ژبه کې (يي- تي- لي- دو)، په يوناني او رومي ژبو کې (افتهاليت)، په پهلوي، عربي اوفارسي کې (هيطل يا هيفتا ل يا هياطله) او په هندي او سانسکريټ کې (شوته هونه) بلل شوې ده.

۲- ماوراءالنهر د امو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نوموړی سند او سير دريا تر مينځ واقع شوې وه. د بخارا، سمرقند، خوقند،خجند او نور ...... مهم ښارونه په دې سيمه کې موقعيت درلود او اوس د ازبکستان د هېواد په قلمرو کې شامل دی.

لکه څرنګه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېرې ژبې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت د هېواد په بېلابېلو برخو کې دود وې.

د (۲۱- ۴۰ ق/ ۶۴۲- ۶۶۱ ز) کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسی درلود او د يوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو.

له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالی او د وينې او نژاد په اصالت باندې باور خلک له ستونزو سره مخ کړي وو. د کورنی جوړښت او بنسټ پياوړې پايه نه درلوده او ښځې له خپلو انساني حقوقو څخه محرومې وې. شرايط همداسې وو چې د اسلام دين غږ زموږ هېواد ته راورسېد. هغه دين چې ټول يې د يوه خدای ﷻ له لورې، يووالي، خپلواکی، عدالت، وروروليی او برابری ته را وبلل.

د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتګرو لومړنی ډله د دويم خليفه په زمانه (۲۲ ق/ ۶۴۳ ز) کې زموږ د هېواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپيڅلي دين د خپراوي لامل شوه.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندنيو څلورو موضوعاتو په هکله له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو پايلې دې د ډلې يو غړی له نورو سره شريکې کړي.

د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سياسي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنيزه وضع.

پوښتنې

۱. د دينونو زياتوالی د ټولنې په يوالي کې څه اغېزه کوله؟ څرګندونې پرې وکړئ.
۲. د اسلام د پيداښت په وخت کې زموږ د هېواد خلکو په کومو ژبو خبرې کولې، ايا تراوسه هم په هماغو ژبو خبرې کېږي؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په نظر هغه دلايل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نږدېوالی وښود؟ يو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست څخه يې په ټولګي کې وړاندې کړئ.

افغانستان ته د اسلام راتگ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتگ او خپرېدو سره بلد شئ. او همدارنگه هغه لاملونه به هم وپیژنئ چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دین د نفوذ لامل وگرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتگ د پام وړ او د تاریخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتگ او پایښت، دغه هېواد له یوې دورې څخه یوې بلې تاریخي دورې ته بوتلو او پرته له ځینو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځینې دودونه چې په هر وخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او ټولنیز جوړښتونه له بنسټیزو بدلونونو سره مخ شول او یا په بله وینا، اسلام زموږ هېواد ته نوی روح او هویت وباښه نو څرنگه اسلام په افغانستان کې خپور شو؟

د اسلام خپرېدل

هغه گړندیتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغاړی و، د نړۍ په تاریخ کې ساری نه لري، نو له دې کبله په ځای په وي چې دغه کار یوه الهي معجزه وبولو؛ ځکه د دې بریدونو او فتوحاتو رښتینی لامل او اصلي محرك هغه اسماني پیغامونه او لارښوونې وې چې د نوي دین په قالب کې د حضرت محمد ﷺ له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲ ق) کال کې د مثنی تر قوماندې لاندې چې د حارث زوی و د لومړي ځل لپاره د جزیره العرب په ختیځو سیمو باندې یرغل وکړ چې په پایله کې مسلمانانو د فرات سیند په لوېدیځه څنډه کې د حیره ښار لاندې کړ. له دې فتحې سره مسلمانانو ته د بین النهرین د فتحې کلی لاسته ورغله.

وروسته له دې مسلمانانو د یوې لسیزې په درشل کې د ساساني ایران د نیولو کار بشپړ کړ او په ځانگړې توگه د نهاوند جگړه (نهاوند د همدان په سویل او د اوسني ایران مرکز ته نژدې یو ښار دی). په (۲۱ ق) کال کې مسلمانانو د ساساني ایران لښکرې او دولت په بشپړه توگه له منځه یوړ چې مسلمانانو دغه سوبه د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توگه هغه حایل چې د خراسان او عربو مسلمانانو ترمنځ و، له منځه لاړ او اسلامي مجاهدینو خپل ځانونه د دې سیمې پولو ته ورسول او د خلیفه فرمان ته سترگې په لار پاتې شول.

دغه فرمان په(۲۱ ق) کال کې د حضرت عمرﷺ له لورې صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قیس تر مشرۍ لاندې حرکت وکړ او د اوسني ایران په سویل ختیځ کې د طبس د نیولو وروسته یې د هرات لور ته مخه کړه او دغه ښار یې په زور ونیوه. هغه بدلونونه چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمانﷺ د ځیناستې په سر رامنځته شول، زموږ په هېواد کې یې د مسلمانانو پرمختګ لږ څه وځنډاوه خو دا

یوه څرګندونه

وایي کله چې د لومړي ځل لپاره د عربو او ایرانیانو لښکرې سره مخ شوې دواړو لوریو د جګړې له پیل څخه مخ ګرزاوه. په دې موده کې د دواړو لوریو استازي په تګ او راتګ کې وو. د دې مذاکراتو له ډلې څخه، په یوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازي څخه د دوی د موخې په هکله پوښتنه وکړه.

ځواب یې ورکړ:

زموږ موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان یې د خدایﷻ په یووالي او د اسلام د پیغمبرﷺ په نبوت شهادت او همدارنګه د قرآن کریم قبلول دي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

هغه سړي وویل: د خدایﷻ بندګانو ته دعوت ورکول چې د بندګانو له عبادت څخه د خدایﷻ د عبادت په لور وګرځي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

د مسلمانانو استازي وویل:

او بل دا چې ټول خلک د آدم او حوا اولاده او ټول له یوه مور او پلار څخه پیدا دي.

ځل د مسلمانانو خلیفه،(عبدالله بن عامر بن کریز) د ختیځو سیمو د فتحه کولو مشر وټاکه او نوموړي په دې برخه کې ډېرې هڅې وکړې.

عبدالله هغه ښارونه چې له اسلام څخه یې مخ اړولی و، بېرته تسلیم کړل او په ځانګړې توګه د نیشاپور له فتحې وروسته په (۳۰ ق) کـال کې د نوموړي لاره د افغانستان د بېلابېلو ښارونو لوري ته خلاصه شوه. زموږ د هېواد مهم ښارونه لکه هرات، فاریاب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموړي تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سویلي سیمو د فتحې کار په غاړه

واخیست او سیستان چې په هغه وخت کې غزنی،   زمین داور او کندهار پکې شامل وو ونیول او له هغه ځایه د کابل په لور وخوځېد.

په کابل کې مسلمانان له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابلیانو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې یې ماتې وخوړه.

د پام وړ خبره دا ده چې له دې لښکرلیږنې سره یوځای، یو زیات شمېر عربانو په قبیلوی توګه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغو سیمو کې مېشته شول چې له جزیره العرب سره یې ورته والي درلود.

سره له دې لومړنیو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځینو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړل نشول او په ځانګړې توګه د ځینو بنی امیه و قبیلې د پلویانو چلند د خلکو د ځورېدو او نارامۍ لامل وګرځېد او پاځونونه یې وزېږول، او په پای کې د یوه پاځون په ترڅ کې چې د ابومسلم خراساني تر مشرۍ لاندې ترسره شو خلافت د امویانو څخه یوې بلې نرمې عربي ډلې یعنې عباسیانو ته چې ځان یې د پیغمبر ﷺ له کورنۍ او د هغه سیاسی نظام وارث باله چې د هغه په واسطه جوړ شوی و، ولېږدېده.

د مسلمانانو د بریالیتوب دلایل

۱- په پاک خدای ﷻ، د قیامت په ورځ، د اسلام په پیغمبر ﷺ او قرآن کریم باندې پیاوړی ایمان د مجاهدینو د بریالیتوب تر ټولو مهم دلیل ګڼل کېږي، ځکه دې عقیدې دوی ته ډېره لوړه روحیه بښله او دوی یې لا زیات فعالیت او خوځښت ته هڅول.

جهاد، شهادت او جنت له معنوي پلوه تر ټولو هغه اساسي ارزښتونه وو چې د دې سبب شول ترڅو مسلمانان په نه تصور کېدونکې توګه له خپل ځانه مېړانه، نه ستړي کېدل او جرئت وښیي.

۲- د مسلمانانو پیاوړې نظامي مشرۍ او له اغیزمنو جګړه ییزو تکتیکونو څخه ګټه اخیستنه او همدارنګه د مجاهدینو ترمنځ د جګړې د مشر د امر منلو روحیه.

۳- سربېره پر دې، مادي انګیزې هم باید له یاده ونه باسو. ځکه د اسلام د قوانینو سره سم د غنیمتونو یو پر پنځمه برخه اسلامي دولت او څلور پر پنځمه برخه د مجاهدینو حق ګڼل کېده.

٤- زموږ د هېواد د خلکو له خوا د اسلام عدالت غوښتنې او مساواتو د شعارونو بدرګه کول، ځکه زموږ خلک د اشرافي نظامونو له شتون څخه ناراضه او تر پزې رسیدلي وو.

٥- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تيت او پرکې اداري او مذهبي وضعې شتون په ځانګړې توګه زمور د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمينه برابره کړه، ترڅو ګټه ترې واخلي، ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پياوړی واحد حکومت او يو دين شتون نه درلود چې خلك سره راټول کړي.

٦- د واحدې نظامي مشرۍ نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې ګډه وډه دفاع د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب بل دليل شمېرل کېږي.

٧- په اسلامي لارښوونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروګرام شتون او په سيمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پورې او پراخه پروګرام نشتوالی.

د پورتنيو څوګونو دلايلو او ځينې نورو لاملونو له مخې، اسلامي لښکرې وتوانيدې چې افغانستان يا د هغه وخت خراسان تر خپلې ولکې لاندې راولي.

پوښتنې

١. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيځ لور ته لښکرکشي وکړه؟ لاندې تش ځايونه ډك کړئ

٢. په کال .... هجري مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د .... تر مشرۍ لاندې په ايران بريد وکړ او په ترڅ کې يې .... مهم ښار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغی.

٣. اسلامي لښکرې د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟

٤. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب څخه زمور سيمو ته کډوال شول؟

٥. د مسلمانانو د خليفه حضرت .... فرمان په .... کا ل کې د خراسان پر لور د مجاهدينو د پرمختګ په هکله صادر شو.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب د لاملونو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مقاله وليکي.

افغانستان د امویانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امویانو د ادارې کولو له څرنګوالي او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سیاسي وضعې سره بلد شو.

امویانو په (٤١ ق / ٦٦١ ز) کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی (٩٠) کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډېرو سیمو واکمن شول.

دوی چې د قبیلوی نظام بنسټ تر یوه حده ساتلی و د فتحه شوو سیمو د ساتلو لپاره یې د قوم د متنفذو خلکو څخه ګټه اخیسته چې نوموړي مشران به د ډېر واک خاوندان وو.

د امویانو په دوره کې زموږ هېواد د ورېښمو د لارې، پراخه کرنیزو ځمکو، بهیدونکو سیندونو، مساعدې هوا او انساني قوې په لرلو سره د ښه اقتصادي وضعیت لرونکی و. خو د امویانو د

دربار د مصارفو زیاتوالي چې د مالیاتو له لارې تامینیدل، نه یوازې دا چې د کسبګرو او بزګرانو د نارامۍ لامل وګرځېدل بلکې د ډېرو ځمکو لرونکي هم ناراضه شول، ځکه چې د ټولنې د لوړې طبقې سیاسي حقوق هم محدود شول او د بزګرانو د ورځنیو مالیاتو زیاتوالی د سیمه ییزو اشرافو د عوایدو د کمښت لامل وګرځېدل. په دې توګه د اموي دولت په دوره کې د خراسان کلني مالیات څلویښت مېلیونه درهم ته ورسید.

د عربو په منځ کې هم د اموی دولت له سیاست څخه ناراضی زیاتې شوې. د قریشو یوه بله څانګه عباسیان وو چې له امویانو سره به یې سیالي کوله، د عباسیانو پلویان ورځ په ورځ زیاتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعدې ورکولې چې د بریالیتوب په صورت کې به د مالیاتو اندازه او بېګاري کارونه راکم کړي. سیمه ییزو ځمکوالو ته به یې هم وعده ورکوله چې د دوی سیاسي حقوق به په پام کې نیسي او دوی ته به د دولت په اداره کې برخه ورکوي.

په دې ترتیب د امویانو او عباسیانو ترمنځ مخالفت زیات شو، څرنګه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله (۱۱٤- ۱۱۷ ق / ۷۳۵- ۷۳۸ ز) په دوره کې د عباسیانو د پلویانو له ډلې څخه څو پټ کسان ونیول شول، لاس اوپښې یې پرې او غوڅې شوې. د امویانو بل والي نصر بن سیار هم په خراسان کې د عباسیانو پلویان په سخته توګه وځارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د ناراضی مخه ونیسي او د هرې ورځې په تېریدو سره د خلکو ناراضی زیاتېدلې.

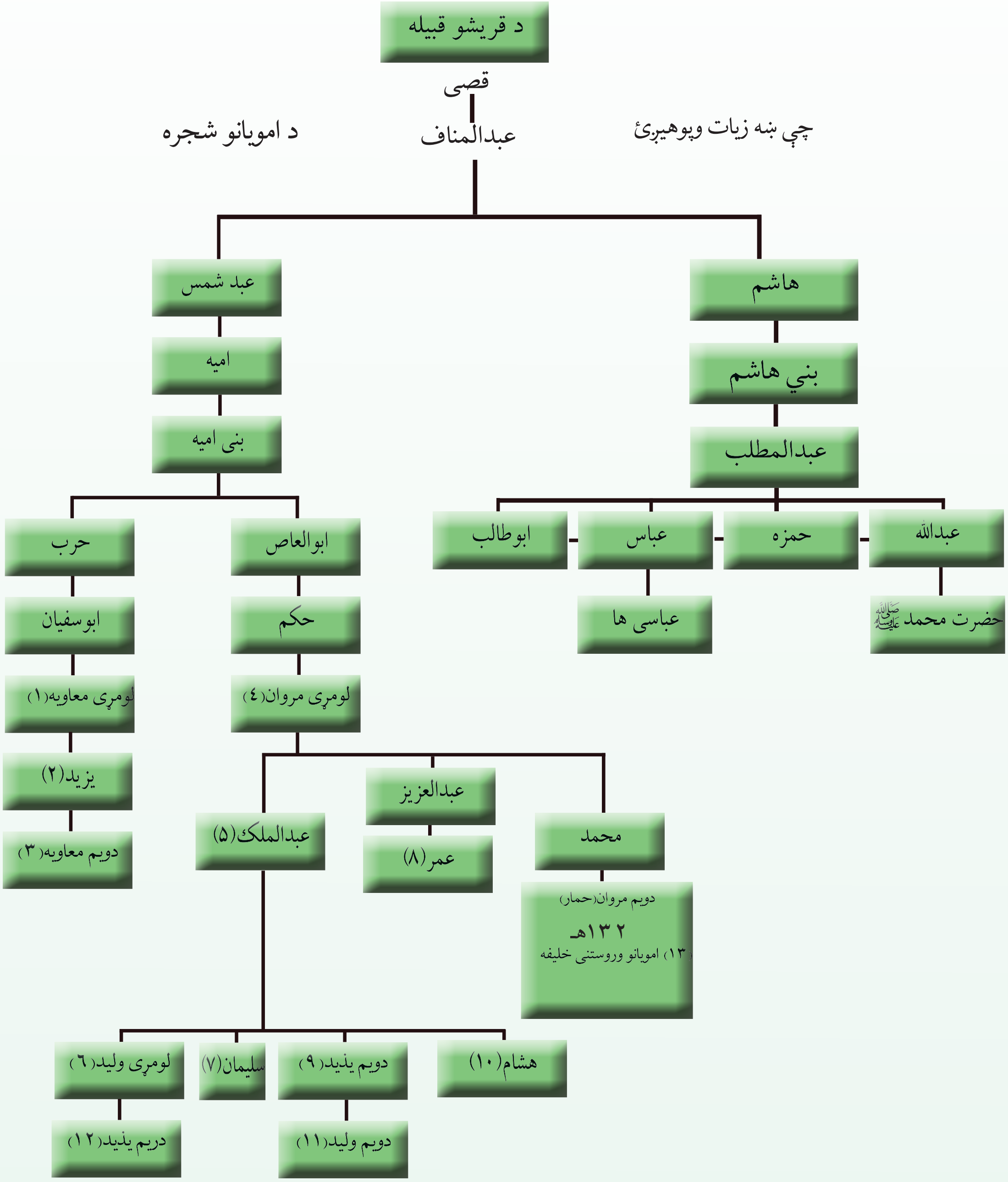

د قريشو قبيله
قصی
عبدالمناف
د امويانو شجره
چې ښه زيات وپوهيږئ
هاشم
بني هاشم
عبدالمطلب
عبدالله
حمزه
عباس
ابوطالب
حضرت محمد ﷺ
عباسی ها
عبد شمس
اميه
بنی اميه
ابوالعاص
حرب
حكم
ابوسفيان
لومړی مروان(٤)
لومړی معاويه(١)
يزيد(٢)
دويم معاويه(٣)
عبدالعزيز
محمد
عبدالملك(٥)
عمر(٨)
دويم مروان(حمار)
١٣٢هـ
(١٣) امويانو وروستنی خليفه
لومړی وليد(٦)
سليمان(٧)
دويم يذيد(٩)
هشام(١٠)
دريم يذيد(١٢)
دويم وليد(١١)

د ولسي پاڅونونو لاملونه

د بني امیه دولت په دوره کې نارضایتي زموږ په هېواد کې زیاته شوه. دوی حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو څخه ټاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پورې اړه لرلې. سیاسي مخالفین په سختۍ سره ځپل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجلل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لګښتونو زیاتوالی چې د مالیې له لارې به اخیستل کېده او همدارنګه بېګار اجباري کارونه د دې لامل وګرځېدل چې د خلکو د بېوزلۍ کچه لوړه او بالاخره د زیاتې ناراضایتۍ لامل وګرځي.

زموږ خلکو د ځینو متعصبو له خوا د بې عدالتۍ او له توپیره ډک چلند ته په کتو سره، په داسې حال کې چې په اسلام یې ټینګ ایمان درلود او د هغه په پراختیا کې یې قرباني ورکړې وې خو د نوموړو کسانو د تسلط پر وړاندې یې پاڅون وکړ، لکه د ابومسلم خراساني پاڅون.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هره ډله دې له لاندې موضوعګانو څخه یوه وټاکي، خبرې اترې دې پرې وکړي او بیا دې یو تن په لنډه توګه د خپلې ډلې معلومات نورو ته وړاندې کړي.

- د امویانو په دوره کې زموږ د هېواد سیاسي وضعیت،
- د امویانو په دوره کې زموږ د هېواد اقتصادي وضعیت،

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ

۱- د امویانو په دوره کې د مالیاتو او بیګاري د زیاتوالي لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

۲- د ځینو عربو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون اساسي علتونه په ګوته کړئ.

۳- بیګار او حشر یو تر بله څه توپیر لري؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

٤- اموي والیانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سیاسي مخالفینو سره څه وکړل؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په آند د افغانستان د هغو ولسي پاڅونونو لاملونه چې د عباسیانو په ګټه تر سره کېدل څه وو؟

په دې هکله یو مطلب برابر کړئ او له اجازې وروسته یې د ښوونځي په دېوالي جریده کې وځړوئ.

له امویانو څخه عباسیانو ته د واک لیږد

په دې لوست کې به زده کړو چې واک څه ډول له امویانو څخه عباسیانو ته ولیږدیده او په دې برخه کې د ابومسلم خراساني او د غوري مشرانو ونډه څه وه؟

ابو مسلم خراسانی او د واک په لیږد کې د هغه ونډه

عبدالرحمن چې په ابو مسلم ملقب و، د ماشومتوب د دورې نوم يې (بهزادان) او د پلارنوم يې بنداد هرمزد و. نوموړی په (۱۰۰ ق / ۷۲۱ ز) کې د سفیدنج (یا سپید دژ چې د جوزجان د انبار له مضافاتو څخه دی) په کلي کې زیږیدلی دی. په لومړي سرکې يې تحصیل ته مخه کړه او عربي ژبه يې زده کړه. د ژوند په ترخو شیبو کې يې غم او په خوږو کې يې خوښي نه ښکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې يې د سیاست ډګرته و دانګل. د سلیم عقل، د هېواد پالنې احساس او پیاوړي عزم په لرلو سره ډېر په بیړه د ولسي فعالیتونو په سرلاري او مخکښ بدل شو. نوموړي په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې يې له ابراهیم عباسي سره ولیدل او د بني عباس له پټ ګوند سره يې اړیکې ټینګې کړې. څه وخت چې هېواد ته راستون شو، د علوي سیدانو یحي بن زید له شهادته وروسته يې په خراسان کې د امویانو په وړاندې د پاځون مشري په غاړه واخیسته.

د پاځون په لومړیو ورځو کې ډېرې ډلې له ده سره یو ځای شوې، تر هغه پورې چې د (۱۲٦ ق / ۷٤۷ ز) کال په کوچني اخترکې د سفیدنج په کلي کې يې د امویانو بیرغ کوز او د عباسیانو تور بیرغ يې پورته کړ.

د ابو مسلم د دعوت په پایله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسیانو په ملاتړو عربو کې د عباسیانو پلویان زیات شول او په بیړه سره د هرات، بادغیس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نیشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سیمو زیات شمیر خلک د نوموړي مرستې ته حاضر شول. پیاده او سپاره خلک به له ابومسلم سره یو ځای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سیار چې له ابومسلم سره يې مقابله کوله ونه توانېد چې د پاځون کوونکو په وړاندې ټینګ شي. د ابومسلم په واسطه د مروې له نیولو وروسته نصر نیشاپور ته شاتګ وکړ. د ابومسلم ځواکونو د سیار لښکر و ځاره او ماتې يې ورکړه.

د امویانو امیر مروان حمار ډېره هڅه وکړه چې دا پاځون وځپي. د دې لپاره نوموړي نورې لښکرې برابرې کړې او ابراهیم عباسي يې هم وواژه. خو پاځون کوونکو څو ځله د مروان ځواکونوته په عراق کې سختې ماتې ورکړې او د امویانو وروستی د خلافت مرکز دمشق يې ترې ونیو او په (۱۳۲ ق / ۷۵۳ ز) کال يې د کوفې د ښار په جامع جومات کې ابوالعباس سفاح خلیفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتید او هلته ووژل شو.

په دې ترتیب عباسیان د امویانو پرځای واک ته ورسېدل. خو د خلکو او پاڅون کوونکو د ژوند ښه کولو لپاره یې کوم ګام پورته نه کړ او خپلو وعدوته یې شا کړه. ابومسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسي مشرانو ابومسلم او نورو پاڅون کوونکو ته په ښه سترګه نه کتل نو ځکه یې د له منځه وړلو لپاره لاسونه بډ وهل. ترڅو په (۱۳٤ ق/ ۷۵۵ ز) کال کې ابوجعفرمنصور، ابومسلم په ټګۍ د خلافت مرکز ته وغوښت او مړیې کړ. د ابومسلم وژنې خلک بیا وخوځول، خرنګه چې پاڅون کوونکو په لومړي سرکې د ((سنباد)) بیا د استاد ((سیس)) او وروسته د ((مقنع)) په مشرۍ پاڅونونه پیل کړل.

امیر فولاد او امیر کروړ او همدارنګه د واک په لیږدیدنه کې د هغوی ونډه

امیر فولاد د ملك شنسپ بن خرنګ له اولادې څخه و، شنسپ د افغانستان په مرکز کې د غورله مشرانو څخه و چې د غور د غرونو په شاوخواکې یې واکمني درلوده. څه وخت چې نوموړي واورېدل چې د افغانستان خلکو د امویانو په وړاندې پاڅون کړی، ده هم پاڅون وکړ او په عباسي ګوندکې یې د ابومسلم خراساني سره یوځای د خلکو په راغونډولو پیل وکړ.

امیر کروړ د امیر فولاد زوی و. په کال (۱۲۹ ق/ ۷٦۰ ز) کې په غور کې امیر شو. نوموړی و توانېده چې د غور په شاوخواکې د واکمنۍ لمنه و غوړوي ځکه چې دی یو هوډمن، زړه ور او مېړنی سړی و او دخپل پلار په څېر نوموړي د ابومسلم خراساني سره یوځای د عباسي ګوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخیسته. همدارنګه نوموړی یو زړه ور هوډمن او پوخ شاعر و چې لومړنی پښتو شعر ده ویلی دی.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو وویشل شي او عباسیانو ته د واک د رسېدو په برخه کې دې د لاندې شخصیتونو په اړه له یو له بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پایله دې بیا د خپلې ډلې د یوه غړي له خوا وړاندې کړي. (ابومسلم خراساني، امیر فولاد غوري او امیر کروړ غوري).

پوښتنې

۱- عباسي خلیفه ولې ابومسلم وواژه؟

۲- ستاسو په اند، هغه خوځښتونه چې د ابومسلم خراساني له وژنې راپیدا شول، څه ځانګړتیا وې یې لرلې؟

۳- له امویانو څخه عباسیانو ته واک څه ډول انتقال شو، په لنډه توګه یې شرحه کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند، ابومسلم ولې ابوالعباس سفاح واک ته ورساوه او خپله یې د خلافت واګې ترلاسه نه کړې؟

افغانستان د عباسیانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسیانو په دوره کې د هېواد په سیاسي، اقتصادي او فرهنګي وضع وپوهېږو، په دې برخه کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورنۍ په ونډه پوه شئ.

عباسیان د اسلام د پیغمبر د اکا (تره) عباس له اولادې څخه دي او د قریشو د بني هاشمو له قبیلې څخه شمېرل کیږي، د دویمې هجري پېړۍ په وروستیو کې د سیاست ډګرته راووتل او څه وخت چې د خراسان له ناآرامې وضعې څخه خبر شول، په (۱۰۶هـ / ۷۲۲ ز) کې یې خپل مبلغان او دعوت کوونکي دې سیمې ته ولېږل.

د افغانستان خلکو د دوی د موخو څخه ملاتړ وکړ او د وینې په بیه یې د امویانو په ځای عباسیان په (۱۳۲هـ / ۷۵۳ ز) واک ته ورسول. د عباسیانو دوره (۵۲۳) کاله اوږده شوه اوپه پای کې د مغولو له خوا په (۶۳۷هـ / ۱۲۵۸ ز) کې د دوی د خلافت رنګ شو.

د عباسیانو په دوره کې د افغانستان مالیات کابو له څلوېښتو میلیونو درهم څخه اویا میلیونو درهم ته لوړشول، په همدې دلیل په افغانستان کې د بزګرانو ډېر پا څونونه د عباسیانو د مالیاتي زورزیاتیو په وړاندې رامنځته شول. اوپه ځانګړې توګه د هېواد د شمالي او لوېدیځو ولایتونو خلکو ډېر کلونه مبارزه وکړه ترڅو لږ تر لږه یې ځانونه د دوی له درانه باره وژغورل.

عباسیانو نه شوای کولی د افغانستان د خلکو له سیاسي او اقتصادي پاڅونونو سره په یوازیتوب برلاسي ترلاسه کړي، نوله دې امله چې په دې برخه کې برلاسي ترلاسه کړې د سیمه ییزو اشرافو او مشرانو مرسته یې ځانته را جلب کړه او د ګډو ګټو ترسیوري لاندې یې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې په افغانستان کې کرنې او د اوبولګولوسیستم قانوني بڼه ځانته غوره کړه. له هریرود او د هلمند له سیند څخه نوي کانالونه او ویالې وغزیدې. په بلخ کې له (۷۰) زیاتې د اوبو ژرندې او په سیستان کې بادي ژرندې جوړې شوې. په بلخ کې د غلو دانو له ډلې څخه غنم او وریښې کرل کیدې.

په بادغيسات او غور کې مالداري او کرنې پرمختګ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمي منسوجاتو د توليد مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداګرۍ عمده مرکز و. د ورېښمو صنعت او کسب هم زموږ د هېواد په ځينو برخوکې دود و. په غور کې او سپنه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په ګاونډيو هېوادونوکې ډېر شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالي نورو ولايتونوکې اوسپنه، سپين زر او سره زر استخرا جېدل او همدارنګه د پنجشېر سپين زر مشهوره وه.

د عباسيانو شجره

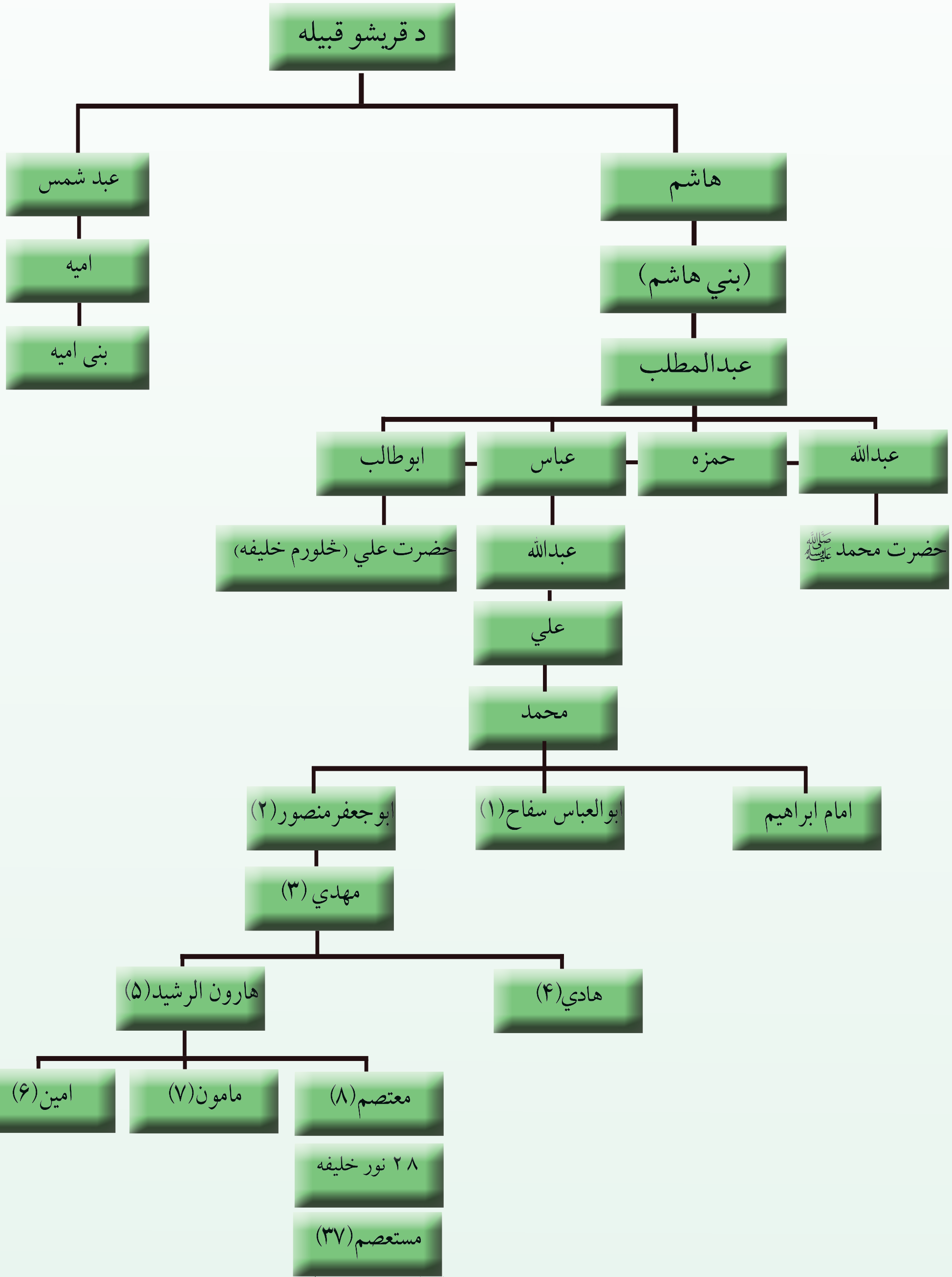

د عباسيانو وروستني خليفه

د فرهنګ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې ځلېدونکو شخصیتونو لرونکی و چې د ادبي او پوهنیزو اثارو په پنځولو سره یې خپل نومونه زموږ د هېواد په تاریخ کې تلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسی بن شاکر خراساني زامن هریو محمد، احمد او حسن او همدا رنګه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په ریاضیاتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستاني شاعر او ابو زید احمد بن سهل بلخي ادیب، فیلسوف او جغرافیه پوه وو.

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ!

د عباسیانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون دلایل توضیح کړئ.

برمکیان

برمکیان په اصل کې د برمک په نامه د یوه شخص د زامنو له ډلې څخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتي اورتون راهب یا موبد و. د دې کورنۍ لومړنی مشهور شخص د برمک زوی خالد و چې د اموي وروستنی خلیفه مروان حمار په چوپړ کې و. نوموړي وروسته د عباسي ابوجعفر منصور د وزیر او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد څخه وروسته یحیی د ده زوی د دې کورنۍ پوه او متنفذ شخص ګڼل کېږي. نوموړی د مهدي له خوا د هارون الرشید د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموړي د هارون الرشید په زمانه کې د عباسي خلافت ټولې چارې په غاړه لرلې او له دوو زامنو سره یې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشید په دوی بدګمانه شو او په (۱۷۸ هـ / ۸۰۳ ز) کې یې د خلیفه د امر سره سم د یحیی زوی جعفر مړ او پخپله دی یې د کورنۍ له نورو غړو سره په بند محکوم کړل. او د برمکیانو ټول مالونه یې هم ضبط کړل.

طاهر فوشنجي (طاهر ذوالیمینین)

طاهر بن حسین فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶ ز) کې په فوشنج یا د هرات په اوسني زنده جان کې وزیږېده. طاهر د ځوانۍ له پیل څخه په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو کې ګډون کاوه. نوموړی هوډمن سړی و. د دوو عباسي وروڼو مامون او امین د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشید چې د بادغیسۍ مور څخه زیږېدلی و ملاتړ وکړ او په (۱۹۵ق / ۸۱۱ ز) کې یې امین الرشید وواژه.

څه وخت چې مامون الرشید خلافت ته ورسېده. طاهر د ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر

په (۲۰۷ ق / ۸۲۲ ز) کال کې د جمعې په ورځ همدلته د خطبې په مها ل د خليفه نوم د خطبې څخه لرې کړ او د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. خو په سبا ورځ ووژل شو. له ده وروسته د ده اولادونو په افغانستان کې د پنځوسو کلونو په موده واکمني درلوده.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو وويشل شي، هره ډله دې بيا له لاندې موضوعګانو څخه يوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې د ټولګي يو تن بيا د خپلې ډلې نظريات او معلومات نورو غړو ته وړاندې کړي.

- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان سياسي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان پوهنيز وضعيت.

پوښتنې

۱- عباسيانو څه وخت او څه ډول خپل سياسي فعاليتونه په افغانستان کې پيل کړل؟
۲- طاهر څوک و او په څه ډول واکمنۍ ته ورسيد؟
۳- برمکيان د کوم ځای وو او په څه ډول يې د عباسيانو دربار ته يې لار ومونده؟
٤- ستاسو په اند ولې هارون الرشيد په برمکيانو بدګمانه شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

په افغانستان کې د امويانو او عباسيانو کړه وړه، ورته والی او توپيرونه په لنډ ډول سره پرتله کړئ.

د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځۍ اغېزې

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په څه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هویت ورکړ، یووالی یې وروباښه او د پوهې دروازې یې ورته خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختګ په لاره کې څه قرباني ورکړې او اسلامي نړۍ ته یې څه پوهنيز او فرهنګي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سپېڅلي دین په راتګ او خپرېدو سره، زموږ د هېواد تاریخ یو نوي پړاو ته ورننوت؛ څکه اسلام مونږ ته نوی اسلامي هویت وباښه او دغه اسلامي هویت زموږ د خلکو د یووالي سبب شو او ټول قومونه او قبیلې د یوه دین او عقیدې خاوندان شول. همدارنګه د اسلام دین د پوهې د لاسته راوړلو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه یووړ نو په دې دلیل پوهې او زده کړې پراختیا ومونده.

همدا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پېړۍ کې اسلام ومانه د عربي ژبې په زده کړه او دیني علومو لکه قران شریف، حدیث، او فقې په تحصیل کې یې لوی لوی بریالیتوبونه تر لاسه کړل او تردرېیمې پېړۍ پورې یې ډېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت چې امام اعظم ابو حنیفه﷫شهرت لري، امام احمد بن حنبل مروزي، ابو داود سجستانی (سیستاني) او داسې نور رابښکاره شول چې د اسلام د دین لپاره یې د قدر وړ خدمتونه وکړل.

همدارنګه په دې دوره کې سیستاني عالمانو او پوهانو له دې سیمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو څانګو کې یې تآلیفات رامنځ ته کړل. په دې ځای کې د ځینو هغو لیکوالانو یادونه اړینه بولو چې د دویمې هجري پېړۍ له نیمایي څخه یې د کتابونو په لیکلو پیل وکړ:

ابو زید بلخي ادیب او جغرافیه پوه، ابو مشعر بلخي ریاضی پوه، محمد بن موسی د هندسې عالم بشار بن برد، تخارستانی شاعر او ابو نصرفارابی (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافیې، فلسفې، نجوم او ادبیاتو تر ټولو لویو عالمانو له ډلې څخه شمېرل کیږي) څخه عبارت دي. د دوی له اثارو څخه ځنې په اتلسمه او نولسمه پیړۍ کې په اروپا کې د نړۍ ژوندیو ژبو وژباړل او بیا خپاره شول.

زموږ خلکو د خپلو پیاوړو کورنیو او خلکو په واسطه د افغانستان تهذیب د خپلو ژباړونکو په وسیله عربي ټولنې ته او د اسلام تمدن یې نړۍ ته وړاندې کړ. د برمکیانو کورنۍ په دویمه هجري پېړۍ کې د طب په برخه کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکیاتو په برخه کې د (سند هند) کتاب او د سند باد کیسه عربي ته وژباړله.

همدارنګه زموږ خلکو د اسلام د پراختیا او خپرېدو په لاره کې ډېرې قرباني ورکړې او اسلام يې د هېواد تر ختيځو پولو یعنې هند پورې خپور کړ.

په دې ترتیب د عربي مسلمانانو او زموږ د هېوادوالو ترمنځ اغېزې دوه اړخېزې وې. اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هویت ورکړ، یووالی يې ورویاښه د پوهې دروازې يې زموږ پرمخ پرانیستې. په بدل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنګي خدمتونو او همدارنګه د وینې په بیه يې د اسلامي تمدن او د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه واخیسته او په ځانګړې توګه پوهانو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلوده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، یوه ډله دې د عربي مسلمانانو اغېزې زموږ په هېواد والو او دویمه ډله دې زموږ د هېوادوالو اغېزې په عربي ټولنه او اسلامي نړۍ کې تر خبرو اترو لاندې ونیسي او د خبرو اترو پایلې دې له دوی څخه یو تن بیا نورو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د عربي مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ ګډې اغېزې څه ډول وې؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

۲- زموږ د هېواد پوهانو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.

۳- ستاسو په اند د بلخ برمکي ډلې د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلود؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

افغانستان ته د اسلام تر ټولو مهم خدمت په هکله یوه مقاله ولیکئ او تر راتلونکي لوست مخکې يې وړاندې کړئ.

دویم څپرکی

په افغانستان کې د اسلام له راتلو وروسته خپلواک حکومتونه

په دې څپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پېژندګلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام له راتګ څخه وروسته جوړ شول.

په بلخ ولایت کې د حضرت علي (کرم الله وجهه)روضه

د هرات ستر جامع جومات

د څپرکي موخې

۱. له سیمه ییزو واکمنو کورنیو او د هغوی د حکومتونو د رامنځته کېدلو له لاملونو سره د زده کوونکو بلدول؛

۲. له درېمې نه تر اوومې هجري پېړۍ پورې د هېواد د خپلواکۍ غوښتونکو څېرو سره د زده کوونکو بلدول؛

۳. د سیمه ییزو حکومتونو یو له بل سره د اړیکو او د بغداد د خلافت سره د هغوی اړیکو په څرنګوالي د زده کوونکو بلدول؛

٤. زموږ په هېواد باندې د تیموریانو او مغولو د یرغلونو د علتونو او انګیزو څېړل او همدارنګه د هغو په پایلو باندې د زده کوونکو پوهیدل؛

٥. له درېیمې نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې زموږ د هېواد له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛

٦. په یاده شوې دوره کې د هېواد له تاریخي او فرهنګي څېرو، عالمانو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدتیا.

طاهريان او صفاريان

ايا پوهېږئ چې له اسلام څخه وروسته د خپلواکی هڅه لومړی طاهر فوشنجي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نيمه خپلواک دولت د منځته راتلو څخه صفاريانو د عباسي خلافت څخه د خپلواکی اخيستلو په لاره کې د پام وړکارونه کړي؟

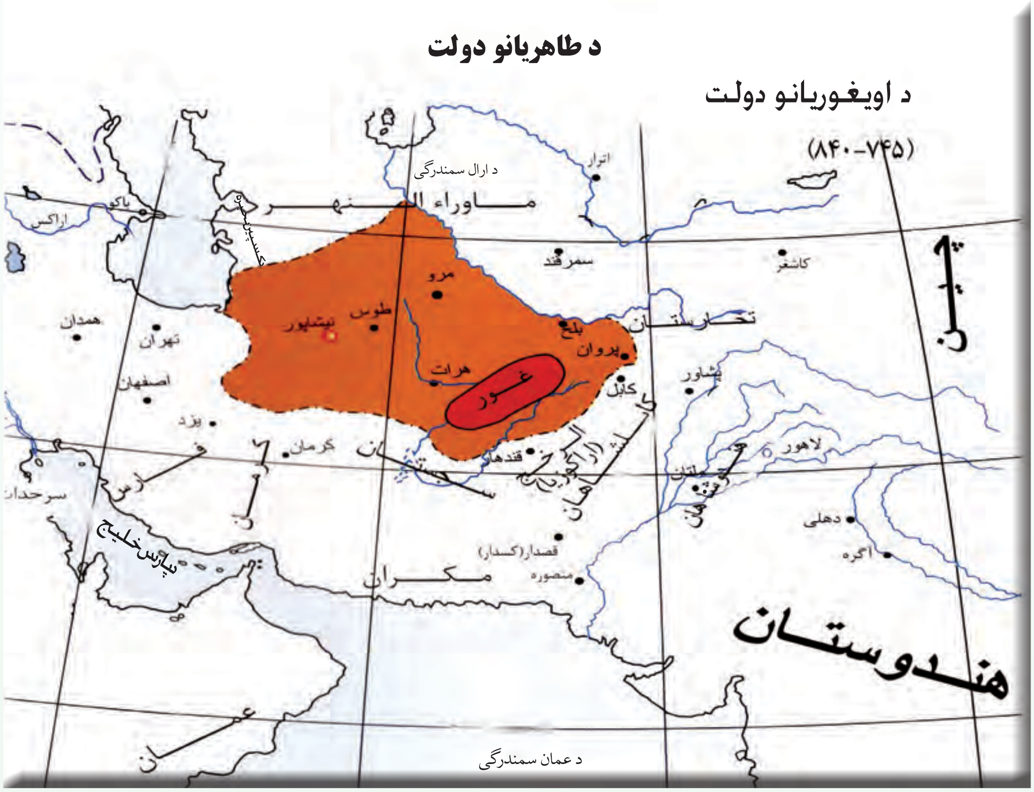

زموږ د هېواد په تاريخ کې د طاهريانو او صفاريانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسيانو سره يې مخالفت کاوه. که هر څومره طاهريان د حکومت تر پايه په نيمه خپلواکه توگه پاتې شول خو صفاريانو د دوی په پرتله خپلواکه سياست غوره کړ او په همدې علت د عباسي خلفاو سره په شخړو کې ښکيل شول. د ملي فرهنگي هڅو له پلوه هم صفاريان د ملي فرهنگي ملاتړ لرونکو څخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سربېره د دې دوو کورنيو د هغه وخت له ډېرو نورو سياسي، اقتصادي او فرهنگي موضوعاتو څخه خبر شئ.

طاهریان

د دغې کورنۍ نوم د حسین د زوی طاهر له نوم څخه اخیستل شوی چې اصلاً د پوشنګ یا فوشنج (د هرات زنده جان) اوسېدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنیو څخه شمېرل کیږي. د طاهر نیکه (مصعب) په عباسي نهضت کې ګډون وکړ نو څه وخت چې عباسیانو برى وموند، د پوشنګ د ښار مشري یې ده ته وسپارله.

له دې وروسته دا مقام د دوی په کورنۍ کې پاتې شو او طاهر هم د ځوانۍ په پیل کې دا دنده لرله.

طاهر د دوو وروڼو هر یو امین او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسي مامون پلوي وکړه او د امین له وژلو څخه یې وروسته د مامون خلافت ته زمینه برابره کړه. که طاهر وروسته له دې هرڅومره د عباسي خلافت په لوړو مقامونو کې دنده ترسره کړه، خو تل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امین) د وژلو په مسئله کې خلیفه راته په غوسه نه شي نو په همدې دلیل یې نه غوښتل چې په بغداد کې زیات پاتې شي. او له بله پلوه په (٢٠٤ ق) کال کې له خراسان څخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموړي باید دغه سیمه یوه تکړه کس ته سپارلې وای، ترڅو د عباسي خلافت پر وړاندې احتمالي پاڅونونه وڅیپي او د مامون الرشید په نظر طاهر وړکس و. نو له دې امله خراسان ته د طاهر د راتلو دلایل په لاندې توګه وړاندې کولی شو:

١- د خراسان سیمه د طاهر په څېر د یوه پیاوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسي خلافت ضد پاڅونونو څخه خوندي پاتې کېدله.

٢- طاهر چې د مامون د ورور (امین) او په عباسي خلافت کې د امین د نورو پلویانو په وژلو یې په بغداد کې ځانته د اوسېدو ځای نه لیده، نو دایې ښه وګڼله چې له بغداد څخه لیرې وي.

٣- طاهر د خراسان د مشرۍ په منلو سره، د مامون د ملاتړې عوض ترلاسه کاوه.

نو په دې ترتیب طاهر په (٢٠٥ ق / ٨٢٢ اکتوبر) کال د ذوالقعدې په میاشت کې د مامون څخه د خراسان حکومت د مشرۍ فرمان ترلاسه کړ. په دې هکله ویل کېږي: چې عباسي خلیفه په پټه سره د طاهر د کړو وړو د څارلو لپاره یو څوک ګمارلی وو. او هغه وخت چې نوموړي له عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ نیت څرګند کړ، د ده کارېې یو طرفه کړ او له پښو یې وغورځاوه.

برسېره پردې چې د لمانځه له خطبې یې د مامون نوم ایسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسي خلیفه نوم نه لیدل کیږي چې د (٢٠٦ ق) کال څخه را پاتې دي. او دا د حسین د زوی (طاهر) مینه دخپلې سیمې د خپلواکۍ په باره کې ښیي.

د طاهر زامن

د بغداد له دربار سره د طاهر د زامنو اړیکې د طاهر په پرتله ښې وې، د طاهر له مړینې سره جوخت د ده زامنو هر یوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې ښه منصبونه ترلاسه کړل. له دې وروسته داسې ریوټ نه دی اورېدل شوی چې له خپلواکۍ سره د طاهر د اولادونو مینه وښیي.

له طاهر وروسته د طاهریانو د حکومت ترټولو لویه سیاسي ځانګړتیا د بغداد د عباسي خلافت څخه ملاتړ او مرسته شمېرل کېږي. او دوی د عباسي خلفاوو د خدمت لپاره ملاوې تړلې وې او په دې توګه د عباسیانو او طاهریانو ترمنځ اړیکو دوام وموند.

هغه پاڅونونه به چې قصداً د عباسي خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کېدل د طاهریانو له خوا به ځپل کېدل.

په افغانستان باندې د طاهر زامنو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاریانو په سیستان کې له طاهریانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د طاهریانو دولت د له منځه وړلو لامل وګرځېده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموړي (۲۵۹ ق) کال کې د یعقوب لیث صفاري له خوا ونیول شو او د نوموړي ساه په زندان کې وختله.

طاهري مشران

طاهر بن حسین (۲۰۶ – ۲۰۷ق)

طلحه بن طاهر (۲۰۷ – ۲۱۳ ق)

عبدالله بن طاهر (۲۱۳ – ۲۳۰ق)

طاهر بن عبدالله (۲۳۰ – ۲٤۸ ق)

محمد بن طاهر (۲٤۸ – ۲۵۹ق)

صفاریان

یعقوب د صفاري حکومت بنسټګر او د ده درې وروڼه هر یو عمرو، علي او طاهر د لیث زامن وو. پلار یې په سیستان کې د صفارۍ یا ټټارۍ په کسب بوخت و. او په همدې دلیل دوی د صفاریانو (ټټارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د دریمې هجري پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د بېلابېلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېده بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولنې د ټیټې او بیوزلو خلکو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکې شوه او یعقوب چې پخپله هم د ټولنې د ټیټې طبقې څخه و په ځوانۍ کې له دې ډلې سره یو ځای شو او د خپلې وړتیا او لیاقت په مټ ډېر ژر د دې ډلې د افسرۍ او مشرۍ درجې ته ورسېد، د سیستان خلکو د (۲٤۷ ق کال د/ ۸٦۱ ز) ورسره بیعت وکړ، له هغه وروسته یعقوب لیث صفاري زموږ د هېواد د ډېرو سیمو په نیولو پیل وکړ.

یوله هغو علتونو څخه چې په سیستان کې یې د یعقوب بریالیتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د ده

د صفاريانو دولت

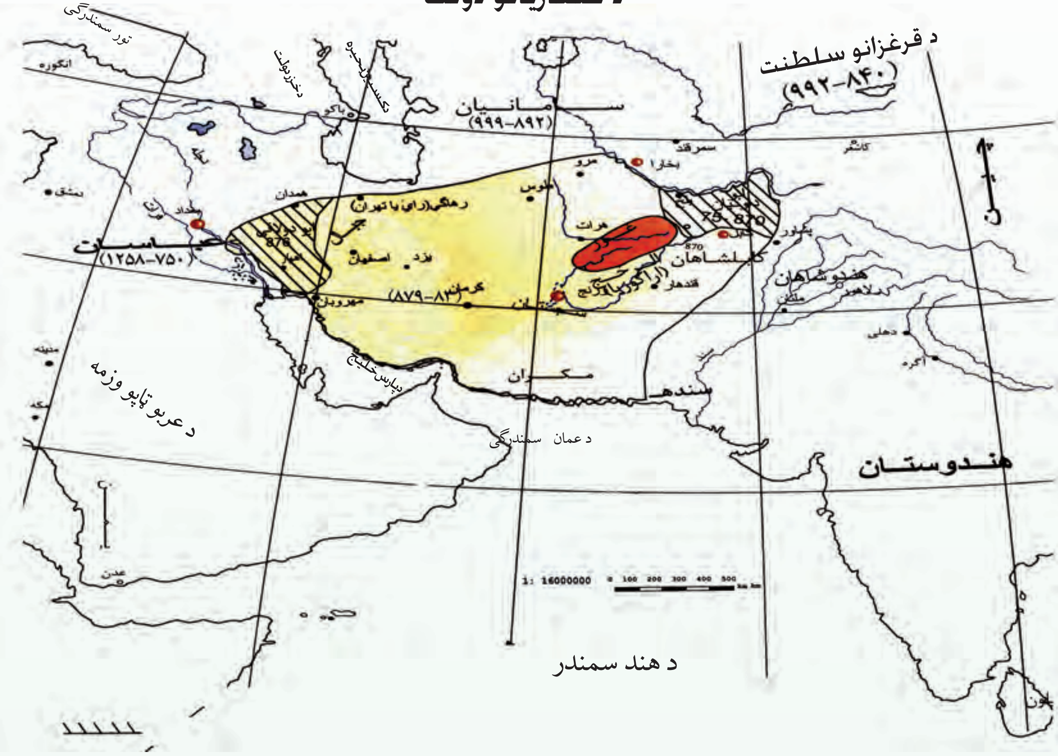

له لښکرو سره دګڼ شمېر خوارجو يوځای کېدل وو چې ده د هغوی په ملګريتوب ټول سيستان چې مهم ښارونه يې بُست او کندهار وو ونيول، دغه راز د کرمان، هرات او کابل ښارو ته يې هم ونيول او په دې خاطر چې مخالفان له ده سره يوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سيمو کې ښه امن رامنځته شو. نوموړي په (۲۰۹ ق ۸۷۲ز) کال کې د طاهري حکومت مرکز نيشاپور ونيو خو ونه توانېده چې د ايران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راولي.

د يعقوب او عباسي خليفه اړيکې

په خلافت کې د انقلاب او بيلابيلو پاڅونونو له امله د خلافت د واکمنۍ په سيمو کې او همدارنګه د عباسي دربار په د ننه کې د ترکانو نفوذ، د عباسي خلفاوو ځواک کمزوری کړی و؛ نو ځکه يعقوب ليث صفاري د اسلامي قلمرو ځينې سيمې تر خپلې ولکې لاندې راوستې او خليفه د ده امارت له منلو پرته بله لاره نه ليده.

يعقوب ليث صفاري هم چې د عباسي خليفه له دې دريځ څخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سيمې د پراختيا په خاطر له خليفه سره له درنښته ډک چلند کاوه. او ځينې وخت به يې ډالۍ هم ورلېږلې. لکه چې يو ځل يې ډېرې قيمتې ډالۍ د پنځوسو په شمېر د سرو اوسپينو زرو بتان چې له

کابل څخه لاسته ورغلي وو، خلیفه معتمد عباسي ته ولېږل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) په واسطه د بلخ، تخارستان، سند او سیستان د حکومت فرمان ورولېږه. خو وروسته له دې، یعقوب په (۲۶۲ هـ / ۸۶۷ ز) کال څه وخت چې یې وغوښتل خپله واکمني د عباسي خلافت تر لمنې ورسوي او د بغداد د اداري غوښتونکی شو نو له عباسي خلیفه سره په جګړه کې ښکیل شو. او په پایله کې د خلیفه د ورور (موفق) د چل په واسطه چې د دجلې اوبه یې په صفاري لښکرو ورخوشې کړې او هغوی یې له ډېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسي خلیفه د صفاریانو دمخالفینو یعنې سامانیانو د ملاتړ سیاست ځانته غوره کړ.

د صفاریانو د حکومت پای

یعقوب لیث صفاري ته د عباسي خلیفه له خوا د ماتې نه څه موده وروسته، نوموړی په (۲۶۵ ق / ۸۷۹ ز) کال کې مړ شو، له هغه وروسته د ده ورور عمرو د واکمنۍ ډګر ته راووت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړیکې په لومړي سر کې څه نا څه ښې وې او هغه قیمتي ډالۍ د خلیفه لپاره ورولېږلې خو دغه اړیکې تر ډېرې مودې پاتې نه شوې دا ځکه چې عباسي خلافت په اصل کې له صفاریانو سره د زړه نه مینه نه لرله او د نوموړي د اطاعت په هکله یې شک درلود. ځکه په (۲۷۱ق ۸۸٤ ز) کا ل کې د بغداد خلیفه د خراسان حاجیان ځانته وروغوښتل او د هغوی ترمخ یې دغه اعلان وکړ چې عمرو لیث صفاری مې له ټولو مقامونو او منصبونو څخه لېرې کړی دی. دغه مسئله له یوه پلوه د صفاریانو په سیمه کې پاځونونه رامنځته کړل او له بل پلوه د صفاریانو کمزورۍ ته یې لاره اواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماورالنهر کې د سامانیانو واک چې د بغداد د عباسي خلافت له ملاتړ څخه هم برخمن وو، د عمرو لیث صفاري وېره یې لازیاته کړه. نو له دې امله یې د هغوی د مقابلې لپاره ترتیبات ونیول او په (۲۸۷ ق/ ۹۰۰ ز) کال کې د دوی په وړاندې جګړې ته ووت. خو بلخ ته نږدې د اسماعیل ساماني د لښکرو له خوا یې ماته وخوړه. امیر اسماعیل ساماني نوموړی بغداد ته د خلیفه معتمد حضور ته ولېږه هلته زنداني شو او په (۲۸۹ق) کال کې ووژل شو.
له دې وروسته د صفاریانو پاتې خلکو یوه پېړۍ په سیستان کې واکمني وکړه او د دوی وروستی مشر د خلف ابن احمد په نامه په (۳٤٤ - ۳۹۹ ق/ ۹۵۵- ۱۰۰۸ ز) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا ووژل شو.

د طاهریانو او صفاریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشکیلاوه. او د کرنې کار ته پاملرنه د طاهري مشرانو، په تېره بیا د طاهر د زوی عبدالله له مهمو او مثبتو اقداماتو څخه و.
ځکه ده برسېره پردې چې د کښتونو د له منځه وړلو په برخه کې به یې د خپلو عسکرو مخه نیوله، د کرکیلې د ښه والي لپاره یې ځینې ارزښتناک کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اوبو لګولو سیستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سرکې یادولی شو. زموږ د هېواد مشهور تاریخ لیکونکی عبدالحی

بن ضحاك گردېزي د ربورټ له مخې، نوموړي د خراسان ټول فقها راغونډکړل او له هغوی څخه يې وغوښتل چې د اوبو لګولو په برخه کې شرعي موازين وضع کړي او دوی د (کاريزکتاب) يا (کتاب القنی) په نامه يو کتاب وليکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډېرو کاريزونو او همدارنګه د پر مختللي اقتصاد ښودونکی دی. دغه ذکر شوي کاريزونه زياتره د پرديو د يرغلونو په پايله کې ړنګ شول.

همدارنګه د عبدالله بن طاهر په توصيو او سپارښتنو د ښارونو کارګرانو (کاريوهانو)ته د کرنې په هکله سپارښتنه شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سياست پلوي و. په پايله کې په اقتصادي برخه کې د پام وړ ښه والی راغی. بېلابېلې مېوې او غلې کېدلې، همدا رنګه د هرات انګورو، با دامو او پستې، د سيستان خرما، د بست زعفران او د بلخ او مروې انارو ډېر شهرت درلود او زموږ هېواد ته يې ښه شتمني برابره کړه. خو صفاريانو د پاچاهۍ ډېر وخت په جګړو او همدارنګه د سيمو او ايالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرشو د هېواد د اقتصاد لپاره يې روښانه پروګرام نه درلود خو په فرهنګي برخه کې د ملي ادبياتو مينه وال و، او دا يې غوره ګڼله چې پارسي ژبه بايد د عربي ژبې او ادبياتو ځای ونيسي.

ويل کېږي چې يعقوب ليث صفاري د پيغامونو مدير مسؤول محمد بن وصيف سګزي څخه وغوښتل چې د عربي ژبې په ځای په پارسي ژبه شعر وليکي. نوموړي د يعقوب په ستاينه کې يوه پارسي قصيده وليکله. خو طاهريانو عربي ژبه ومنله، د طاهر يو زوی طلحه پخپله د عربي ژبې د نحوې عالم و. د طاهري امراو له ډلې څخه يو ځو نور هم د پوهانو او اديبانو د ملاتړ په برخه کې مشهور وو.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهريانو فرهنګي او اقتصادي خدمتونه وشمېري.

پوښتنې

١- خپل اصلي سيمې ته د طاهر د راګرځېدو مهم دليل څه دی؟

٢- ايا د عباسي خليفه په وړاندې د طاهر سياست د ده د اولادونو له خوا وپالل شو؟

٣- د يعقوب ليث صفاري د کار په پيل کې، د ده د شهرت علت څه و؟

٤- د طاهريانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د خپل هېواد تاريخ او فرهنګ ته د طاهر او يعقوب د خدمتونو په هکله يو لنډ مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

سامانیان

په دې لوست کې به د سامانیانو د واکمنې کورنۍ سره آشنا شئ هغه چې د بغداد د عباسي خلفا وو د سیاست په ملاتړ یې په افغانستان او د هغه د اوسنیو ګاونډیو هېوادونو په ساحه کې یو پیاوړی او پراخه حکومت رامنځته کړ او په دې به هم وپوهېږئ چې د دوی د واکمنۍ په مهال ولې زموږ هېواد له علمي او فرهنګي غوړېدا سره مخ شو؟

د سامانیانو دولت

د غزنویانو عروج

سامانیان د ختیځو اصلي کورنیو له ډلې څخه دي چې ریښه یې له اسلام څخه مخکې وختونو ته رسېږي. دوی د عباسي خلفاوو په پلوۍ خپل سیاسي موقعیت د افغانستان، ایران او مرکزي آسیا په اسلامي ختیځ کې ټینګ کړ. سره له دې چې سامانیانو له خلفاوو سره ښې اړیکې لرلې خوبیایې هم مالیات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوی د حکومت شکل ((امارت استکفاٌ استیلا)) (معنا دا چې خلیفه د عزل او نصب، د مالیاتو اخیستل، د ځایناستي ټاکلو او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پیژندل شوی دی. د سامانیانو دوره د اسلامي فرهنګ او تمدن د غوړېدنې دوره بللی شو. په ځانګړې توګه

عقلي علومو د دوی په دوره کې ډېره وده وکړه.

سامانیان

سامانیان د سامان خدات په نامه د یوه سړي له نوم څخه اخیستل شوي دي. زموږ د هېواد د مشهور تاریخ لیکوونکي عبدالحی ګردېزي په وینا سامان خدات له مغان یا زردشتي روحانیونو څخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په ښځو کې یې استوګنه کړې ده.

د سامان خدات پلرونه له اسلام څخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو څخه وو. او له اسلام څخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې د رسوخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملک په زمانه کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتړ لاندې واقع شو. نوموړي وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخیسته او د ابومسلم له ملګرو څخه شو. چې په عباسي دولت کې یې هم د ښه نوم ازانګې پورته شوې.

د دویمې هجري (اتمې میلادي) پېړۍ په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشید د زامنو تر منځ د ځایناستۍ په مسئله کې رامنځته شو، مامون الرشید سره په مروه کې خلکو بیعت وکړ مامون الرشید له ځینو بانفوذه کورنیو لکه طاهریانو او سامانیانو څخه د مرستې غوښتنه وکړه او د دوی د مرستې په بدل کې یې بیا وروسته ډېر مهم حکومتي مقامونه دوی ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسیانو او سامانیانو تر منځ اړیکې سره نژدې شوې او څه وخت چې مامون الرشید له مروې څخه بغداد ته لاړ نو د عباسي خلافت په ختیځ کې یې د څلورو مهمو ښارونو مشري د سامان څلورو زامنو ته وسپارله: نوح بن اسدته یې سمرقند، احمدبن اسد ته یې فرغانه، یحیی بن اسدته تاشکند او الیاس ته یې هرات وسپاره.

د صفاریانو په را څرګندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره یې چندان ښې اړیکې نه لرلې. د بغداد د خلفاوو او سامانیانو اړیکې یوې نوې مرحلې ته د اخلې شوې او د بغداد خلافت چې د مخالفینو د شتون له امله یې د سامانیانو ملاتړ ته اړتیا لرله، هڅه یې کوله چې د دوی حکومت ته په غاړې اېښودو سره، سامانیانو ته سیاسي مشروعیت وبښي. سامانیانو هم چې دې ډول تائید ته اړتیا لرله نو د خلافت په تائید سره یې د عامو خلکو په ذهنونو کې ډېر ښه ځای ونیو.

د ساماني لړۍ لومړی بنسټګر، اسماعیل

د ساماني لړۍ بنسټګر اسماعیل بن احمد بن سامان خدات دی. نوموړی په (٢٣٤ق، ٨٤٨ ز) کال په فرغانه کې وزیږېد. امیر اسماعیل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر) په (٢٧٩ق، ٨٩٢ ز) کال کې مړشو خو د ده شهرت او اعتبار هغه وخت زیات شو چې صفاریانو ته یې په جګړه کې ماتې ورکړه او عمرو بن لیث صفاري یې ونیوه. دغه پېښه د

د بخارا په ښار کې د امير اسماعيل ساماني قبر

(۲۸۷ق/ ۹۰۰ ميلادي کال د اپريل ۱۹ز) کې د ربيع الاول په ۱۵ ق رامنځته شوه. وروسته له دې پېښې يې عباسي خليفه معتضد ته د حکومت فرمان ولېږه، ځکه چې د صفاريانو (د خلافت له اوامرو څخه د سرغړوونکو) په ماتې سره سامانيانو په عباسي خلافت کې ډېر محبوبيت ترلاسه کړ.

امير اسماعيل ساماني د عباسي خلافت د ملاتړ په لاره کې د نورو مخالفانوسره هم جګړې وکړې لکه د طبرستان له علوي ساداتو سره يې جګړه وکړه او د هغوی مشر محمد بن زيد علوي يې وواژه، طبرستان او ری (اوسنی تهران) او لږ وروسته يې زنجان او قزوين هم ونيول اوپه دې ترتيب يې د خپلو فتوحاتو لمنه له افغانستان څخه واړوله او د اوسني ايران ترلويديځو څنډو ورسېده.

د امير اسماعيل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې يعنې د بخارا ښار ښه پرمختګ وکړ او په ختيځ کې د اسلامي ښارونو په يو مهم مرکز بدل شو. امير اسماعيل له کابو له اتو کلونو امارت وروسته، په (۲۹۵ق، ۹۰۷ ز) کال مړ شو.

د امير اسماعيل ځايناستی

د امير اسماعيل زوی دويم احمد د ده ځايناستی شو. د ده د واکمنی په دوره کې چې پنځه نيم کاله

اوړده شوه، د ساماني دولت عسکرو په سيستان کې د صفاريانو د پاتې شوو او همدارنګه په ماوراءالنهر کې يې له ترکانو سره نښتې وشوې. په دې نښتو کې ساماني دولت برى وګاټه خو احمد ساماني ډېر ژر په (۳۰۰ق- / ۹۱٤ ز جنوري) کال کې جمادي الاخر يا جنورى کې د خپلو مريبو له خوا ووژل شو. وروسته له ده څخه د نومړي زوى (نصر) واکمنى ته ورسېد. که هر څو د نومړي د پاچاهۍ پيل په هغو ولايتونو کې چې د ساماني دولت تر ولکې لاندې وو، له شخړو سره لاس اوګريوان و خو نومړي د خپل عالم او تکړه وزير (ابوعبدالله جيهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمويه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېواد ته امنيت او ټيکاو (ثبات) راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهۍ دوره (۳۰۱ نه تر ۳۳۱ ق / ۹۱٤ نه تر ۹٤۲ ز) کلونو کې د ساماني لړۍ د حکومت د دبدبې د اوج دوره وه.

د نصر له مړينې وروسته ساماني حکومت تر (۳۹۵ ق / ۱۰۰۵ ز)کال پورې پاتې شو اوپه دې موده کې اوه تنه ساماني مشران واکمنۍ ته ورسېدل. خو د ساماني دولت ځوړتيا هغه مهال پيل شوه چې زيات واک سيمه ييزو مشرانو ته په لاس ورغی. له دې مشرانو څخه يو هم الپ تګين نومېده چې په لومړيو کې د ترک غلامانو څخه و. نومړي په غزنه کې په (۳۵۱ ق/ ۹٦۲ ز) کا ل کې د ترک مريبو په ملاتړ د غزنويانو د نوي حکومت بنسټ کېښود. ساماني حکومت او دولت يو سلو دوه کاله او شپږ مياشتې اوږد شو.

د سامانيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د سامانيانودوره چې د ختيځې نړۍ په تاريخ کې د اسلامي رنسانس په توګه تعبير شوى د اقتصاد له پلوه په ځانګړې توګه زموږ د هېواد له روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مختګ دوه عمده لاملونه يې په لاندې توګه بيانولی شو:

لومړی د درنو مالياتو او باجونو نشتوالی او دويم لازم کورنی ثبات او همدارنګه بهرنۍ سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې ښه اقتصادي وده رامنځته شوه. د خلکو اقتصادي ورتيا لوړه، قصرونه، باغونه او ظريفه صنايع را منځته شول. د خلکو توليداتو وده وکړه ترهغه ځايه چې په يوه کا ل کې د سامانيانو لخوا د ټول هېواد نه څلوېښت مېليونه درهم راټولېدل.

په هغو کشفياتو کې چې بيا وروسته د پولنډ او سکانډيناوي هېوادونو په څنډوکې ترسره شوي، د سامانيانو د وخت نقره يي سکې لاسته راغلې او دا خبره څرګندوي چې د ساماني دولت او ختيځې اروپا تر منځ د سوداګريزو توکو راکړه ورکړه کيدله.

له بزګرانو څخه د ساماني دولت د ملاتړ په سیوري کې کرنې او زراعت هم ښه وده وکړه. او په ځانګړې توګه په ګڼ مېشتو سیمو لکه بادغیس، هرات، پوشنګ د سیستان ځینو برخو او بُست کې د مېوو، غلو اونباتاتو بیلابیل ډولونه پیدا کېدل. د څارویو په ځانګړې توګه د اسانو او اوښانو د ساتنې مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بُست کې وریښم هم تولیدیدل.

که څه هم د سامانیانو سیمې ته د ترکانو راتګ او بیا لوړو حکومتي او سیاسي مقامونو ته د دوی لاس رسي، دغه پروسه څه نا څه زیانمنه کړه خو داسې رېوټ نه دی لاسته راغلی چې اقتصادي وضعه یې له خطر سره مخ کړې وي.

د فرهنګ او تمدن په برخه کې مهم یون رامنځته شو؛ ځکه د سامانیانو په لاس د یوه پیاوړي نظام د بنسټ اېښودو سره، فرهنګ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راڅرګندېدو لپاره مناسب چاپېریال رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نظم او نثر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.

د سامانیانو په دوره کې د پوهنو د پراختیا مهم علت، د عقیدې آزادي او همدارنګه د ساماني مشرانو حوصله او نرمي وه. په دې دوره کې له تعصبه ډکه فضا موجوده نه وه. د بېلا بېلو فکري او دیني کړنلارو او همدارنګه د نظر او فکر دخاوندانو لپاره یو ډاډمن چاپیریال موجود و. ساماني مشرانو هڅه کوله چې له ځان پالنې او عقیدتي استبداد څخه ځان وژغوري. او همدا کار د بېلا بېلو فکرونو د راڅرګندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ریحان البیروني په ترتیب سره په خپلو کتابونو (مفاتیح العلوم) او (آثارالباقیه) کې د هغه وخت د بېلا بېلو فکري او عقیدتي ښانګو او ډلو څخه خبر راکوي او په (زین الاخبار) کې د عبدالحی ګردېزي په وینا، د سامانیانو د یوه وزیر ابو عبدالله جیحاني په امر د ساماني دربار د کړنلارو ټاکلو او همدارنګه د هېواد د ادارې لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو درباورنو کړنلارې بې له تعصبه راټولې کړې چې د دوی له منځ څخه د هغو هېوادونو قوانین غوره کړي چې پرمختللې انساني بڼه ولري. نوموړي وروسته امر وکړ چې د دربار او دېوان ټول غړي نوموړو کړنلارو عملي کولو ته غاړه کېږدي. نوله دې کبله ډېر پوهان او د فکر خاوندان وهڅېدل تر څو خپلې پوهې او فکرونه ټولنې ته وړاندې کړي.

په دې ترتیب د اسلام د تمدن طلایي دوره وځلېده او لوی اسلامي فیلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختیځو سیمو د حکیمانو خاتم شیخ الرئیس ابوعلي حسین بن عبدالله بن سینا، لوي متفکر ریاضي پوه او تکړه ستوری پېژندونکی ابوریحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو

لوی استاد جعفربن محمد رودکي، شاعر، استاد او تکړه حکیم ابوالحسن شهید بلخي، د امیر منصور ساماني وزیر او د بلعمي تاریخ لیکونکی محمد بن عبدالله بلعمي، د لومړي منصور ساماني تکړه وزیر، جغرافیه پوه او (اشکال العالم) د کتاب لیکونکي ابو عبدالله احمد بن محمد جیهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومړنۍ شاعره رابعه بلخي چې پلار یې د (زینت العرب) لقب ورکړی و، او لسګونو نورو پوهانو او هوښیارانو په دې دوره کې استوګنه درلوده او کتابونه یې وړاندې کړل.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په ډله ییزه توګه د نقشې پر مخ ساماني قلمرو او پولې په ګوته کړي او د دې دورې د پوهانو او عالمانو نومونه دې ولیکي.

پوښتنې

۱- زموږ په هېواد کې سامانیانو څه ډول سابقه لرله؟

۲- د سامان خدات اولادونو ولې لوړې حکومتي څوکۍ ترلاسه کړې؟

۳- د سامانیانو تر ټولو مشهور پاچا څه نومېده او په څه ډول یې ساماني دولت د بدبې اوج ته ورساوه؟

٤- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانیانو ترمنځ څه ډول اړیکه وه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د سامانیانو د فرهنګي سیاست په هکله یوه مقاله ولیکي، په راتلونکي درسي ساعت کې دې ترلوستلو وروسته ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې وځړول شي، چې نور زده کوونکي ورنه ګټه واخلي.

غزنویان او سلجوقیان

ترکان د هغو قومونو له ډلې څخه وو چې په مرکزي آسیا کې اوسېدل، له یادو شوو قومونو سره د سامانیانو د حکومت په دوره کې ډېرې اړیکې ټینګې شوې نو له دې کبله د ترکانو ځینې ډلې د اسلام په سپیڅلي دین مشرفې شوې او د ترکانو ځینې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپړ په لاره کې لوړو حکومتي مقاماتو او په ځانګړې توګه نظامي منصبونو ته ورسېدل.

یو هم له دې مشرانو څخه الپ تګین نومېده چې د سامانیانو له خوا د خراسان یا افغانستان د سپه سالارۍ دنده ورته سپارل شوې وه.

نوموړی د غزنویانو د لړۍ بنسټګر بلل کېږي.

زموږ دهېواد په تاریخ کې د ترکانو په نامه درې لړۍ (غزنویان، سلجوقیان او خوارزم شاهیان) مشهور دي: په دې لوست کې به د ترکانو دوې مهمې کورنۍ (غزنویان او سلجوقیان) وپېژنئ.

د غزنویانو دولت

غزنویان

زموږ په هېواد کې د غزنه (غزنین یا غزني) ښار په ځانګړې توګه هغه وخت د اهمیت وړ وګرځېد چې د سامانیانو ترکي سردار الپ تګین په (۳۵۰ ق/ ۹۶۱ ز) کال کې د امیر عبدالملك بن نوح د

مرگ په وخت کې په هغه توطیه کې ګډون وکړ چې غوښتل یې د خپلې خوښې شهزاده د واک ګدۍ ته ورسوي؛ خو ونه توانید نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزني ته لاړ او دغه ښار یې د خپل مرکز په توګه غوره کړ خو د غزنویانو واک د سبکتګین په نامه د یوه بل ترکي غلام په واسطه تثبیت شو. دغه سړی چې په اصل کې د مرکزي آسیا له ترکانو څخه و، له زنداني کېدو وروسته د الپ تګین له خوا و اخسیستل شو او د نوموړي د هوښیارۍ له کبله د الپ تګین د پام وړ وګرځید، تر هغه ځایه چې د نوموړي د ساتونکو مشري ور په غاړه شوه او د الپ تګین له لور سره یې واده هم وکړ.

سبکتګین

په (۳۵۲ق/ ۹۶۳ ز) کال کې د الپ تګین له مړینې وروسته د ده زوی ابو اسحاق ابراهیم درې کاله او بیا د ده وروسته بلکاتګین د لسو کلونو لپاره د غزني اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تګین خلاف د سامانیانو سره خپلې اړیکې ټینګې کړې.

خو د غزني کمزورې ادارې او په غزني باندې د لویکیانو اونورو مخالفینو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتېري دې ته وهڅول تر څو سبکتګین د الپ تګین زوم د خپل امیر په توګه وټاکي.

د نوموړي د واکمنۍ موده په (۳۶۶ق، ۹۷۶ ز) کال کې پیل او په (۳۸۷ق،۹۹۷ ز) کال کې د ده له مړینې سره یو ځای پای ته ورسېده او نوموړي په دې دوره کې د غزنویانو حکومت ځواکمن کړ.

سبګتګین بُست او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدارنګه د دې حملو په ترڅ کې یې د افغانستان مشهور پوه او ادیب ابوالفتح بُستي هم خپل چوپړ ته حاضر کړ.

دهندوستان په لور یې هم لښکر کښۍ وکړې. چې برسېره پر دیني اعتبار غزنویانو ته ډېر غنیمتونه هم په لاس ورغلل. او د حکومت ساحه یې د هندتر جیپال پورې ورسېده.

سبکتګین د هېواد د ادارې لپاره، ایالتونه د خپلې کورنۍ د غړو ترمنځ وویشل چې ډېر مهم ښار (نیشاپور) یې خپل زوی ابوالقاسم محمود، بُست یې بل زوی نصر او همدارنګه غزني او بلخ یې بل زوی اسماعیل ته وسپارل.

سلطان محمود غزنوي

سلطان محمود غزنوي

د سبکتګین له خوا اسماعیل (د سبکتګین د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزني حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې یو تکړه او په کار پوه سړی و)، د اختلاف لپاره یې زمینه مساعده کړه. نو په دې توګه څه وخت چې په (۳۸۷ق/۹۹۷ ز) کال کې سبکتګین مړشو، نوموړي خپل ورور له واکه لېرې کړ او د غزنوي دولت اداره یې پخپله غاړه

واخیسته. د محمود غزنوي منظم سیاست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سیمه ییزو حکومتونو په له منځه وړلو ولاړ و او دې کار د ده واکمني ځواکمنه کړه. په دې توګه چې سیستان، غرجستان (هزاره جات)، ګوزګانان (جوزجان)، چقانیان او خوارزم د غزني دربار اطاعت ته غاړه کېښوده.

فتوحات

زموږ د هېواد په تاریخ کې محمود غزنوي څکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوی چې ده زیات فتوحات په ځانګړې توګه د هندوستان په لورې تر سره کړې دي.

نوموړي د بېلابېلو دلایلو له مخې په هندوستان باندې یرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپرېدل او هغه قیمتي غنیمتونو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانو کې ساتل کېدل لاسته راوړل.

نوموړي په (۳۹۲ق،۱۰۰۱ ز) کال کې په جیپال، په (۳۹۵ق،۱۰۰٤ ز) بهاطیه، او په (۳۹۸ق،۱۰۰۹ ز) په بهیم، په (٤۰۰ق،۱۰۰۹ ز) په نارین، په (٤۰٤ق،۱۰۱۳ ز) په ناردین او په (٤۰۵ق،۱۰۱٤ ز) کال په تانېشر یرغل وکړ.

د دې یرغلونو په پایله کې یې په هندوستان کې د اسلام د سپېڅلي دین ربښې وغځولې او همدارنګه ډېر زیات غنیمتونه د غزنوي ترکانو سرتېروته لاسته ورغلل. په ځانګړې توګه د هندوستان په ګوجرات کې په (٤۱٦ق/۱۰۲۵ ز)کال کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډېرو لویو او مشهورو بتانو له ډلې څخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوي او د ده د سرتیرو د ډېر شهرت لامل وګرځېد.

د هند په لور د لشکر کښیو په اړه د پام وړ خبره دا ده چې دا کار د غزنوي دولت د سرتېرو لپاره بوختیا وه چې په دې توګه غزنوي دولت له هغو خطرونو څخه په امن پاتې شو کوم چې د سرتېرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و. په هرحال، د سلطان محمود غزنوي فتوحات چې په هره انګېزه تر سره شوي، د هندوستان په سیمه کې په تېره بیا د اسلام د خپرېدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دین چې مخکې تر ملتانه رسېدلی و، د غزنویانو په دوره کې د هند تر ډېرو نورو سیمو پورې ورسېد.

د سلطان محمود غزنوي ځایناستي

سربېره پر دې چې سلطان محمود غزنوي د خپل حکومت په منځنیو کلونو کې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموړی یې خپل ولیعهد وټاکه خو د ژوند په وروستیو کلونو کې په مسعود باندې بدګمانه شو او د ده په ځای یې خپل بل زوی (محمد) ولیعهد وټاکه، د دې لپاره چې د ده د زړور او مېړني زوی (مسعود) له مرکز څخه لیرې لاړ شي نو د ری او (تهران) او جبال (د ایران لویدیځ) ایالتونو مشر یې وټاکه.

سلطان محمود غزنوي په (٤۲۱ ق/۱۰۳۰ ز) کال کې مړشو او محمد د خپل پلار په غوښتنه په غزني کې پر تخت کښیناست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د وېش غوښتنه رد کړه خو مسعود په بریالیتوب سره له تهران

په غزني کې د غزنويانو تاريخي منار

ښخه د نيشاپور په لور پرمختګ وکړ او د (روژې۴۲۱ق/ سپټمبر ۱۰۳۰ ز) کال کې څه وخت چې د غزني لښکرو خبر ترلاسه کړ چې د خراسان لښکرو مسعود د پاچا په توګه اعلان کړي نو د دې خبرې په اوريدو سره يې بې له ځنډه محمد له واکه لېرې کړ.

مسعود غزنوي د خپلې پاچاهۍ په وخت کې له مخالفينو او سرغړوونکو سره زياتې جګړې وکړې.

نوموړي د خپل پلار ډېر شمېر هغه ملګري ووژل او يا يې زنداني کړل چې د ده په اند د نوموړي د ځايناستي په نه قبلولو کې يې د ده له پلا رسره سلا وه. په حکومت کولو کې يې هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو يې زياتې ماليې و ټاکلې. دغه خبره له يوه پلوه او له بلې خوا د سلجوقي کورنۍ په مشرۍ د اغز د ترکمنانو نوي واک نوموړی لاکمزوری کړ او په پای کې په هغه جګړه کې چې په (۴۳۱ق/۱۰۴۰ز) کال په روژې کې د يادوشوو ترکمنانو او غزنويانو ترمنځ سرخس ته نژدې د دندانقان په سيمه کې وشوه. غزنويانو سخته ماته وخوړه مسعود غزنوي له دې ځايه د غزني په لور تېښته وکړه او څرنګه چې نوموړي فکر کاوه چې د ترکمنانو تر ښارنې لاندې نه شي، نو ځکه له خپلې کورنۍ او خزانو سره د هند په لور وتښتېد. مسعود په (۴۳۲ق/۱۰۴۱ ز) کال کې په هغه توطيه کې ووژل شو چې د نوموړي د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنويان د (۱۳۰) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خو د دوی واکمني د افغانستان په ځينو سيمو او همدارنګه د بلوچستان او پنجاب په يوې برخې پورې محدوده شوه.

غزنوي پاچاهان

نوم	د حکومت موده
الپ تګين	۳۵۱ ق

سبکتګین	۳۶۷ - ۳۸۷ق
اسماعیل بن سبکتګین	۳۸۷- ۳۸۹ق
سلطان محمود غزنوي	۳۸۹-۴۲۱ق
محمد بن محمود	۴۲۱-۴۲۱ق
سلطان مسعود	۴۲۱ - ۴۳۳ق
مودود بن مسعود	۴۳۳ - ۴۴۰ق
مسعود بن مودود	۴۴۰-۴۴۰ق
بهاالدوله علي بن مسعود	۴۴۱-۴۴۴ق

سلجوقیان

سلجوقیان په اصل کې د اغز له ترکمنانو څخه شمېرل کېږي چې د اتمې هجري پیړۍ په ترڅ کې یې د خوارزم (ارال) بحیرې لور ته او همدارنګه د سیر سند په سیمې کې کډې واړولې. د مسلمانانو تاریخ لیکونکو له ډلې. د (تاریخ الرسل والملوك) کتاب خاوند طبري په (۲۰۵ق/۸۲۱ ز) کا ل کې د غزان یرغل د اشروسنه په نوم یادوي.

د سلجوقي دولت د واکمني سیمې

دسلجوقي کورنۍلوی نیکه دقاق(تقا)نومېده.نوموړی د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او سلجوق هم د همدې د قاق زوی د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تېرولې. ویل کېږي چې دی او کورنۍ یې په (۳۸۲ق/۹۹۲ ز) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن د اسرائیل، میکائیل او موسی په نومونو د ماوراءالنهر لورته کډوال شول او هلته یې د سامانیانو خدمت ته غاړه کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائیل نیول او د هندوستان کالنجر په زندان کې

وروسته له اوو کلونو بند څخه د ده مړینه، د ترکمني سلجوقیانو او ترک غزنویانو تر منځ اړیکې خرابې کړلې او د سلطان مسعود ځانګړو سیاستونو دوی ته دا زمینه برابره کړه چې سیاسي او نظامي واکمني ترلاسه کړي. دوی په (۴۲۹ق/ ۱۰۳۸ ز) کال کې د خراسان مشهور ښار نیشاپور ونیو. او وروسته یې د دندانقان په سیمه کې د جګړې په بهیر کې د سلطان مسعود غزنوي ځواکونو ته سخته ماتې ورکړه، په دې جګړه کې د سلجوقیانو د جګړې مشري د مېکائیل زوی طغرل بېګ په غاړه لرله چې نوموړي سربېره په نېشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او ایران نور مهم ولایتونه هم لاسته راوړل.

طغرل بیګ د سلجوقي حکومت د لړۍ بنسټګر ګڼل کېږي او تر (۴۵۵ق/ ۱۰۶۳ ز) کال پورې یې واکمني وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنۍ وروسته د ده له مړینې سره سم د نوموړي وراره الپ ارسلان واکمنۍ ته ورسېده نوموړي خواجه نظام الملک خپل وزیر وټاکه د دې پوه وزیر په هڅو سره یې دولت او سلجوقي نظام له ښه کورني ثبات څخه برخمن شو او په بهرنۍ برخه کې یې په (۴۶۲ق/۱۰۷۰ ز) کال کې د وان او ارزروم د بحیرې په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جګړه کې رومیانو ته ماتې ورکړه. د روم قیصر دیوژن رومانوس یې اسیر او کوچنی آسیایې تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۴۵۶ق/ ۱۰۷۳ ز) کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له ده څخه وروسته د نوموړي زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام المُلک په هڅو واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي نه یوازې په کورنیو ګډوډیو برلاسی شو، بلکې د سلجوقي دولت تړواک لاندې سیمه یې د ختیځ لورته ترچینه او لویدیځ لورته د مدیترانې ترسمندره پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ایسته کولو او د تاج الملک قمي په راوستلو سره د کمزورۍ خواته روان شو او په (۴۸۵ق/ ۱۰۹۲ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم د ده د کورنۍ د غړو ترمنځ د واکمنۍ د لاسته راوړلو په موخه جګړې پیل شوې او دغه جګړې د دې لامل شوې چې د سلجوقیانو سیمې د شهزاده ګانو ترمنځ ووېشل شي او هر شهزاده د خپل وزیر او سرپرست چې (اتابک) په ورته ویل کېده، په مرسته ولایت اداره کاوه.

اتابکانو هم له څه مودې وروسته د خپلواکۍ خوبونه ولیدل او همدارنګه د ایران په آذربایجان او لرستان کې یې خپلواکه لړۍ رامنځته کړه. د سلجوقیانو د واکمنۍ ختیځې سیمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندې راغی او نوموړي له ډېر اخ او ډب وروسته مروه خپله پلازمېنه وټاکله. خو له (۴۲) کلونو واکمنۍ وروسته په (۵۵۲ق/ ۱۱۵۷ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم، د ختیځو سلجوقیانو کورنۍ هم کړه لاره ځانته غوره کړه او څرنګه چې سلطان سنجر ځایناستی نه درلود، نو د نوموړي خوري رکن الدین محمود په (۵۵۷ق/ ۱۱۶۲ ز) کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځینو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال کې د یوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بیا ړوند شو.

له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کړکېچونو ډګر شو.

په دې دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د محمود غزنوي فتوحاتو په ځانګړې توګه په غزني کې د اسلام دین په خپرېدو سربېره، ډېره شتمني هم غزنویانو ته ورکړه؛ ځکه د دې یرغلونو په ترڅ کې ډېر غنیمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنیو په وسیله د غزني ښار ودان او آباد شو، د غزني په ښار کې ډېر جوماتونه، کتابتونونه او ماڼۍ ورغېدې. د غزني جومات د دبدبې په هکله ویل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و.

د غزنویانو په وخت کې د ماڼیو جوړول هم دود وو او ویل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي یوازې د اووه میلیونو درهمو په بیه یوه ماڼۍ جوړه کړه چې د خټګرۍ کارونو موده یې څلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جوړولو په برخه کې هم د پام وړکارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جیحون رود پر سر د زنځیرونو د پیوسته کولو په واسطه په (۱۶-٤۱۵ق/۲٥-۱۰۲٤ ز) کال کې د زورقي پل جوړول د غزنویانو د دورې له غوره نوښتونو څخه ګڼل کېږي.

زموږ په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنویانو څخه د مخکنیو دورو په پرتله زیات توپیر ترسترګونه شو خو د غزنویانو له خوا د حاصل خیزو ولایتونو لاندې کولو او د پریمانه غنیمتونو لاسته راوړلو د غزنوي دولت د عوایدو کچه لوړه کړه دغه عواید په کا ل کې څه د پاسه سلو مېلیونو درهمو ته ورسېد.

له فرهنګي پلوه د غزني د ښار پرمختګ، د علومو د غوړېدو او دودېدو عامل وګرځید، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزني ښار د دارالعلم حکم ترلاسه کړ او ویل کېږي چې د پوهانو سربېره د ده په دربار کې څلور سوه شاعران هم اوسېدل.

د غزنویانو دورې د نامتو پوهانو اوشاعرانو له ډلې څخه د لاندې کسانو نومونه د یادونې وړ دي. د نجوم، ځمکپوهنې او عقایدو په برخه کې نامتو پوه ابوریحان البیروني، ریاضي پوه ابوالحسن علي بن احمد نسوي، ابوالقاسم حسن عنصري، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزیز عسجدي مروزی.

سلجوقیان هم سره له دې چې د فرهنګ او تمدن له پلوه بېرته پاتې وو او تراوسه یې خپل قبیلوي خویونه نه وو هېر کړي، دوی هم د سیمه ییزو وزیرانو او پوهو شخصیتونو څخه غوښتنه وکړه ترڅو د حکومتدارۍ په برخه کې ورسره مرسته وکړي، په دې توګه یې غوښتل چې د قبیلوي نظام د زیانونو کچه راټیټه کړي.

په دې دوره کې املاک او کرنيزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکوته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ پورې يې اړه لرله، له دې کبله د کرنې برخه زيانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بيا رغونه د ځانګړي مذهبي ارزښت لرونکې وه، د ښوونې او روزنې لپاره د (نظاميه) په نامه مدرسې هم د هېواد په بېلابېلو برخو کې جوړې شوې. د دوی د آباديو له ډلې څخه د جوزجان په سرپل کې د امام خرد زيارت، د بلخ په دولت آباد کې يو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زيارت يادولی شو. د نورو فرهنګي بدلونونو له ډلې څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دودېدل لکه کوتوال (د کلاګانو سرمشر)، باسقاق (د ماليې اخيستلو مامور) او همدا راز د رنګارنګ او ارزښتمنو جامو دودېدل.

همدارنګه سلجوقيان د دري او فارسي ژبې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلی شو ځکه نوموړې ژبه د دوی له خوا عراق، اذربايجان او کوچنۍ آسيا (اوسنۍ ترکيې) ته ورسېدله.

د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنګي او علمي څېرو نومونه په لاندې توګه يادولی شو:

حکيم مجدود چې په سنايي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شيخ محمد غزالي او همدارنګه شاعره او هنرمنده مېرمن منيژه مهستي.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو (الف) او (ب) ډلو ووېشل شي، د الف ډله دې د غزنويانو په دوره کې د غزني د پرمختګ او آبادۍ علتونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دوره کې زموږ د هېواد د فرهنګي پراختيا د علتونو په برخه کې يو له بل سره خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

۱- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مينه لرله؟

۲- د سلطان محمود غزنوي ځايناستی څه نومېده او سلطان مسعود څه ډول ماته ورکړه؟

۳- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په څه ډول يې دولتي واکمني ترلاسه کړه؟

٤- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزير څه نومېده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د ابوريحان البيروني او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله يوه مقاله وليکي او تر راتلونکې لوست دې ټولګي ته وړاندې کړي.

غوریان او خوارزم شاهان

غوریان او خوارزم شاهیان زموږ د هېواد او سیمې د تاریخ هغې واکمنۍ لړۍ ګڼل کېږي چې د ځانګړي ارزښت او نقش څخه برخمن وو.

غوریانو څه وخت چې په غور کې د سلطنت بنسټ کېښود، نو هندوستان یې هم تر خپلې ولکې لاندې راوست. خوارزم شاهیان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماوراءُ لنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هېواد یې هم تر واک لاندې و.

زموږ په هېواد کې د یادو شوو لړیو ترولکې لاندې، د وضعې څېړنه د دې لوست موضوع ده، ورسره آشنا به شئ.

د غوریانو دولت

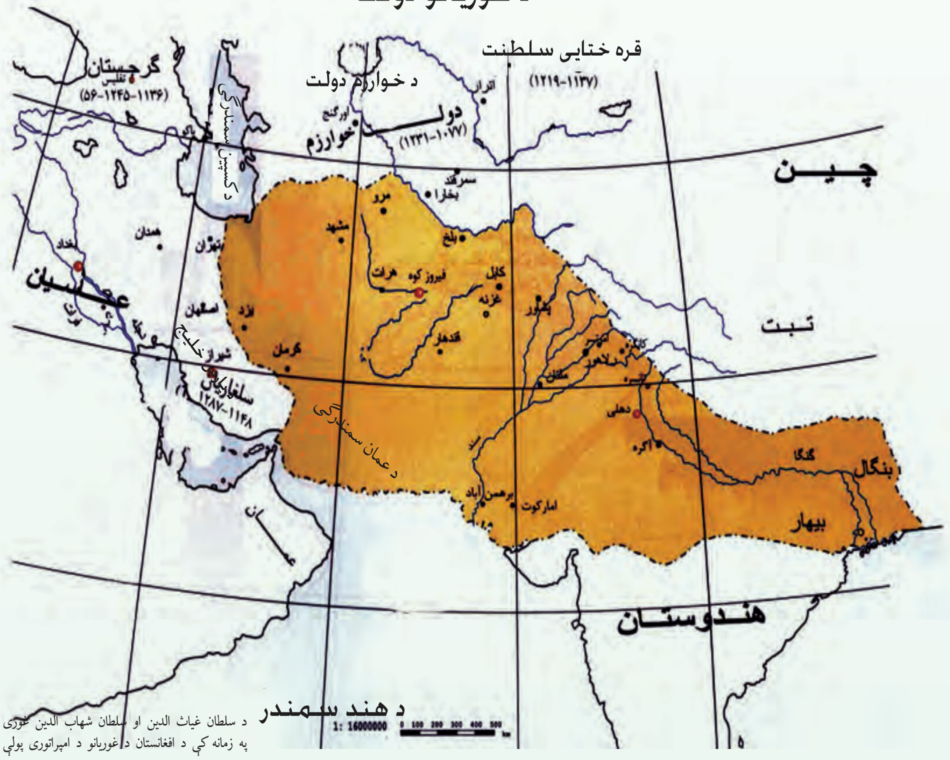

د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین غوري په زمانه کې د افغانستان د غوریانو د امپراتورۍ پولې

غوریان چې زمونږ د هېواد افغانستان په مرکز کې له غور څخه پاڅېدل، په اصل کې یې رېښه ملک شنسب ته رسېږي. نوموړي په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په کتاب کې د ملک شنسب په اړه ویلي دي. نوموړی د اسلام په لومړیو کې ژوند کاوه او په داوطلبانه توګه یې د حضرت علي رضي الله عنه په دوره کې د نوموړي په واسطه د اسلام په سپېڅلي دین مشرف شو او

همدارنګه د امارت دوه سمبولونه (عهد او لوا) ده ته ورکړل شول.

غوري شاهان د ځانګړي جغرافيوي موقعيت او د سيمې د ډېرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لومړيو څخه د نسبي خپلواکۍ لرونکي وو، ډېر پاچاهان او هېواد نيوونکي و نه توانېدل چې دا سيمه لاندې کړي. غوريانو له عباسي نهضت سره فعاله ونډه واخيسته او امير فولاد غوري له ابومسلم خراساني سره مرسته وکړه.

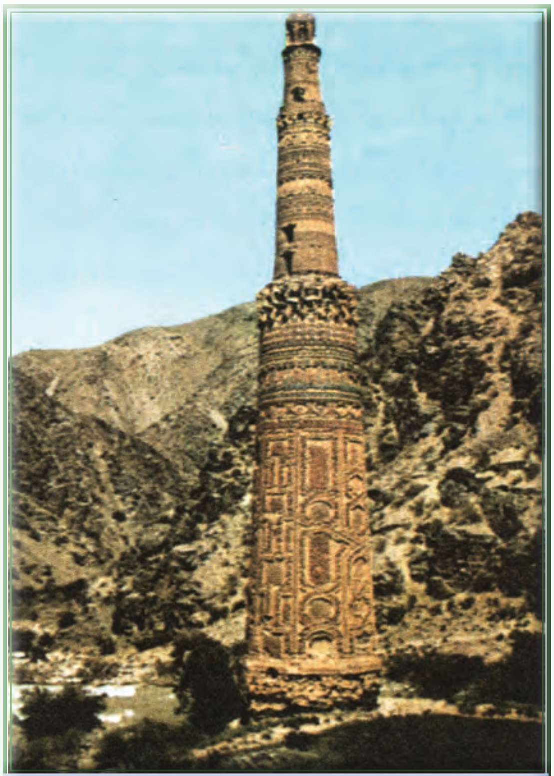
د غور جام منار

خو لومړی کس چې له هارون الرشيد څخه يې (عهد او لوا) ترلاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نوموړی وروسته له امير فولاد څخه د غور دويم څواکمن امير بلل کېده.

د غور له اميرانو څخه محمد سوري د سبکتګين او د ده د زوی سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د دې زوی او پلار د يرغلونو په وړاندې درېده. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (٤٠١ق/١٠١١ ز) کال کې په محمد سوري يرغل وکړ او هغه يې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لاړ؛ خو د غور ولايت واکمني د سلطان محمود غزنوي له خوا د هغه زوی شيث ته ورکړل شوه.

وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپله سيمه کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به يې باج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سنجر سلجوقي تر پاچاهۍ پورې دوام وکړ. په دې دوره کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشرۍ لاندې په (٥٤٧ق/١١٥٢ ز) کال کې له سلطان سنجر سلجوقي سره جګړه وکړه. خو علاوالدين حسين د سلطان سنجر سلجوقي له خوا ماتې وخوړه، بيا د غور مشرۍ ته ورسېد.

علاوالدين حسين له څه مودې وروسته پر غزني يرغل وکړ او غزني يې ونيو، خپل ورور سيف الدين يې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزني کې حاکم وټاکه. له څه مودې وروسته د غزني خلکو د هغه پر ضد پا څون وکړ او د سيف الدين په وژلو سره يې يوځل بيا بهرام شاه غزنوي د پاچاهي پر تخت کېناوه.

علاوالدين حسين د غزنويانو د دې عمل څخه د غچ اخيستلو په نيت په (٥٥٦ق، ١١٦٠ ز)کال کې هغه وخت چې د بهرام شاه زوی خسرو شاه واکمن و، په غزني يرغل وکړ. غزني يې ونيو او ويې سو

ځاوه. له دې وروسته نوموړی په علاوالدین جهانسوز مشهور شو.

له علاوالدین څخه څه موده وروسته د هغه وراره غیاث الدین بن سام د غور واکمن شو او نوموړي د خپل زړور ورور شهاب الدین محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزني حاکم و، ماتې ورکړه او د غوریانو تر لاس لاندې سیمه یې له سند څخه تر کرمان پورې ورسوله سلطان شهاب الدین په (۵۷۹ق/ ۱۱۸٤ ز) کال کې لاهور هم ونیو او د غزنویانو سلطنت یې په بشپړه توګه له منځه یوړ. د شهاب الدین د اقداماتو په ترڅ کې د غوریانو هېواد ډېر پراخه شو. په دې ډول د کسپین(خزر) سمندر له څنډو څخه نیولې بیا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جیحون څخه تر بلوچستان پورې خطبه د سلطان غیاث الدین په نامه ویل کېده.

سلطان غیاث الدین غوري

په (۵۹۹ق/ ۱۲۰۳ ز)کال کې د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د نوموړي ورور شهاب الدین محمد چې د معزالدین په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزي آسیا کې د یوه بل ځواک سره مخامخ شو چې خوارزم شاهیان نومېدل. چې په پایله کې یې غوریانو ته ماتې ورکړه او سلطان شهاب الدین هم په (۶۰۲ هـ/ ۱۲۰۶ ز)کال کې د یوه مخالف له خوا ووژل شو.

د غوري حکومت کمزوري د غیاث الدین محمد د زوی غیاث الدین محمود له زمانې راپیل شوه او امپراطوري یې د دوه ټوټې کېدو په لور روانه شوه.

څرنګه چې قطب الدین ایبک په ډهلي او ناصر الدین په سند کې د خپلواکۍ بیرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت یوازې په غور پورې محدود شو.

خوارزم شاهان

خوارزم چې په لرغونو متونو کې هوا زرمیا راغلی د هغې سیمې نوم دی چې د جیحون سیند د لوړې برخې او د کسپین (خزر) د بحیرې شمالي څنډې ترمنځ پرته ده. او خوارزم شاهان د دې سیمې او سېدونکو ته ویل کېږي. دوی هم د سیمه ییزو اسلامي حکومتونو د پاڅونونو په موده کې د خپلواکۍ

بیرغ اوچت کړ او د ځانګړې حکمرانۍ لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهانو لومړنی څېره انوشتګین غرجه نومېده چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له غرجستان (اوسني هزاره جات) څخه و، نوموړی د هغو خدمتونو په بدل کې چې سلجوقي دولت ته یې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسېده چې په پای کې حتی د خوارزم امارت ور په برخه شو. د انوشتګین غرجه له مړینې وروسته د ده زوی محمد په (٤٩١ق/١٠٩٨ ز) کال کې د سلطان سلجوقي له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.

همدغه کس (محمد) د لومړي ځل لپاره په ځان (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره یې

د خوارزم شاهیانو د دولت پرچم

خپل حکومت د (سلطان سنجر سلجوقي) په ملاتړ پر مخ بیولو خو د ده زوی (اتسز) چې پوه او د فضیلت خاوند و، څه وخت چې په (٥٢٢ق/١١٢٨ ز)کال کې د خوارزم مشر شو، نو د سلجوقي حکومت څخه یې د خپلواکۍ په لاره کې یې هڅې وکړې.

نوموړي په (٥٣٥ق/١١٨١ ز) کال کې د سلجوقیانو نوم له خطبې او سکې ایسته کړ، او په بشپړه توګه یې خپله خپلواکي اعلان کړه او هڅه یې وکړه چې د نویو سیمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې

جغرافیوي سیمې پراخه کړې.

د خوارزم شاهیانو پیاوړي امیران عبارت وو له علاوالدین تکش او علاوالدین محمد څخه، په ځانګړې توګه د علاوالدین د حکومت په دوره کې د خوارزم شاهي دولت تر ولکې لاندې سیمې خپل اعظمي حدته ورسیدې. د غوریانو حکومت هم په (۶۰۲ق/۱۲۰۶ ز)کال کې د علاوالدین له خوا ړنګ شو. او په دې توګه د سند سیند تر څنډو پورې د خوارزم شاهانو واکمني وغزېده. سره له دومره پراختیا، بیا هم خوارزم شاهي دولت ډېره موده پاتې نشو. ځکه له یوه پلوه یې له عباسي خلیفه سره خرابې اړیکې لرلې چې په پایله کې (الناصر الدین الله(۵۷۵ - ۶۲۲ق، ۱۱۷۹- ۱۲۲۵ ز) کلونو د خوارزم شاهانو له مخالفینو څخه ملا تړ وکړ او له بله پلوه مغولانو د چنګېزخان تر مشرۍ لاندې د دوی سیمه په (۶۱۷ق/۱۲۲۱ ز)کال کې تر یرغل لاندې ونیوه. مغولو د خوارزم ښار ونیوه چې په دې ترتیب د خوارزم شاهي دولت او واکمنۍ د له منځه وړلو موده راورسېده.

علاوالدین محمد خوارزم شاه له مغولو څخه وتښتېده او د مازندران سیند یوې جزیرې ته یې پناه یوړه. او هماغلته مړ شو، خو مخکې تر مړینې یې خپل زوی جلال الدین خپل ځایناستی وټاکه. نوموړي د مغولو پر وړاندې ډېر مقاومت وکړ خو د پروان په جګړه کې یې له دوی څخه ماتې وخوړه او سند ته وتښتېد. یو ځل بیا یې سند ته نژدې د چنګېزخان له خوا ماتې وخوړه او ډهلي ته یې پناه یوړله، یو ځل بیا یې د کرمان او شیراز له لارې ځان اصفهان او آذربایجان ته ورساوه خو په پای کې په (۶۲۷ق/۱۳۳۰ ز)کال کې د کردانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حکومت هم د ده له مرګ سره د تاریخ یوه برخه وګرځیده.

اقتصادي او فرهنګي وضع

د پرله پسې یرغلونو، لښکر کښنیو او دوامداره جګړو په دلیل که څه هم دا سیمه دومره د اقتصادي ودې او غوړېدنې لپاره مناسبه نه ده خو بیا هم زموږ خلکو به په دې دوره کې د کرنې، زراعت او تولید له لارې خپلې لومړنۍ اړتیاوې پوره کولې. وربشې، غنم، وریجې، پنبه، انګور، ممیز، بادام، پنیر یې تولیدیدل. همدارنګه د هېواد له ځینو کانونو څخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، سرب او نوشادر استخراجېدل. او کوچنۍ صنایع لکه نساجي، چرم جوړونه، قالین او بدنه او وسله جوړول دود (رواج) وو، خو د پوهې او فرهنګ په برخه کې، دا دوره د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللې شوې ده. سره له دې ټولو، په ځانګړې توګه غوریانو ودانیو او آبادیو ته پاملرنه وکړه او ځنیې جوماتونه، کلاګانې او ودانۍ یې جوړې کړې.

د دوی د ودانیو له ډلې څخه د پام وړ عمرانات یو هم د هرات جامع جومات دی چې د غیاث الدین محمد غوري په دوره کې یې کار پیل شو. بل په غور کې د جام منار چې ٦٤ متره لوړوالی لري د محمد غوري په نامه د یوه ډېرلیک په لرلو سره د غور په جام سیمه کې واقع دی چې د نړۍ له لویو

منارونو ښخه ګڼل کېږي.

له بلې خوا غوریان د مذهبي تسامح (آسانۍ) په برخه کې مشهور وو او د دوی دربار د بېلابېلو ديني او مذهبي ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د ټولېدو ځای ګڼل کېده. ددې د پوهانو او عالمانو د جدي ملاتړو له ډلې ښخه بلل کېدل.

دوی پوهانو او عالمانو ته په درنه او د قدر په سترګه کتل. غوري اميرانو د علم او ادب سره دومره مينه لرله، څه وخت چې علاوالدين جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د ځايناستو ښايسته ودانۍ ړنګولې په همغه حال نومورې هغه شعرونه چې د دې ماڼيو په هکله ويل شوي وو، ټول يې په سرو زرو واخيستل او په خپل کتابتون کې يې کېښودل.

خوارزم شاهانو هم د اديبانو او شاعرانو د ملاتړ سياست وپاله او دا خبره مشهوره ده چې استز خوارزم شاه، د خپل انشا د دېوان مشرۍ لپاره رشيد الدين محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هنرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او نثر کې يې لوی لاس درلود، (حدائق السحر في دقايق الشعر) کتاب يې د ده په لارښوونې وليکه. دغه کتاب د معاني، بيان او د وينا د لفظي او معنوي صنايعو په برخه کې وليکل شو. همدارنګه سيده بېګم (علويه) د کمال او فضل خاونده او د دېوان لرونکې شاعره په همدې وخت کې اوسېدله. نومورې د وطواط بلخي د شعرونو په ځواب کې شعرونه ويلي دي.

علاوالدين محمد سره له دې چې يو بې رحمه او د تدبير او سياست نه لرونکی ښېره وه خو د يو علم پال او ادب پالې ښېرې په توګه پېژندل شوی او ويل کېږي چې نومورې ديندار او علم دوست پاچا و.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې، له جغرافيوي نقشې ښخه په ګټه اخيستنې سره د غور په تاريخي ارزښت خبرې وکړي.

پوښتنې

١- غوريانو ولې په عباسي نهضت کې ګډون وکړ؟

٢- د غور د مهمو اميرانو نومونه واخلئ.

٣- د سلطان سنجر سلجوقي په ښنګ کې د انوشتګين غرچه او علاوالدين حسين د سياستونو توپير څه و؟

٤- رشيدالدين وطواط بلخي په کومه زمانه کې اوسېده او ترټولو مهم کتاب يې څه نومېده؟

له ټولګي ښخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د افغانستان په تاريخ کې د غوريانو د اهميت په هکله مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولګي ته وړاندې کړي.

مغول او آل کرت

زموږ په هېواد باندې د مغولو یرغلونه زموږ د سیمې د تاریخ له مهمو پېښو څخه ګڼل کېږي. دغه یرغلونه چې د مغولو په برلاسی او بریالیتوب پای ته ورسېدل زموږ د ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او فرهنګي ژوند په بېلابېلو برخو کې یې بېلا بېلې پایلې رامنځته کړې. د مغولو د برلاسی څرنګوالی او د دوی د واکمنی په دوره کې د کرتي دولت رامنځته کېدل، هغه موضوعګانې دي چې په دې لوست کې به یې ولولئ.

د مغولو د لومړنی واکمنی جوړښت

مغول په اصل کې د زېړ پوستو قومونو څخه وو چې د مرکزي، ختیځې آسیا په ځینو برخو کې اوسېدل، دغه قوم له بېلابېلو ډلو څخه جوړ شوی دی او ترټولو مهمې ډلې یې عبارت دي له: تاتار، قیات، جلایر، قنقرات او کرائیت. دوی قبیلوي او د کډوالی ژوند کاوه. او تر هغه پورې چې یسوکابها در (د چنګیزخان پلار) په شپږمه هجري/ دولسمه میلادي پیړۍ کې دوی سره متحد کړي نه وو، په جګړو او شخړو کې ښکېل وو.

وروسته د ده له مړینې، د نوموړي زوی (تموچین) د مغولو مشري ترلاسه کړه. تموچین د شپږمې پېړۍ په پای کې د مغولي قومونو په لویه غونډه کې د چنګېز خان لقب ترلاسه کړ. نوموړی وتوانېد چې د (اوومې هجري/ دیارلسمې میلادي) پېړۍ تر لومړیو پورې په منځنۍ آسیا کې زیاتره مغولي قومونه د ځان تابع کړي.

په چین کې د مغولو د پرمختګ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه ترغوږه هم ورسېده او همدارنګه د چنګېزخان له پلوه یو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولېږل شو چې په پایله کې په (٦١٥ق/ ١٢١٩ ز) کال کې د چنګېزخان د استازي او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تړون لاسلیک شو. خو د اترار ښار حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلوانو څخه و، د مغولي سوداګریز کاروان چور کول او د سوداګرو وژل، چنګېزخان ته ښه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت یرغلونه وکړي. نو په دې توګه په (٦١٦ق/١٢٢٠ ز) کال کې یې د یرغل فرمان ورکړ شو، او په لسګونو زره مغولي سرتېري اسلامي سیمې ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروې ښارونو د لوټولو او وژنو څخه زموږ د هېواد ځینې مهم ښارونه لکه هرات، غزني، کابل او بامیان د مغولو په واسطه په سخته توګه ویجاړ او خلک یې ووژل شول. چې په دې توګه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زموږ د هېواد په تاریخ کې یوه توره دوره رامنځته شوه.

د چنگېز خان له خوا دخوارزم شاهي دولت تر لاس لاندې سيمو د نيولو وروسته په (٦٢١ق/١٢٢٤ ز)کال کې بېرته مغولستان ته وګرځيد. نوموړی په (٦٢٤ق/١٢٢٧ ز) کا ل کې د تبت د شمال له نيولو وروسته د (٧٢) کلنی په عمر مړشو. د چنګېزخان د ځايناستو له ډلې څخه يو ځل بيا په (٦٤٨-٦٥٧ق/١٢٥٠- ١٢٥٩ ز) کا ل کې د منګوقاآن د واکمنی په وخت کې هلاکوخان ته دنده وسپارل شوه چې په اسلامي نړۍ يرغل وکړي. نوموړي خپل ماموريت په (٦٥١ق/١٢٥٣ ز) کا ل پيل کړ. هولاکوخان په (٦٥٦ق/١٢٥٨ ز) کال کې د عباسي خليفه (المستعصم باالله) په وژلو او د بغداد په نيولو سره د عباسيانو د خلافت (٥٢٥)کلنه واکمني ختمه کړه. وروسته له عراقه يې همدارنګه ګرجستان، ارمنستان او د کوچنی آسيا (اوسنی ترکيې) ښارونه هم ونيوه. هلاکوخان په (٦٦٣ق/١٢٥٣ ز)کا ل کې وروسته له دې چې له جيحون نه د مصر ترپولو يې خلك د مغولو تابع وګرځول، مړشو.

له دې وروسته د اوسني ايران او د افغانستان د لوېديځ يوه برخه د هلاکوخان د اولادونو يعنې مغولي ايلخانانو په لاس ورغله خو ماوراءالنهر او افغانستان (تخارستان، بلخ او زابل) د يوې بلې مغولي ډلې (جغتائيانو) په لاس کې ورغلې. د افغانستان په نورو برخو کې سيمه ييزو مشرانو واکمني چلوله.

د آل کرت دولت

آل کرت

د مغولو په دوره کې يوله هغو سيمه ييزو حکومتو څخه چې د افغانستان په لويه برخه يې واکمني کوله آل کرت يا کرتيان وو. د کرتيانو اصل او نسب په هکله اختلاف موجود دی. ځينې دوی په غوريانو پورې تړي او ځينې نور مورخين بيا د ربيع فوشنجي د هغه شعر له مخې چې د ملك فخرالدين کرت په ستاينه کې يې ويلې، نوموړي په سلجوقي او ترکمني پاچاهانو پورې تړي. د فوشنجيانو هغه شعر په لاندې ډول دی:

قاعـــده دوده سنــجر تـــويي   واسطه ملك ســكنـــدر تويي

دوده سنجر زتو خواهد نويد   ملك سكندر به تو دارد اميد

په هر حال، ملك ركن الدين د دې كورنۍ له مشهورو شخصيتونو څخه و. نوموړی د تاج الدين مرغني چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکې ګمارل شوی و د هغه زوی و.

د مغولو د يرغلونو په وخت کې، هغه د غور او غزني د ځينو برخو سر لښکر و او څرنګه چې د چنګېزخان د فتوخاتو اوازه يې واورېده نو د اطاعت لاره يې غوره کړه چې په دې توګه نوموړي ته د غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملك ركن الدين د خپلې (٢٦) کلنې واکمنۍ په موده (٦٤٣-٦١٧ق/ ١٢٢٠- ١٢٤٥ ز) کې د لور له پلوه لمسي (شمس الدين کرت) ته ډېره پاملرنه وکړه اونوموړی يې خپل ځايناستي وټاکه. او همدغه شمس الدين کرت چې وروسته له خپل نيکه واکمنۍ ته ورسېد، دکرتي اميرانو او مشرانو د لړۍ پيل بلل کېږي.

ملك شمس الدين هم دخپل نيکه په څېر د مغولو ملاتړی وو او مغولو د نوموړي د دې کار په بدل کې ده ته د مهمو ختيځو ايالتونو مشري وسپارله چې د افغانستان يوه مهمه برخه د سند تر سينده هم په کې شامله وه.

د ملـــك شـــمس الديـــن زياتره اولادونو او ځايناستې د مغولـــو ســـره د مرســـتې سياســـت تـــه دوام ورکـــړ. ملـــك معزالديـــن حســـين کـــرت که هر څـــو له مغولو څخـــه د خپلواکـــۍ په لاره کې ګامونه پورته کړل خو د

په هرات کې د اختيارالدين کلا

مخالفینو په وړاندې د ناوړه چلند په لړلو سـره او د بلخ،بادغیس او شـبرغان د خلکو وژلو او له وتولو په سـبب د ډېرو پاڅونونو سـره مخ شو او په پای کې د غوري حکومت له خوا له واکه وغورځول شو.

د دې کورنۍ وروسـتی مشـر ملك غیاث الدین د ملك حسـین زوی و چې امیر تیمور گورکاني له رابنکاره کېدو سره سم یې ژوند کاوه. په (٧٨٤ق/ ١٣٨٣ ز)کال کې د تیمور په امر ووژل شو او په دې ترتیب د آل کرت دولت هم د تاریخ یوه برخه وگرځیده.

د آل کرت امیرانو شمېر اته کسان وو او (١٣٠) کاله یې واکمني وکړه.

پوښتنې

١- د مغولو د مهمو قبیلو نومونه واخلئ.

٢- مغول د لومړي ځل لپاره د کوم تاریخي شخصیت په مشرۍ سره راغونډ شول؟

٣- د مغولو او کرتیانو ترمنځ څه اړیکې موجودې وې؟

٤- د مغولو په وړاندې د کرتیانو د سیاست په هکله خومره پوهېږئ څرگندونې پرې وکړئ.

٥- عباسي خلافت څه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لاړ؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې، د قبایلي ژوند د ځانگړتیاوو په اړه مقاله ولیکي او د ټولگي په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې وړاندې کړي.

تیمور گورکاني او د ده ځایناستی

تیمور گورکاني هم د منځنۍ آسیا د غوسه ناکو نړۍ نیوونکو څخه و چې د چنګیزخان په څېر یې په سلګونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزیت یې یوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو اولادونه یې په ځانګړې توګه هغه چې زموږ په هېواد یې واکمني وکړله، د پلار پر خلاف علمي او فرهنګي شخصیتونه وو او همدارنګه زموږ په هېوادکې د بېلابېلو پوهنو او هنرونو د رواجونکو څخه وو. په سیاسي او نظامي برخه کې د تیمور ګورکاني ټولې کار نامې او د هرات د تیموري دولت رامنځته کېدل به د دې لوست موضوع وي چې ورسره بلد به شئ.

مورخینو د تیمور نسب تومنای خان ته رسولی چې نوموړی د چنګیزخان له کورنۍ څخه و. تیمور په (۷۳۶ق/۱۳۳۶ ز) کال کې د ازبکستان، سمرقند ته نږدې د کش په ښار کې وزیږېد. تر (۷۶۲ق/۱۳۶۱ ز) کال پورې د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموړي په هلکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشتلو بوخت شو خو په ځوانۍ کې یې د امیر حاجي بر لاس په اداري دستګاه کې خدمت کاوه. څرنګه چې امیر حاجي په مرکزي آسیا کې د داخلي رقابتونو په لړکې، په (۷۶۲ق/۱۳۶۰ ز) کال کې افغانستان ته وتښتېده، دی هم ورسره و. تیمور ډېر ژر ماوراءالنهر ته راوګرځېد او دا ځل د کاشغر له خان سره یو ځای شو. نوموړي ته د کاشغرخان د کش ښار اداره وسپارله. له دې نیټې وروسته د ده شهرت زیات شو او د نوموړي واکمني د ماوراءالنهر په ډېرو برخو کې پراخه شوه.

ګورکاني (زوم) لقب یې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د یوه امیر (امیر حسین قزغني) خور یې په نکاح کړه.

تیمور په (۷۶۶ق/۱۳۶۵ ز) کال کې د امیر حسین قزغني په مرسته له ماوراءالنهر څخه د جغتایي ترکانو لاسونه لنډ کړل او څرنګه چې په (۷۷۱ق/۱۳۷۰ ز) کال کې یې د بلخ په شاوخوا کې امیر حسین او د ده زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په ځواکمن مشر بدل شو او سمرقند یې خپله پلازمېنه وټاکله.

د تېمور يرغلونه

تيمور د (۱۳۹٤/۷۷۳ او ۷۸۱ق/۱۳۸۰ ز) کلونو په منځ کې څلور ځله د خوارزم په هېواد پسې لښکرې وايستې او هغه يې رنګ کړ. مغولستان او قبچاق دښته يې فتح کړل او په (۷۸۲ق) کال کې يې خپل څوارلس کلن زوی (ميران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندې کولو پسې ولېږه او په خپله هم پسې ورغلو، نومړي په ځانګړې توګه، په هرات کې په پراخه ورانکاريو لاس پورې کړ. د ښار ټولې ودانۍ يې رنګې کړلې پرته د اختيارالدين له ارګ څخه او د يادولو وړ ده چې ډلې ډلې د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقيهان او پوهان يې په جبري توګه د سبز ښار ته ولېږل.

ملك غياث الدين کرتي که هر څو په لومړيو کې د تيمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵ق/۱۳۸۳ ز) کال کې د تيمور په امر ووژل شو او د آل کرت د لړۍ پاڼه هم واوښته.

تيمور له (۷۷۸ق/۱۳۷۷ز) کال نه بياتر مرګه (۸۰۷ق/۱٤۰٤ ز) پورې په خپله (۲۹) کلنه واکمنۍ کې د خپلو ډېرو سختو يرغلونو او حملو په پايله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چين څخه تر مديترانې او همدارنګه د روسيې او مسکو د استپونو څخه تر ډهلي پورې سيمې يې ونيولې او د لويې امپراتورۍ بنسټ يې کېښود. د تېمور د لښکرو اصلي هسته جغتايي ترکانو تشکيلوله. د ده په لښکرو کې ځينې ښځې هم وې تيمور په (۸۰۷ق/۱٤۰٤) کال کې د (۷۱) کلونو په عمر مړ شو.

د تېمور ځايناستي

د مړينې په وخت کې يې ۳٦ زامن او لمسيان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته يې د اولادونو ترمنځ په واکمنۍ جګړې پېښې نه شي. په ژوند يې فتح کړي هېوادونه د دوی ترمنځ ووېشل. سره له دې هم، د تيمور له مړينې څخه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسي ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو يې ورو ورو د خپلو ورېرونو له خوا نيول شوې سيمې ترلاسه

کړې. دوی دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. یو یې د میران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ایران په لویدیځ گرجستان، ارمنستان او الجزایر کې او دویم دولت د شاهرخ په خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړ چې مرکز یې د هرات ښارو.

که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نومورِي د لېونتوب، د ده د زامنو ترمنځ د اختلاف او د قراقویونلو ترکمنانو او همدارنگه د ایران د آل جلایر د واک نیولو په دلیل له منځه لاړ خو له بله پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نومورِي د درباریانو کفایت او پوهې له برکته دوام وکړ.

د ده دوره د افغانستان په تاریخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي.

نومورِي (٤٣) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې دا چې د لوی کتابتون چې د شاهرخ په امر جوړ شوی و، لرونکی شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غونډېدو مرکز وگرځېد. د ده له مېرمنو څخه یوه گوهرشاد آغا(په ترکي ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د ښوکارونو په کولو او د خیر د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ څخه د ده زوی الغ بیگ واکمنۍ ته ورسېد. دی هم د پلار په څېر علم دوست او پوه سړی و. خو په (٨٥٢ق/ ١٤٤٨ز)کا ل کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې وروسته د شهزاده گانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له څه مودې وروسته د سلطان حسین بایقرا په نامه یو بل تیموري امیر په هرات کې واکمنۍ ته ورسېد. نومورِي، امیر علي شېر نوايي چې د خپل وخت له پوهانو او ادیبانو څخه گڼل کېده، وزیر وټاکه. د ده د واکمنۍ دوره (٣٣) کاله اوږده شوه. او د ده په وخت کې هرات د آبادۍ او د بډاینې اوج ته ورسېد.

د سلطان حسین بایقرا له مړینې سره سم د تیمور د ځایناستو زوال هم پیل شو او د دوي د واکمنۍ سیمه د شیباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خوا تر یرغل لاندې راغله او په همدې توگه دوی د تاریخ یوه برخه شول. تیموریانو (١١٣) کاله واکمني وکړه او د دوی له ډلې څخه شپږو امیرانو په افغانستان واکمني تر سره کړه.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې، له نقشې څخه په ګټه اخيستنې سره د تېموريانو د راولاړېدو ځاى او د امپراتورۍ حدودد او پولې څرګند کړې.

پوښتنې

١- د تيمور د ګورکاني لقب لامل څه و؟
٢- افغانستان ته د تيمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنګه د ده او هرات برخليک څنګه شو؟
٣- د هرات د دوو مشهورو تيموري پاچاهانو نومونه واخلئ.
٤- د هرات آبادي او دبدبه د کوم تېموري واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې له تاريخي کتابونو او سرچينو څخه په ګټې اخيستنې سره، د تېموريانو په دوره کې د هرات د فرهنګ او تمدن په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلو ټولګيوالوته وړاندې کړي. همدارنګه ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې ځوړنده کړي.

د مغولو او تېموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

زموږ په هېواد باندې د ماوراءالنهر د ډاروونکو يرغلونو او حملو يولړ نتيجې او اغېزې په اقتصادي او فرهنګي برخه کې راڅرګندې شوې. برسېره پر دې چې مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه او علمي مرکزونه يې رنګ کړل ورسره يې زموږ د سيمې زيات شمېر پوهان او عالمان يا ووژل او يا هم ليرې او نژدې هېوادونو ته وتښتې ته اړکړل. په واقعيت کې يو درېدلی حالت يا يو ډول په شاتګ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعيت ترڅېړنې لاندې نيول کېږي.

د مغولو د يرغلونو تر ټولو مهمې پايلې، سربېره پر دې چې په سلګونو زره انسانان ووژل شول، ښارونه ويجاړ او همدارنګه کاريزونه او کرنيزې ځمکې له منځه لاړې مغولانو د نيول شوو سيمو هنرمندان او صنعتګران بندي کول او مغولستان ته به يې لېږل او دوی به يې استثمارول. يوه ډله به چې په کليو او ښارونو کې د مغولو له تېغه خلاصه شوه، نو د خان يا دخان اړوند کسانو له خوا به ترې اقتصادي ګټه پورته کېده. بېلابېل ماليات په خلکو لګول کېدل.

ړنګونو او اقتصادي ويجاړتيا په فرهنګي وضعې هم اغېزه وکړه او فرهنګي زيانونه په هغه کچه زيات وو چې د مغولو له يرغلونو څخه د مخه زموږ په هېواد کې زياتره کتابونه او آثار چې پيدا کېدل له منځه لاړل. مدرسې، ښوونځی، کتابتونونه، جوماتونه او ديني ودانۍ چې په عين وخت کې به د پوهانو کتابونه او آثار هم پکې ساتل کېدل، له منځه لاړل.

پوهان او عالمان ووژل شول يا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کډه وکړي. او يا پخپله هغو ځايونو ته لاړل چې ګومان يې کاوه د مغولو لاسونه هلته نه رسېږي لکه مصر، شامات او هندوستان ته.

په همدې دليل په ځانګړې توګه د عقلي او فکري پوهنو په برخه کې يو وحشتناک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سينا په شان روښانه څېرې رامنځته نشوې.

له بله پلوه فقر، بېوزلی، تېريو او غمونو د خلکو انګېزه د ګټورو پوهنو په وړاندې راټيټه کړه او د علومو زياتره اړخونو او ديني ليوالتيا ته پاملرنه و نه شوه چې دې کاربه له دنيا څخه تيښتې،

صبر، قناعت او د ژوند سختۍ قبلولو لور ته توصیه کوله لکه تصوف او نرۍ پرېښودنه چې په دې وخت کې یې زیات مینه وال پیدا شول او هغو کسانو ته به چې نړۍ ښه ونه بریښېده، نو به یې پناه وروړله. که څه هم د یوشمېر صوفیانو کړنه او د فعالیتونو پایلې د هغه وخت د مغولي حاکمانو په ګټه وې خو په عین وخت کې د طریقت پیروان او داسي صوفیان هم اوسېدل چې خلك به یې د پردیو په وړاندې پاڅون ته را بلل.

په هر حال، له ټولو زیانونو سره سره چې د فرهنګ په برخه کې رامنځته شول. زموږ د هېواد ځینې پوهان او ادیبان د مغولو له منګولو څخه خلاص شول او په لیرې سیمو کې یې خپل آثار وپنځول، د دې دورې یو له مهمو شخصیتونو څخه مولانا جلال الدین محمد بلخي و چې پلار یې بهاءالدین نومېده. بهاءالدین په ماوراءالنهر او خراسان کې ډېر مریدان لرل. او د مغولو د یرغل په سبب یې سیمه پرېښوده. د کډوالۍ په وخت کې درې سوه او ښان د بهاءالدین او د ده د کورنۍ په قیمتي کتابونو او د کور په سامان بار وو.

زموږ د هېواد تکړه مورخ قاضي منهاج الدین چې په منهاج السراج جوزجاني مشهور و، په دې وخت کې اوسېده. نوموړي هند ته د ناصرالدین دربار ته پناه یوړه او خپل کتاب (طبقات ناصري) یې هلته ولیکه. د جهانګشا کتاب لیکونکی عطا ملك جویني، امیر حسین غوري، سیفي هېروي، ربیعي فوشنجي، بابا هوتك، د ده زوی ملکیار هوتك او اکبر زمینداوري په همدې دوره کې اوسېدل.

د تېموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د تېمور اقدامات لکه د نورو سیمو لاندې کولو، د ښارونو او ودانیو ورانول، د اوسېدونکو وژل او لوټ کول او همدارنګه ماوراءالنهر ته د پوهانو، کسبګرو، صنعتګرو او هنرمندانو لېږل د چنګېزخان کړنلارې ته ورته وو. له دې امله ویلی شو چې د نوموړي دوره د مرکزي آسیا د پوونده (صحراګشتان) تسلط د تورې دورې دوام وګڼو. خو د تیمور په خلاف د ده اولادونو فرهنګي، هنري او معماري چاروته ډېره پاملرنه کوله. د تېمور د زوی شاهرخ میرزا او د نوموړي د ښځې ګوهرشاد بیګم آغا په ملاتړ ډېر روښانه او ارزښتناك آثار رامنځته شول. او د شاهرخ

زوی الغ بېگ په ملاتړ په سمرقند کې د الغ بېګي رصدخانې په نامه يوه لويه نجومي رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې بسيا وو.

د شاهرخ بل زوی بايسنقر هم د کتاب له ملګرو څخه ګڼل کېده. نوموړي د لويې کتابخانې بنسټ کېښود. بايسنقر هم نژدې څلوېښت تنه انځورګران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغونډ کړل. دوی زيات آثار انځور کړل لکه د فردوسي شاهنامه، ليلی او مجنون، د سعدي بوستان او ګلستان، ده د ټولو هنري آثارو يونوی سبک رامنځته کړ چې د (هرات مکتب) نوم يې ځانته غوره کړ. د هرات په ښوونځي کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنګه په ساده کرښو او بې ابزارو((لومړنۍ ابزار)) میناتوري يې رامنځته کړې.

په هرات کې په ځانګړې توګه د سلطان حسين بايقرا (۹۱۱- ۸۲۶ق/ ۱۵۰۶-۱۴۷۰ ز) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنګ د غوړېدنې او پراختيا د اوج دوره وه. په دې دوره کې پاچا او د ده عالم وزير (علي شېرنوايي) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او اديبانو څخه ملاتړ کاوه چې په پايله کې مهم علمي او فرهنګي يون رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نقاشۍ ستر استاد کما ل الدين بهزاد چې ځه نفيس آثار يې وړاندې کړل. نو د هرات د هنري مکتب نوم ډېر لوړ شو. دغه هنرمند د هرات ښوونځي ځانګړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دوره کې د هرات د ارګ له بيارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په بلخ ولايت کې حضرت علي﷛ د منسوب زيارت جوړونه، په مشهد کې د ګوهر شاد بيګم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د ګوهرشاد او سلطان حسين بايقرا د قبرونو رغونه سره له شپېړو ښکلاييزو منارونو، په ګازرګاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر ښکلي کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زيارتونه همدارنګه د ايران پولې ته نژدې د خارګرد جومات يادولی شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنګي شخصيتونه عبارت وو له: امير علي شېر نوايي، ملا حسين واعظ کاشفي، سلطان حسين بايقرا، شيخ عبدالرحمن جامي، مير سيد علي خطاط، مولانا حسين علي هروي، ملا محمد ابراهيم غبار او د فاضلو او شاعرو ښځو له ډلې څخه د لاندې

ښځو نومونه اخيستي شو:

سلطان رضيه د التمش لور چې شعر به يې هم وايه، مهر النسا چې تخلص يې مهري و او په هرات کې اوسېده. د امير علي جلاير لور، آفاق جلاير چې د حسين بايقرا په زمانه کې اوسېد له او (ماه) چې هم شاعره او هم ستوري پېژندونکې وه.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، يوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنګي وضعې او دويمه ډله دې د تېموريانو د دورې په فرهنګي حالت په لنډه توګه خبرې وکړي.

پوښتنې

١- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتګرانو په وړاندې د مغولو او تيموريانو په چلند خبرې وکړئ؟

٢- مولانا جلال الدين محمد بلخي چېرته اوسېده او ولې يې کډه وکړه؟

٣- د ګوهرشاد بيګم آغا په امر د دوو مشهورو جوړو شوو ودانيو نومونه واخلئ.

٤- امير علي شېر نوايي څوک، او په څه حال کې يې ژوند کاوه؟

٥- په بلخ کې حضرت علي رضي الله عنه ته منسوب زيارت د کوم تيموري پاچا په واسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د (هرات هنري ښونځي) په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولګي ته وړاندې کړي، همدارنګه تر ټولو غوره مقاله دې د ښوونځي د اعلانونو په لوحه باندې ځوړنده شي.

دریم څپرکی

افغانستان د کندهار له پاڅون څخه مخکې

په دې څپرکي کې به د کندهار د پاڅون په و ړاندې حالات په تېره بیا له دریو ګاونډیو دولتونو(شیبانیانو، صفویانو او بابریانو) سره زموږ د هېواد د اړیکو څرنګوالی، تر مطالعې لاندې ونیول شي.

دغه راز زده کوونکي به د هوتکیانو په مشرۍ په کندهار کې د لومړني افغان دولت له جوړېدو سره آشنا شي.

په کندهار کې د حاجی میرویس نیکه آرامګاه

د څېرکي موخې

۱. د کندهار د خپلواکۍ د خپلې خوښې پاخون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زده کوونکو بلدول.

۲. له ګاونډیو واکمنو لړیو لکه شیبانیانو، بابریانو او صفویانو سره د افغانستان او د دوی د اړیکو په څرنګوالي د زده کوونکو بلدول.

۳. په افغانستان او ایران کې د هوتکي دولت له مهمو سیاستونو او اقداماتو سره د زده کوونکو بلدول.

٤. په یاده شوې دوره کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده کوونکو بلدول.

۵. د انحطاط او تجزیې دورې په ترڅ کې د مهمو تاریخي او فرهنګي شخصیتونو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدول.

د کندهار له پاځونه مخکې د افغانستان وضعه

د هرات د تیموري لړۍ له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې یوه مرحله (تقریباً دوه نیمي پېړۍ) رامنځته شوې چې د افغانستان سیاسي مرکزیت او یو قلمرو له منځه لاړ چې زموږ گاونډیو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد ځینې برخې لاندې کړلې.

د دې ډلې مهم ځواکونه عبارت وو له: ازبکي شېبانیانو، د ایران صفویان او د هند مغولانو څخه چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او ډهلي څخه یې زموږ د هېواد سیمې او ولایتونه اداره کول. د وضعې څېړنه او دهوتکیانو په واسطه د افغانستان د بیارغونې څرنگوالی د دې او د ځونورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې په گډه به یې لولو.

په افغانستان کې شیبانیان

ازبکان د مغولو او تاتاریانو له اولادې څخه شمېرل کېږي. ازبکان خپل نوم له (ازبک خان) (٦٨١-٧٤٣ق/١٢٨٢-١٣٤٢ ز)کلونو څخه اخلي. نوموړي د مغولو زرین پوځ چې د (والگا) رود ترخنگ مېشت و، مسلمان کړ. نوموړی پوځ د ترکي قومونو څخه جوړ شوی و، خو رهبران یې مغولي نژاده وو.

په مرکزي آسیاکې د ازبکانو ځواک د چنگېزخان د زوی جوجي د یوه لمسي ابوالخیر له خوا رامنځته شو او نوموړي تر (٨٣٤ق/١٤٣١ ز)کال پورې د قبچاق د دښتو یوه زیاته برخه ونیوله خو د ازبکو ترټولو مشهور پاچا محمد خان شیباني (شیبک خان) نومېده، نوموړی د (ابو الخیرخان) زوی و.

شیبک خان د شپاړسمې مېلادي پېړۍ په لومړیو کې د تیموري لړۍ وروستی واکمن په سمرقند کې له پښو وغورځاوه او په دې توگه یې په ماوراءالنهر کې د ازبکانو د واکمنۍ بنسټ کېښود. که هر څو د شیبانیانو واکمني موقتاً د بابر له غندنې سره مخ شوه خو په (٩١١ق/١٥٠٥ ز) کا ل شیبانیان وتوانېدل چې بابر او ملاتړي یې له مرکزي آسیا څخه وشړي.

شیبانیانو په ځانگړې توگه د سلطان حسین میرزا له مړینې وروسته او د نوموړي د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لورته پاملرنه وکړه او په (٩١٣ق/١٥٠٧ ز)کال کې د تیموریانو د واکمنۍ مرکز هرات د شیبک خان ازبک لاسته ورغی.

پرته له هرات څخه، کندهار هم د شیبانیانو تر یرغل لاندې راغی او دا ښار چې تر اوسه د بابر پاچا له وررور یادگار ناصر میرزا سره و، په (٩١٣ق/١٥٠٧ ز) کال کې تر استراباده پورې مخکې لاړل.

د شیبانیانو ځواک تر (٩١٦ق/١٥١٠ ز)کال کې پورې، هغه وخت چې د شاه اسماعیل صفوي یرغلونه په ازبکانو جاري وو، چلېده، خو په همدې کال کې، په هغه خونړۍ جگړه کې چې مروې

ته نژدې را پېښنه شوه. محمد خان شيباني د خپل لسوزرو جنګياليو سره د ايران صفوي قزلباشو له خوا ووژل شو چې په دې ترتيب دا ځل زموږ د هېواد لويديځې، شمالي او مرکزي برخې د صفويانو لخوا لاندې شوې.

که هر څو په موقته توګه شيبانيانو د آمو سيند غاړې ته په شاتګ وکړ خو يرغلونه او بريدونه يې په ځانګړې توګه د افغانستان په شمال بانديې ونه درېدل او دوی د افغانستان په شمال کې بدخشان تر ميمنې او بادغيس پورې او همدارنګه دهېواد په لويديځ کې يې هرات څو څو ځلې تر يرغل لاندې ونيو. په ځانګړې توګه عبيدالله خان چې د محمد سلطان خان زوی او د ابو الخير لمسی و، د ازبکانو څواکمن پاچا د (۳۳) کلونو واکمنۍ په ترڅ کې اووه ځله زموږ په هېواد او په ايران يرغلونه کړي چې ډېر زيات زيانونه يې را اړولي دي.

شيبانيانو تر (۱۰۰۷ق/ ۱۵۹۹ ز) کلونو پورې واکمني چلولې ده. د دوی پلازمېنه زياتره وخت سمرقند او ځينې وخت بخارا هم وه، او څه د پاسه يوه پېړۍ يې زموږ د هېواد شمالي او لويديځ ولايتونه او سيمې يې تر بريدونو او يرغلونو لاندې نيولې وې.

د ازبکو استراخانيان هم چې په (۱۰۰۷ق) کال کې په مرکزي آسيا کې د شيبانيانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې يې هماغه د شيبانيانو سياست پر مخ بېوه او ځينې وخت به يې زموږ د هېواد شمالي ولايتونو لکه تخار او بلخ او ځينې وخت به يې هرات ته لاس غزولو. د استراخانيانو حکومت تر (۱۱٦۷- ۱۷۵٤ ز)کال پورې دوام وکړ.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي له نقشې څخه په ګټې اخيستنې سره د والګا رود په شاوخوا کې د مغولي زرين پوځ د ميشت کېدو موقعيت او د افغانستان شمال ته د شيبانيانو د لاس رسي لارې په ګوته کړي.

پوښتنې

۱- شيبانيان د نژادي پلوه په کومې ډلې پورې تړل کېږي؟

۲- د شيبانيانو د ځواک اصلي مرکز چېرې واقع و او ولې يې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟

۳- شيبک خان (محمد خان شيباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟

٤- د هغو ولايتونو نومونه واخلئ چې زياتره وخت به د شيبانيانو او استراخانيانو د بريد او يرغلونو لاندې راتلل.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې له علمي سرچينو څخه په ګټې اخيستنې سره د شيبک خان د کړنلارې په هکله يوه لنډه مقاله وليکي او په راتلونکې درسی ساعت کې دې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

بابريان او افغانستان

يوه بله سلسله چې د تجزيې او ګډ وډۍ په وخت کې يې زموږ د هېواد په ځينو برخو واکمني چلوله، بابريان وو. دوی هم د افغانستان د ډېرو ګاونډيو ځواکونو سره په سيالۍ کې زموږ د هېواد د پريشانۍ، په شاتګ او د ټولنيزو، سياسي او اقتصادي خنډونو لامل وګرځېدل.
په دې لوست کې به د افغانستان د تاريخ په دې برخه کې د بابريانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولئ.

ظهيرالدين محمد بابر (د ببر په معنا) د تيمور له کړوسيانو څخه ګڼل کېده. پلار يې په ازبکستان کې د انديجان حاکم و. نوموړي د ازبک شيباني ځواک د خپرېدو په لار کې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ ز) کال کې له مرکزي آسيا څخه افغانستان ته وتښتېد. او د بېرته راستنېدو په لومړيو ورځو کې د تخارستان سيمه ييز حکمران خسرو شاه ورته ښه راغلاست ووايه.
خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سيمې په واک کې درلودې.
بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکرې ورسره ملګرې کړې چې د خسرو شاه له ځواک څخه بېلې شوې وې. نو د کابل په لور وخوځېد. کابل په دې وخت کې د هرات د تيموريانو له خوا د يوه حاکم په واسطه اداره کېده. بابر په (۹۱۰ق/۱۵۰۴ ز)کال کې کابل پرته له جګړې او مقاومته ونيوه. دغه وخت چې د تيموريانو د واکمنۍ لړۍ د کمزورۍ او سقوط سره مخامخ وه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېږل او په ټوليزه توګه، پرته د افغانستان د لويديځو او شمال لويديځو ولايتونو څخه پرته چې د ايران د صفويانو تر واک لاندې وو، نور وتوانېد چې د افغانستان زياتره سيمې لاندې کړي.
بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو يې واک ټينګ کړ. د هند په لور يې پوځونه وخوځول چې په پايله کې يې د کابل، بدخشان او کندهار د ځواکونو پواسطه ډهلي ونيوه چې په دې ترتيب په هند کې د يوې نوې لړۍ بنسټ کېښودل شو چې ترڅو پېړيو يې دوام وکړ.
بابر په (۹۵۳ق/ ۱۵۲۹ ز)کال کې مړ شو او د خپل وصيت له مخې په کابل کې خاورو ته وسپارل شو.
وروسته له ده څخه د نوموړي تر ټولو مشر زوی ناصرالدين محمد همايون چې په کابل کې زيږېدلی و، رامنځته شو. نوموړی د خپلو وروڼو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامخ شو.
همايون په (۹۴۷ق/۱۵۴۰ ز)کال کې د افغان شېر شاه سوري د پوځونو له خوا د قنوج په سيمه کې ماتې وخوړه او څرنګه چې وروڼو يې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ايران کې يې د صفوي طهماسب دربار ته پناه يوړه. په دې وخت کې د افغانستان زياته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوی کامران ميرزا په لاس کې وه. خو همايون داخل په (۹۵۱ق/۱۵۴۴ ز) کال کې افغانستان ته راوګرځيد او د (۱۳) زرو صفوي قوتونو په مرسته يې د افغانستان زياتې سيمې او ولايتونه لاسته راوړې. داخل يې له لسو کلونو څخه وروسته خپل هغه وروڼه له مخې ليرې کړل چې له نوموړي سره مخالف وو.
همايون په دې موده کې خپل وروڼه هر يو ناصر ميرزا، ميرزا هندال او ميرزا عسکري ووژل او کامران

میرزا یې روند کړ. د همایون له مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین اکبر د ډهلي پر تخت کېناست. او نوموړي د کابل او غزني اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپارله خو دی په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخړو کې ښکېل و په ځانګړې توګه د خیبر، سند او ژوب په سیمو کې چې د دوی پاڅونونه یې شنډ کړل.

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته، د ده زوی سلیم شاه د جهانګیر په نامه د هندوستان واکمن شو. د همدې واکمن په وخت کې چې صفوي شاه عباس په کندهار یرغل وکړ او په (۱۰۳۲ق / ۱۶۲۳ ز)کال کې یې ونیوه. د صفویانو او ګورګانیانو د واکمنۍ په موده کې دکندهار برخلیک د یادو شوو دوو لړیو ترمنځ د اختلاف او شخړو مهم ټکی و او ډېر څله ګورګاني هند او صفوي ایران د دې په سر سره نښتي دي.

د جهانګیرځایناستو، شاه جهان او اورنګزیب هم دخپلو واکمنیو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېرې هلې ځلې کړې دي او په ځانګړې توګه د کابل، بلخ او بدخشان برخلیک د دوی او د سیمه ییزو ځواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هېواد د شمالي سیمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازبکو استراخانیانو ترمنځ جګړې او همدارنګه د خټکو او یوسفزیو سره ټکرونه او نښتې چې په ځانګړې توګه د اورنګزیب په (۵۰) کلنه دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وګرځېدل.

دغو پېښو څرګندوله چې د افغانستان د تجزیې موده را رسېدلې، د پردیو لاسوهنو او د ځینو سیمه ییزو مخورو له خوا د بهرنیو ځواکونو ملاتړ د دې لامل وګرځېد چې ګډوډې او انحطاط رامنځته شي چې د ډېرې مودې لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شوه.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې هغه دلایل و شمېري چې له افغانستان څخه یې د بابر پاملرنه هندوستان ته واړوله.

پوښتنې

۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او وروسته هندوستان ونیوه؟

۲- همایون ولې صفوي دربار ته پناه یوړه؟

۳- د هغو اختلافي سیمونومونه واخلئ چې د بابریانو او صفویانو او همدارنګه د بابریانو او استراخانیانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېدې؟

۴- ولې بابر پاچا د افغانستان لویدیځ ولایاتو ته لښکر کښي ونه کړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطراتو ټولګې په هکله یو لنډ مطلب ولیکي.

افغانستان او صفویان

د ایران صفویانو زمونږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترګې پټې کړې وې چې زمونږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یاد ده. زمونږ په هېواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم عصره کورنیو (ازبکانو او ګورګانیانو) سره د سیالۍ په پایله کې زمونږ هېواد ته درانه زیانونه واوښتل.
که هر څو له صفویانو سره د دوی ترلاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په ځانګړې توګه افغانان له هغو لومړیو ډلو څخه شمېرل کېږي چې له صفویانو څخه یې خپله خپلواکي ترلاسه کړه، دغه موضوعګانې به په دې لوست کې ولولو.

صفویان په اصل کې د شیخ صفي الدین اردبیلي له نسله دي. شیخ صفي الدین اردبیلي په اتمه هجري پېړۍ کې اوسېده. چې په ایران او کوچنۍ آسیا یا عثماني خلافت کې یې ډېر مریدان او پیروان وو، خو په ایران کې د صفوي لړۍ د حکومت بنسټ ایښودونکي شاه اسماعیل ګڼل کېږي. نوموړي د شیخ صفي الدین اردبیلي له لمسیانو او په عین وخت کې د خپل عصر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپلو مخالفانو باندې له برلاسۍ وروسته په (۹۰۷ق/۱۵۰۱ ز) کال کې د ایران د تبرېز په ښار کې د تاج ایښودلو مراسم تر سره کړل. نوموړي د خپلو

په اصفهان کې د شیخ لطف الله جومات

تکړه مریدانو او ترک ټبره ملا تړکوونکو (قزلباشو) په واسطه د ایران په دولت کې د حکوت د بنسټ ټینګولو نه وروسته د افغانستان لوري ته پاملرنه وکړه.
افغانستان په دې وخت کې د ازبکي شیباني ځواکونو او بابریانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او بابر پاچا اړیکې ډېرې ښې وې او هر وخت به یې د لیکونو په واسطه اړیکه ټینګوله خو د شاه اسماعیل او شیبک خان اړیکې ډېرې خرابې وې. چې په پایله کې په (۹۱٦ق/۱۵۱۰ ز) کال کې د صفویانو او ازبکانو ترمنځ په خونړۍ جګړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازبکانو سخته ماتې وخوړه، د ازبکانو پاچا شیبک خان ووژل شو اود (۳۰) زرو په شاوخوا کې ځواکونه یې یا مړه او یا بندیان شول. له دې وروسته له هرات څخه تر بلخ او هزاره جاته پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازبکانو او صفویانو ترمنځ د پولې په توګه وټاکل شو.
که هر څو دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو او زمونږ د هېواد او لویدیځې او شمالي سیمې ډېر ځله د دواړو لوریو د شخړو او یرغلونو په ډګربدل شول خو د یادو شوو سیمو خلک له دواړو لوریو څخه ناراضه وو.
شاه اسماعیل صفوي په (۹۳۰ق/۱۵۲٤ ز) کا ل کې مړ شو او له ده وروسته د نوموړي زوی طهماسب د ایران پاچاهۍ ته ورسېد. د دې پاچا په وخت کې همایون ګورګاني چې د خپلو ورونو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، ایران ته پناه یوړه. نوموړی له څه مودې وروسته د صفوي دولت (۱۳) زرو جنګي ځواکونو (قزلباشو)

سره افغانستان ته راوګرځېد، کندهار او کابل یې ونیول او د کندهار سلطنتي خزانې یې د اېران دربار ته ولېږلې، اېراني سرتېري له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول. د طهماسب د مړینې له کبله صفویان له داخلي بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هېواد هم د صفویانو د رقیبانو (ازبکانو او ګورګانیانو) د یرغلونو سره مخ شول. خو د عباس میرزا د بیا را ښکاره کېدو سره سم. چې په لومړي سرکې یې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته یې ټول اېران لاندې کړ، کندهار یې هم دخپلې ولکې لاندې راوست. د کندهار برخلیک هر وخت د صفویانو او ګورګانیانو دوو لړیو د اختلاف سبب و.

د دې ځواکمن پاچا له مړینې سره سم په (۱۰۳۸ق/ ۱۶۲۹ ز) کال کې د دې کورنی له منځه تلل هم پیل شو، ځکه د نومړي نه وروسته بې له ځنډه، شاه صفي ډګرته راغی او کابو د صفوي کورنۍ ټول غړي یې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۰۴۷ق/۱۶۳۰ز) کا ل کې عثمانیانو په لوېدیځ کې بغداد او ګورګانیانو په ختیځ کې کندهار ونیوه په دې توګه دویم شاه عباس په کا ل(۱۰۵۸ق/ ۱۶۴۸ ز) کې یو ځل بیا د کندهار د نیولو لپاره هڅه وکړه تر څو یې خپلې ولکې لاندې راولي. که هر څو د هندوستان د پاچا شاه جهان له خوا د کندهار د بیانیولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنګزیب یې د کندهار د نیولو لپاره ولېږه خو هڅو یې نتیجه ورنه کړه او ګورګانیان د دې ښار د او یا ورځو محاصرې وروسته، په شاتګ ته اړشول. له دې وروسته، سره له دې چې په ښکاره توګه، کندهار د صفویانو له واک لاندې و خو د صفوي ماموربنو د بد چلند له امله ورځ په ورځ ترې خلک ناراضه کېدل او ځینې وخت به د خلکو د پاڅونونو لامل ګرځېدل. په پایله کې د دې پاڅونونو له ډلې څخه د یوه پاڅون په ترڅ کې چې حاجي میرویس خان هوتک له خوا تر سره شو. افغانان وتوانېدل. چې د صفوي حکومت له ظلمه ځان خلاص او خپله خپلواکي ترلاسه کړي.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په ټولګي کې له نقشې څخه په ګټې اخیستنې سره، هغه سیمې په نښه کړي چې د ازبکانو یا صفویانو د برید او یرغلونو ډګرو.

پوښتنې

۱- د صفوي لړۍ بنسټ ایښودونکی څوک و او نومړي ولې د افغانستان په لور لښکر وخوځاوه؟

۲- د صفویانو سره په شخړو کې هغه دوې ښکېلې لړۍ څه نومېدې، چې د افغانستان په ګاونډ کې یې ځواکونه میشت وو؟

۳- همایون ګورګاني د کوم اېراني پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کښې وکړه او کوم ولایتونه یې لاسته راوړل؟

٤- د کندهار برخلیک ولې د صفویانو او ګورګانیانو د اختلاف سبب وګرځېد؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې له علمي سرچېنو څخه په ګټې اخیستنې سره، د ګورګانیانو او صفویانو په بهرني سیاست کې د کندهار د اهمیت په هکله یوه مقاله ولیکي.

د حاجي میرویس نیکه ترمشرۍ لاندې د کندهار پاڅون

په هېواد کې د یوې اوږدې دورې ګډوډیو نه وروسته د هوتکیانو تر مشرۍ لاندې په کندهار کې د کندهار د خلکو پاڅون د خلاصون یو مهم ګام ګڼلی شو.
د غه ګام د پردیو د غلامۍ کړۍ ماتې کړې او د سیمه ییزه خپلواکه حکومت بنسټ یې کېښود.
د نوموړي پاڅون د بریالیتوب څرنګوالي او په کندهار کې د هوتکي دولت جوړښت د دې لوست موضوع ده چې تاسې به یې ولولئ.

څرنګه چې په دوو تېرو لوستونو کې موولوستل، د هرات د تیموریانو دولت له ړنګېدو وروسته د دوه نیمو پېړیو په ترڅ کې د افغانستان سیاسي او ټولنیز یووالی له منځه لاړ. او پرته له هغو خانانو او د سیمو مخورو څخه چې د خپلې واکمنۍ لمنه یې غوړولې وه، په مشخصه توګه بابریانو او صفویانو د خپلو تېریو او ظلمونو په واسطه زموږ خلک تر پزې رسولي وو. او په ځانګړې توګه هغه ظلمونه او ستمونه چې د ګرګین خان په نامه د یوه ګرجي الاصله ایراني له خوا په کندهار او ددې په شاو خوا سیمو کې کېدل زیاتره خلک یې د پردیو پر ضد پاڅون ته هڅولي وو. په پایله کې دغه پاڅون د(۱۱۲۱ ق/ ۱۷۰۹ ز)کال په پسرلي کې رامنځته شو او میرویس خان چې په ((حاجي میرنیکه)) مشهور و د دې پاڅون مشري کوله.

د کندهار پاڅون د رامنځته کېدو لاملونه

د ایران د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه سلطان حسین نومیده. نوموړي په اصفهان کې دواکمنۍ په لومړیو کلونو کې د همدې هېواد په ختیځ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوڅانو، نارویي، ریګي، رخشاني او افغانانو د پاڅونونو د ټکولو په لټه کې شو. د دې ډول حرکتونو لمنه د کرمان، یزد او د نائین تر څنډو رسېدلې وه. نژدې په همدې ورځو کې ازبکانو په خراسان کې او کردانو د ایران په لویدیځ کې د صفوي حکومت په ضد فعالیتونه پیل کړي وو. که څه هم د شاه سلطان حسین د پاچاهۍ په پیل کې ګرګین خان په ګرجستان کې بغاوت کړی و او په همدې ورځو کې په اصفهان کې اوسېده خو سره له دې ټولو ګرګین خان د ایران د دربار له خوا د یادو شوو پاڅونونو د ټکولو لپاره مامور شو. په دې کار کې د ګرګین خان بریالیتوب د دې لامل شو چې په (۱۱۱٦ ق/۱۷۰٤ ز) کا ل کې د صفویانو له خوا د کندهار عمومي حکمران وټاکل شي. څکه د (۱۱۱۵ ق/۱۷۰۳ ز) کا ل په وروستیو کې بلوڅان د میرسمندر په مشرۍ کندهار ښارته ننوتي وو او صفوي مامورینو ته یې ستونزې زېږولې وې. ګرګین د کندهار ښار ته له ننوتو وروسته د هغه ځای اداره په لاس کې ونیوله. او څرنګه چې نوموړی غوسه ناک، سخت ګیر او خونړی سړی و، نو څکه یې د کندهار په اوسېدونکو هر ډول زور زیاتي پیل کړ. نوموړي د قومونو او قبیلو مشران تر فشار لاندې راوستل او ځینې خوېې لامړه کړل. له دې قومي مشرانو څخه یو حاجي میرویس خان نومېده چې د ګرګین خان سترګې پرې ولګېدې.

د کندهار د پاڅون مشر حاجي میرویس نیکه

حاجي میرویس نیکه

میرویس خان چې په حاجي میرنیکه مشهور و د یوو لسمې پېړۍ په وروستیو کې د نازو په نامه له یوې مور څخه چې یوه دینداره ښځه وه وزیږیده. پلار یې شاه عالم خان د هوتکو قوم له مشرانو او مور یې د سلطان ملخي توخي لورو وه، چې دواړه د قومي مشرانو څخه ګڼل کېږي. په را وروسته وختونو کې څه وخت چې میرویس خان د جعفرخان سدوزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموړي ټولنیز حیثیت یې نور هم لوړ کړ او څرنګه چې نوموړی یو نیک خویه، فصیح، مدبر او زړور سړی و او په څنګ کې یې د سوداګرۍ دنده هم پر مخ بیوله ، نو ځکه په ډېره اسانۍ سره یې وکولی شول چې د هغه وخت کندهار په خلکو کې ښه ځای ولري. د همدې خصوصیاتو او صفاتو په لرلو سره د کندهار ښار د مشر په توګه هم و ټاکل شو. او په دې مقام کې د خلکو او د هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې په توګه یې د نده تر سره کوله خو په همدې حا ل کې یې هم د خلکو له ملاتړ څخه لاس وانه خیست او په هغه لیک کې چې د ده لاسلیک پرې و د ګرګین له زور زیاتي څخه په کې شکایت شوی و، او د اصفهان دربار ته ولیږل شو، دا کار د دې لامل وګرځید چې میرویس خان دا ځل د ګرګین له خوا ونیول شو او لاس نیولی اصفهان ته ولیږل شو.

میرویس خان مخکې له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو، او د صفوي حکومت او دربار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموړی وتوانید چې نه یوازې ځان ته برائت ورکړي، بلکې د صفوي پاچا، سلطان حسین حضور ته هم ورسېد او مکې ته یې د تللو اجازه هم ترې واخیسته.

چې زیات وپوهیږی:

د(۱۱۱۹)هجري قمري کال د ذالقعدې میاشتې په نولسم نیټه ، کله چې زموږ ملي قاید میرویس نیکه د ملت په مرسته، ګرګین د یرغلګرو قوماندان یې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې یې د یو ملی حکومت بنسټ کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندی یو ملي افغاني جرګه کې داسې وویل((که تاسو له ما سره یو موټی شئ او زما ملا وتړئ، نو په دې صورت کې ډیر ژر دا امکان شته چې بریا به تر لاسه شي؛ تر څو د اسارت او ذلت منحوس ځنځیر له خپلې غاړې څخه لرې کړو. او په مقابل کې د خپلواکۍ افتخار او د عزت بیرق د هیواد په ګوټ ګوټ او د نړۍ د آزاده ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله چې د پردیو د سلطې هغه یوغ له خپل ځان څخه لرې کړو او په لوی خدای تبارک او تعالی باندې توکل وکړو او مطمئین اوسو، څرنګه چې زموږ نیت پاک دې نو د لوی خدایﷻ په استعانت وروستني بریالیتوبونه زموږ دي))

نوموړي په مکه معظمه کې له مذهبي عالمانو څخه د ګرجي ګرګين په وړاندې د پاڅون فتوا تر لاسه کړه.

له اصفهان څخه کندهار ته د حاجي ميرويس خان له راګرځېدو سره سم د اصفهان د دربار وضعه د ګرګين په وړاندې بدله شوې وه څکه داسې ګنګوسې اورېدل کېدې چې د روسيې امپراطور پترکبير غواړي ارمنستان او ګرجستان له خپل هېواد سره ونښلوي او داهم ويل کېدل چې ګرګين له خپلو عسکرو غواړي د پترکبير سره يوځای شي. دغه ګنګوسه د دې لامل وګرځېده چې ميرويس خان له ډير واک سره کندهار ته بيرته وګرځي.

په کندهار کې د حاجی میرویس خان مزار

نوموړي داخل په کندهار کې په ډيرې حوصلې سره د پرديو په وړاندې د پاڅون لارې برابرې کړې. په ځانګړې توګه د(۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ ز) کال په پسرلي کې هغه وخت چې ګرجي لښکرې د ګرګين د وراره الکساندر تر مشرۍ لاندې د کندهار ښار د ارغستان اوکاکړو د ځپلو په نيت وتلې وې نو ډيره ښه زمينه مساعده شوه، او په دې حال کې ميرويس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په يوه سيمه ييزه جرګه کې سره راټول شول او له ميرويس خان سره يې ژبه وکړه، او همدارنګه د کندهار د اوسېدونکو په مرسته يې ګرګين او د صفوي دولت ډيرې ګرجي لښکرې د کندهار ښار نه د څلوېښتو ميلو په واټن پروت کلي(ده شيخ) کې غافلګيره او بيا ووژلې.

الکساندر او يوځونه يې هم چې د کاکړو له جګړې څخه راګرځېدلي وو، په ډېرې سختۍ وتوانيدل چې له جګړې وتښتي او ګرشک ته ځان ورسوي.

په دې ترتيب د بايزيد انصاري تر مشرۍ لاندې د روښاني پاڅون، د خوشحال خان خټک تر مشرۍ لاندې د خټکو تر پاڅون وروسته د کندهار پاڅون د خپلواکۍ ګټلو په لاره کې دريم ګام ګڼلی شو. چې د کندهار د خلکو په ګډون تر سره شو، چې زموږ په هېواد کې يې د خپلواکه دولت بنسټ کېښود.

د صفويانو له خوا د کندهار د بيانيولو پرله پسې هڅو، څه ګټه ونه کړه او ميرويس خان، ملي قايد ترنامه لاندې اته کاله د کندهار واګې په لاس کې درلودې. حاجي ميرويس نيکه په(۱۱۲۷ ق/ ۱۷۱۵ ز) کال کې مړشو.

ميرعبدالعزيز

له ميرويس نيکه وروسته د ده ورور مير عبدالعزيز خان د کندهار د حکومت مشري تر لاسه کړه خو

نوموړي له دوه کلونو حکومت وروسته، د حاجي میرویس خان د کړنلارې خلاف له صفوي حکومت سره د پخلاینې لاره خپله کړه. د قومونو او قبیلو مشرانو ته د نوموړي دا کار خوښ نشو او د حاجي میرویس خان زوی میرمحمود یې د خپل کاکا وژلو ته تشویق کړ او نوموړی وروسته له دې کاره په(۱۱۲۹ ق/ ۱۷۱٦ز) کـال کې د کندهار د حکومت پر تخت کیناست.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو بېلابېلو ډلوکې د تاریخ په هماغه شېبوکې د کندهار ولایت د کورني او بهرني ارزښت په هکله خبرې اترې وکړي.

پوښتني

۱) ګرګین څوک و او ولې د اصفهان د دربار له خوا د کندهار حکمران شو؟
۲) ولې حاجي میرویس د رهبراو مشر په توګه د کندهار د خلکو د منلو وړ وګرځید؟
۳) د صفوي دربار په وړاندې د حاجي میرویس نیکه او میرعبدالعزیز د سیاستونو تر منځ توپیر څه و؟
٤) ولې د ایران دربار حاجي میرویس نیکه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندهار ته بېرته وګرځي؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د کندهار د پاڅون په وخت کې د هېواد د سیاسي او ټولنیزې وضعې په هکله یو مطلب ولیکي او د لوست په راتلو نکې درسی ساعت کې دې وړاندې کړي.

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ایران د تاریخ له مهمو برخو څخه شمېرل کیږي. که هر څو ددې دولت عمر ډېر لنډ و خو په همدې کم وخت کې بیاهم ډېرې مهمې پېښې رامنځته شوې. لکه له ایران څخه د ځینو سیمو د بېلولو په هکله عثماني او د روسیې نقشه، په ختیځ کې د سیمه ییزو حکومتونو جوړښت او ځینې نورې داسې پدیدې چې په دې لوست کې به ورسره بلد شو.

شاه محمود هوتکي

په کندهار کې د حاجي میر ویس خان مشرزوی شاه محمود په تخت کېناست، چې په هرات کې د ابدالیانو د واک ته رسیدو سره همزمان وو؛ ځکه چې په هرات کې افغانانو له کندهار پاڅون څخه په الهام اخیستلو، همدغه ښار (هرات) د (۱۱۲۹ هـ ق/ ۱۷۱۶ ز) کال د روژې په میاشت کې ونیولو. د افغانانو مشري په دې وخت کې عبدالله خان سدوزي کوله. څرنګه چې شاه محمود په (۱۱۳۲ هـ ق/ ۱۷۱۹ ز) کال کې هڅه وکړه چې د سیستان د نیولو طرحه عملي کړي، په لومړي سرکې له ابدالیانو سره مخ شو چې هرات یې په ولکه کې و. په دې جګړه کې هوتکیانو بریالیتوب تر لاسه کړ او په جګړه کې د هرات د ابدالیانو د مشرعبدالله خان زوی اسد الله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتکي

شاه محمود هوتک چې د ایران داخلي وضعه یې څارله، یو کال وروسته یې بیا خپل لښکر هغې خواته وخوځاوه، او دا ځل یې لښکرې له ریګستان څخه په تېرېدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خو د هغوی حکمران سره له پخلاینې وروسته کندهار ته راوګرځید. نوموړي په کندهار کې د خپلو لښکرو د بیاورېتوب لپاره ځینې ګامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ ق/ ۱۷۲۲ ز) کال کې له (۲۵) زره لښکرو سره د هزاره او بلوڅو په ګډون د ډېرو قومونو سرتېرو سره یو ځل بیا د ایران په لور یون پیل کړ، نوموړي دا ځل له کرمانیانو سره سوله وکړه، په یزد کې د صفویانو پلازمینې اصفهان ته یې ځان ورساوه.

د ۱۷۲۲ ز) کال د مارچ په اوومه ورځ د دواړو لوریو ترمنځ د ګلناباد په سیمه کې سخته نښته وشوه، که څه هم په لومړیو کې صفویانو څه بریالیتوب تر لاسه کړ خو افغانان وتوانېدل چې ایراني سرتېروته سخته ماتې ورکړي، او د پنځوسو زرو لښکرو له ډلې یې(۲۵) زره تنه ورووژل. د فرخ آباد ټینګه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشته سیمه چې د اصفهان ښار جنوب لورته په یو نیم میلي واټن کې پرته ده ونیوله، او زیات غنیمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوښتنه وکړه خو صفوي پاچا، شاه حسین د ده له غوښتنو سره موافق نشو.

په پایله کې دا ښار په پوره ډول د افغانانو په محاصره کې داخل شو.

د اصفهان محاصره نهه میاشتې اوږده شوه او د دې په ترڅ کې د اصفهان خلک له سختې لوږې سره مخ شول د ایران پاچا(سلطان حسین صفوي) په پاي کې د(۱۱۳۵ ق)د محرم په یوولسمه د(۱۷۲۲) کال د اکتوبر په (۲۱) تسلیم شو او په خپله یې د شاه محمود هوتک پر سرتاج کېښود او د ایران د خزانو کلی یې ورته وسپارلې چې په دې توګه شاه محمود هوتک د ایران واکمن شو.

شاه محمود هوتک د اصفهان د واک پر گدۍ

اصفهان ته د شاه محمود له ننوتو وروسته په دې ښارکې د غذايي موادو د قحطۍ څخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابير ونيول شول. شاه محمود د خلکو د اعتماد د لاسته راوړلو په خاطر له اوسيدونکو سره بد چلند منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه يې پخوانيو مسؤولينو ته وسپارل، د قضاوت له پست څخه پرته چې هغه يې يوه افغان قضاوت پوه ملا پير محمد مياجي ته وسپاره، نوموړي په ايران کې له مېشتو بهرنيانو سره هم ښه چلند کاوه خو دې حالت تر ډېره دوام ونه کړ؛ ځکه ځينې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او ځينې افغانان يې اړ ايستل چې نسبتاً تنده لاره غوره کړي. يوه پيښه داوه چې په قزوين کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په بې پروايۍ سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سيستان په سيمه کې چورشو چې له اصفهان څخه د کندهار په لور روان و، او له بلې خوا داسې ګنګوسې هم ترغوږو کيدې چې د روسيې امپراطور پتر کبير د ايران د نيولو په نيت راوتلی دی او د نوموړي هېواد ځواکونه د (۱۷۲۲ ز) کال په جولای کې د والګا له رود څخه تيرېږي او په ايران د يرغل لپاره د هشتدر خان ښار خپل نظامي مرکز ټاکي. عثماني ترکانو هم له وخت څخه په ګټې اخيستنې سره د ايران ځو سرحدي ښارونه ونيول. دغه پېښې د دې لامل وګرځيدې چې په حکومتي رويه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون را شي.

که د ګلپايګان، خوانسار، کاشان او شيراز په ښارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشرۍ وفادارو کردانو او د زبردست خان په مشرۍ افغاني ځواکونو په ګډه سره ډېر برياليتوبو نه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېرو بوختياوو په سبب اوهم د افغانانو د خپلمنځيو سياليو او اختلافونو په وجه په دماغي ناروغۍ اخته شو.

په دې حال کې قومي مشرانو د مير عبدالعزيز زوی شاه اشرف هوتک د اصفهان د هوتکي دولت مشرۍ ته غوره کړ او شاه محمود هوتک يې له واکه ګوښه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

شاه اشرف هوتک

شاه محمود هوتک په (۱۱۳۷ ق/۱۷۲٤ ز) کال د شعبان په مياشت کې مړشو او داسې هم ويل کيږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د غچ په بدل کې ووژل شو.

شاه اشرف هوتکی

شاه اشرف د اصفهان په تخت باندې له کېناستو وروسته د يوه ليک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسين له زوي طهماسب ميرزا څخه چې په همدغه ورځو کې د افغاني ضد لښکر په جوړولو بوخت و، وغوښتل چې له ده سره ملګری شي ترڅو د روسانو او عثمانيانو لاسونه د ايران څخه غوڅ کړي.
شاه اشرف زياتره له لاسه تللي ولايتونه لکه يزد، کرمان، قزوين، تهران، قم او ساوه بېرته ونيول. د نوموړي سپه سالار، سيدال خان ناصري نومېده چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د برې هلې ځلې وکړې.

له بهرنيانو سره نښتې

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمنۍ ته ورسېد چې ايران د عثماني ترکيې او روس له ناوړه اقداماتو سره مخ و او نوموړو دوو ګاونډيو ځواکونو د ايران د ځينو برخو لاندې کولو هڅې

وکړې. د روسیې دولت ځینې سرحدي سیمې لکه دربند، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونیولې او عثمانیانو هم د ایران لویدیځ ولایتونه د سلطانیې، ابهر او د کرمان شاهان په ګډون لاندې کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف باید لومړی خپل داخلي مخالفین په ځای کېنولي وای او له بله پلوه یې باید د ایران د ځمکنۍ بشپړتیا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانیې او روسیې سره ډغرې وهلې وای.

له ترکانو سره جګړه

سره له دې چې شاه اشرف د یوه اسلامي امت د یوه جز په توګه له ترکانو څخه د دوستۍ غوښتنه وکړه خو ترکانو(۶۰) زره سرتېرو او (۷۰) عرادو توپونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندې لاړل. په همدې وخت کې د ترکانو هغه ډلې ځواکونو چې د کرد او فراهان ښار د نیولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پیغام راولېږه چې ایران پرېږدي او سلطان حسین مخلوع موږته وسپاري خو شاه اشرف هوتک هغه وړاندیز رد کړ او د جګړې لپاره یې چمتو والی ونیوه. ترکان او افغانان د کرد په ښار یا په بله وینا د اصفهان او یزد ترمنځ سیمه کې سره مخامخ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخوړه. د (۱۲) زرو په شاوخواکې ترکي سرتیري ووژل شول او ډېر غنیمتونه ترې پاتې شول.

له روسانو سره نښته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلې لپاره چې د ایران په خاوره کې مخ په وړاندې تللي وو، خپل سپه سالار، سیدال خان ناصري یې سره له افغاني ځواکونو ورولېږه. په پایله کې په هغه جګړه کې چې په رودسر کې پېښه شوه، روسانو سخته ماته وخوړه او د روسي ځواکونو مشروارلوف د سولې غوښتونکی شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې ځانونو ته یې د ایران په ختیځ کې سختې ستونزې لیدلې، د سولې وړاندیز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لوریو ترمنځ د(۱۱۴۲ق/ ۱۷۲۹ ز) کال په فبروري کې د رشت په ښار کې وشوه، روسانو د ایران په خاوره کې د نور پر مختګ څخه لاس واخیست او ژمنه یې وکړه تر څو سرحدي ایالتونه لکه استرآباد او مازندارن هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توګه د ایران افغاني دولت دوه لوی دښمنان وځپل.

د هوتکي دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتک سره له دومره هڅو ونه توانېد چې د ایران د واک مدعیان او ددې هېواد سیمه ییز ځواکونه له منځه یوسي. په ځانګړې توګه د ایران په ختیځ کې د ملک محمود سیستاني حکومت چې له سیستانه تر خراسانه پورې سیمې یې په و لکه کې وې، او همدارنګه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتکیان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورځو کې چې د حاجي میرویس د بل زوی (شاه حسین) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره یې ښې اړیکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتک د دولت د له منځه تللو په هیله ناست و. په دې وخت کې د ایران په ختیځ کې د افشار له ټبر څخه د نادر په نامه یو نظامي کس سر راپورته کړ نوموړي د یادو شوو سیمه ییزو ځواکونو د له منځه وړلو وروسته، د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پایله کې یې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماتې ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته د راګرځېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.

نادر شاه افشار په (۱۱٤۹ق/۱۷۳٦ ز) کال کې له هلمند څخه په تیریدو کندهار تر محاصرې لاندې ونیوه. شاه حسین هوتک د خپل لښکر سره چې مشري يې د سیدال خان ناصري له خوا کیده څه د پاسه یو کال د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه يې پرېښود. چې کندهار ونیسي نو په (۱۱۵۱ق- ۱۷۳۹ ز) کال کې د هوتکیانو مقاومت پای ته ورسیده. دا ځکه چې د دې نیټې څخه مخکې سیدال خان ناصري او محمد د شاه حسین هوتک زوی په قلات کې د نادر شاه افشار د سر تېرو له خوا نیول شوي وو، او په ځانګړې توګه سیدال خان ناصري له دواړو سترګو څخه نا بینا شو. نو په دې توګه هوتکي دولت منحل شو.

شاه حسین هوتک د نادر شاه په امر مازندران ته تبعید او هلته مسموم او مړ شو.

شاه حسین هوتکی

د ټولګي دننه فعالیت

د ټولګي زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ایران ته د روسیې د پاملرنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ایران په خاوره کې د عثماني ترکانو د پرمختګ په پایلو خبرې وکړي. دواړه ډلې دې پایلې ښوونکي او زده کوونکو ته واوروي.

پوښتنې

۱) له صفوي حکومت سره د شاه محمود هوتک تر مشرۍ لاندې د افغانانو مهمه جګړه چیرته پېښه، او څه پایلې يې درلودې؟

۲) د کومو لاملونو له مخې شاه محمود د ایرانیانو پروړاندې خپل لومړنی سیاست بدل کړ؟

۳) د شاه اشرف تر مشرۍ لاندې ځواکونو سره د عثمانیانو جګړه چیرته پیښه شوه، او څه پایلې يې رامنځته کړې؟

٤) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ایران په لور مخه کړه، او څه ډول يې د هغوی د پرمختګ مخه ونیوله؟

۵) زبردست خان او سیدال خان ناصري د اصفهان د کومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړلې وه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د هوتکي دولت د نسکوریدو په هکله لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د هوتکیانو د واکمنۍ په ۳۱ کلنه دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سربېره، ځینې فرهنګي مسایل هم شته چې که څېړل شي وبه ښیي چې د هوتکي شاهانو نیت په فرهنګي چارو کې څه ډول و. په ځانګړې توګه د دوی د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د علم او فرهنګ د پراختیا زمینه برابره شوه او هوتکي دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړې او د کم وخت لپاره فرهنګي رڼا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به دپورتنیو مسایلو سره د یادې شوې دورې له اقتصادي وضعې سره هم بلد شئ.

اقتصادي وضع

لکه چې ومولوستل، زموږ د هېواد وېش، ګډوډي او په ځینو برخو د ګاونډیو واکمنۍ د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو ځانګړتیاوو څخه ګڼل کیږي. که هر څو په دې دوره کې داسې معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودې ښکارندویي وکړي؛ څکه په دې دورې کې، زموږ د هېواد بېلابېلې برخې د پردیو تر فشار لاندې وې او معمولاً خلکو دوو دربارونو اصفهان او ډهلي ته درانه مالیات ورکول. په دې حا ل کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په ځانګړې توګه هغو وګړو چې په ښارونو کې اوسېدل، د هند او ایران سره یې د سوداګرۍ چارې پر مخ بېولې، او په ټولو کې کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداګریز مرکز په توګه رول لوباوه. او په همدې دلیل ، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) ترمنځ د شخړو لامل ګرځېده.

په کندهار کې سر پټې بازار

فرهنګي وضع

په ټولنیز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتکیانو تر راتلو پورې زموږ په تاریخ کې یوه توره دوره ګڼل کیږي خو په دې دوره کې په ځانګړې توګه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتنۍ وضعه کې بدلون راغی څکه افغان هوتکي پاچاهانو برسېره پردې چې سیاسي او نظامي چارې یې پرمخ بېولې، په خپله واکمنۍ کې د دواړو ژبو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادیبانو ملاتړېې هم کاوه.

په دې دوره کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادیدل مخه ونه نیول

شوه، بلکې د هوتکیانو په افغاني او ایراني واکمنۍ کې نومړو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفې ، منطق ، نجوم ریاضیات او همدا رنګه د تفسیر، حدیث ، فقې ځانګوته یې منقول علوم ویل.

سره له دې چې د هوتکي دولت عمر کم و او د علومو د پراختیا په برخه کې یې بنسټیزو کارونو تر سره کولو ته وخت پیدا نه کړ خو بیاهم داسې بېلګې په لاس کې لرو چې د هوتکیانو په دوره کې د علم او فرهنګ د نورمالې ودې څرګندونه کوي. په ځانګړې توګه په دې برخه کې د شاه حسین هوتک په دوره کې په کندهار کې د لومړني ادبي بنډار جوړښت ډېر مهم ګڼل کیږي څکه د یاد شوي پاچا له خوا د کندهار د نارنج په قصر کې یو کتابتون جوړشو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوي څېرې په اونۍ کې یو ځل راغونډېدلې. پخپله شاه حسین هوتک هم په دواړو پښتو او دري ژبو شعرونه ویل او له پوهانواو ادیباتو څخه یې ښه ملاتړ کاوه. د بیلګې په توګه نوموړي د پښتو ژبې شاعر ریدي خان ته د محمود هوتک د جګړو داستان په نظم ویلو زر سکې ورکړې.

د دې دورې له پیاوړو شاعرانو او پوهانو څخه کولی شو چې د څو تنو څخه یادونه وکړو: ملازعفران، مددخان غلجی، شاه حسین هوتک، داود هوتک، ملایار محمد هوتک، بابوجان بابې، سیدال خان ناصری او د ښځینه شاعرانو له ډلې څخه د شاه حسین هوتک د خور زینب هوتک نوم واخلو. چې ډېره فاضله او پوهه ښځه وه. او برسېره پر دې چې شعرونه به یې ویل له خپل ورور(شاه حسین هوتک) سره به یې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د هوتکیانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنګي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د کندهار اقتصادي او سوداګریز اهمیت په لنډه توګه روښانه کړئ.

۲- د هوتکي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلي.

۳- له فرهنګي څېرو څخه د شاه حسین هوتک د ملاتړ دوې بېلګې یادې کړئ.

٤- د کندهار د نارنج قصر کتابتون د چا په واسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د هوتکیانو په دوره کې د ادبي بنډار په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي.

څلورم څپرکی

په هند کې افغاني پاچاهان

په دې څپرکي کې به په هند کې د افغاني کورنۍ د واک ته د رسېدو له لوړو او ژورو سره له (۱۲۲۳ تر ۱۷٤۷ ز). کلونو پورې په لنډه توګه پېژندګلوي تر لاسه کوي.

په ډهلي کې د قطب منار

د ښپړکي موخې

هیله ده چې د دې ښپړکي په پایله کې زده کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:

- په هند کې به له لومړني اسلامي دولت سره پېژندګلوي پیداکړي.
- په هند کې به د افغاني شاهانو او په ځانګړې توګه د سلطان رضیه او سوري شیر شاه له دولتداری سره آشنا شي.
- په هند کې به د افغاني شاهانو ښې او بدې کړنې سره تو پیر کړای شي.

په هندکې افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتګ او خپرېدل او همدارنګه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ. او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني ښځې په ورټیا او ونډه هم پوه شئ.

عربي مسلمانانو په (۹۰ ق/ ۷۱۲ ز) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتګ په وخت کې د سند د پاچا (داهر) په امر د دوی کښتۍ ونیول شوه او ټول سپاره یې ووژل شول.

د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن یوسف د محمد بن قاسم تر مشرۍ لاندې یو لوی لښکر د سند د پاچا د ځپلو، او د اسلام د خپرېدو لپاره سیمې ته ولېږه. نوموړي سند او ملتان ونیول، او غوښتل یې چې مخ پر وړاندې لاړ شي، خو د خلیفه له خوا وغوښتل شو. له هغه وخت وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پورې چې په (دریمه هجري/ لسمه مېلادي پېړۍ) کې وار غزنویانو او غوریانو ته ورسېد او دوی د هند په لور لښکرکښنې د خپلو پروګرامونو یوه برخه وګڼله.

په هندکې قطبیه پاچاهان (۶۰۲- ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۳۱۰ ز)

د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې (۶۰۲ق / ۱۲۲۳ ز) وروسته د غوریانو لویه امپراتوري تجزیه شوه.

ترک توکمه قطب الدین ایبک چې سلطان شهاب الدین محمد سام غوري په زوی ولۍ منلی و، ځان یې د هند خپلواکه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه یې له لاهور ځخه ډهلي ته نقل کړه. نوموړي په ډهلي کې د مشهور جامع جومات او دجام منار په څېرې هلته د قطب منار بنسټ کېښود.

قطب الدین ایبک

قطب الدین ایبک سخي، زړور او سیاستپوه سړی و. نوموړی له پنځو کلونو واکمنی وروسته په (۶۰۷ هـ / ۱۲۲۸ ز) کال کې د چوګان په لوبه کې له اس ځخه ولوېد او مړ شو. له ده وروسته ارام شاه چې په زوي ولۍ یې نیولی و د ډهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او بنګال مشرانو د خپلواکۍ بیرغونه پورته کړل. د نوموړي د پاچاهۍ یو کا ل نه و پوره چې د قطب الدین ایبک زوم او د هندوستان د یوې سیمې مشر شمس الدین التمش (ایلتمش) راپور ته شو او دی یې له واک ځخه ګوښه کړ.

سلطان شمس الدين التمش

سلطان شمس الدين التمش

د قطبیه پاچاهانو ترټولو ځواکمن پاچا التمش یا ایلتمش دی چې (۲۵) کاله یې واکمني وکړه. نوموړي د سند او بنګال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدین (د شاه خوارزم) غوښتنه یې رد کړه جلال الدین هغه څوک و چې د هند د واکمنۍ سوچونه یې وهل. د التمش د واکمنۍ په دوره کې د لومړي ځل لپاره مغولیان هند ته متوجه شول او چنګیز خان د جلال الدین خوارزم شاه په لټه کې د سند سیند تر څنډو ورسید، او د خپلو یرغلونو له کبله د هغه ځای له اوسېدونکو وډار شو. وروسته له دې چې وپوهېد مرسته نه شي تر لاسه کولی، د بامیانو په لور راوګرځېد او جلال الدین هم له هند څخه ووت او د اېران په لور وخوځېد. په دې توګه التمش نه یوازې د چنګیزخان له ځواکونو څخه دفاع وکړه، بلکې په عین حال کې یې جلال الدین خوارزم شاه هم پرې نښود چې شمالي هند د خپلو یرغلونو ډګر وګرځوي، د بغداد خلیفه کله چې د ده شهرت او وړتیا د هند د اسلامي دولت د ساتنې په هکله واورېده نو یو پلاوی یې ده ته ورولېږه او ډالۍ یې ورته وړاندې کړله.

په ۶۳۳هـ / ۱۲۵٤ ز کال کې د التمش له مړینې وروسته د ده زوی رکن الدین فېروز شاه واکمن شو. خو له شپږو میاشتو وروسته د ده درباریانو دی له واکمنۍ څخه ګوښه اوبیا یې وواژه، او د ده خور رضیه یې د واک په ګدۍ کېنوله.

سلطانه رضیه

سلطانه رضیه

التمش له ماشومتوب څخه د خپلې لور د ښوونې او روزنې په برخه کې زیاته پاملرنه درلوده. رضیې د ښکلې قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لویو پوهانو څخه زده کړل. نوموړې نارینه جامې اغوستې او جګړه ییز تکتیکونه یې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په اداري او سیاسي چارو کې مرسته کوله.

سلطانه رضیې د خپل ورور رکن الدین چې فیروز شاه

نومېده له هغه وروسته په (٦٣٤ هـ/ ١٢٥٥ز) کال کې واکمني تر لاسه کړه. د واکمنۍ په لومړیو ورځو کې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جنیدي له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په ډېر ښه تدبیر سره له دې اړو دوړ څخه ووته، نظم او امنیت یې ټینګ کړ. سلطانه رضیې هم د خپل هېواد ټولنیز نظام په ښه توګه پر مخ بووه. نوموړې خواجه مهدي غزنوي چې یو سیاسي او علمي شخصیت و د خپل صدراعظم او ملک سیف الدین ایبک یې د ځواکونو د مشر په توګه وټاکه.

سلطانه رضیې مهم کارونه پوهو کسانو ته وسپارل او په خپله یې د هغوی د کارونو څار نه کوله. د ساتل شوي هېواد په ټولو برخو کې یې قوانین نافذ کړل، نوموړې په خپلواکه توګه خلک خپل حضور ته را بلل او د هېواد چارې یې پرمخ بوولې. خو د سیف الدین ایبک له مړینې وروسته چې څه وخت سلطانه رضیې د ده په ځای تور پوستی جلال الدین یاقوت حبشي وټاکه، نو ځینو سردارانو ته کینه ورغله، مخالفت یې پیل کړ، او د نوموړې په وړاندې یې بغاوت وکړ تر څو چې په (٦٣٨ ق / ١٢٥٩ ز)کال کې یې پاچاهي ونړېده.

له سلطانه رضیې وروسته معزالدین بهرام شاه او علاوالدین مسعودشاه یو پر بل پسې واکمنۍ ته ورسېدل، تر څو وار د سلطان رضیې کشر ورور ناصرالدین محمدشاه ته ورسید نوموړي په هند کې (٢١) کاله واکمني وکړه. دی سوله غوښتونکی، تقوی لرونکی او پرهېزګاره سړی و. په حرمسرای کې یې عادي ژوندکاوه. ویل کېږي چې یوه ورځ شهزادګۍ د وینځې غوښتنه ترې وکړه، تر څو په پخلي کې ورسره مرسته وکړي، ده ځواب ورکړ چې بیت المـال د الله(جل جلاله) د ټولو بنده ګان حق دی او عذر مې ومنه.

په (٦٦٥ ق / ١٢٨٦ ز) کال کې د سلطان ناصرالدین له مړینې وروسته، د ده وزیر غیاث الدین بلبن په تخت کېناست. د ده دربار د پوهې او فن مرکز و. څرنګه چې امیر خسرو ډهلوي هلته ځانګړې درجه درلوده. سلطان غیاث الدین بلبن له (٢١) کلونو پاچاهي وروسته په ډهلي کې مړشو، د ده له مرګ وروسته د قطبیه دولت لړۍ مخ په ځوړ شوه. او نورې افغاني لړیو د غلځي شاهانو، تغلق شاهانو، خضرخانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یوپربل پسې په هند کې واکمنۍ ته ورسېدلې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې د لاندنیو شاهانو څخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونیسي او د خبرو لنډیز دې د ډلې یو غړی نورو ته وړاندې کړي.

- د سلطانه رضیې دوره
- د سلطانه قطب الدین ایبک دوره
- د سلطانه شمس الدین التمش دوره

خضرخانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یوپربل پسې په هندکې واکمنی ته ورسېدلې.

پوښتنې

۱- د اسلام دین څه ډول په هندکې خپور او وده یې وکړه؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

۲- د هغو افغاني شاهي کورنیو نومونه واخلئ چې په هندکې واکمنی ته ورسېدې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند د سلطانه رضیې د پاچاهۍ ځانګړتیاوې څه وې؟ په دې هکله یو مطلب ولیکئ او د ښوونکي له موافقې وروسته یې د ښوونځي د دیوالي په جریده کې راځوړند کړئ.

لوديان او سوريان

په دې لوست کې به په هند کې د افغاني لوديانو او سوريانو واک ته د رسېدو په څرنګوالي وپوهيږو او په لنډه توګه به په هغو علتونو هم پوه شو، چې د هندوستان په سياسي صحنه کې د کمزورۍ سبب وګرځېدل.

لوديان

د پنجاب د نائب الحکومه ملک کالا خان زوی ملک بهلول له (٨٥٨- ٨٦٨ هـ/ ١٤٧٩- ١٤٨٩ ز) کلونو وروسته د خضرخانيه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړې او په هند کې د مخ په ځوړ افغاني پاچاهۍ بنسټ يې بيا پياوړی کړ.

د ملک بهلول له مړينې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم يادېده واکمن شو. نوموړي د هېواد په رغاونه او د علم او پوهې په پرمختګ کې هڅې وکړې. پوهانو او فاضلانو ته يې په درنه سترګه کتل. دري ژبه او خط او همدارنګه د اسلام دين د ده په دوره کې په هندوستان کې ډېره پراختيا ومونده.

په(٩٢٣ ق/ ١٥٤٤ ز)کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهيم واکمنی ته ورسېد. د ابراهيم د ناسمې ادارې له کبله د پاچاهۍ بنسټ کمزوری شو او په هند باندې د بابر لښکرکښۍ ته زمينه برابره شوه. د پاني پت په ډګر کې د بابر او ابراهيم ترمنځ خونړۍ جګړه ونښته، بابر بری وموند او په بريا ليتوب سره د ډهلي په تخت کېناست او په(٩٣٥ هـ/ ١٥٥٦ ز) کال کې يې د کوه نور مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوړل خو په ټول هند يې واکمني ترلاسه نه کړه.

په هر حال په هند کې د بابر په وړاندې د افغانانو د مخالفتونو لړۍ روانه وه، په ځانګړې توګه هغه وخت چې بابر مړ شو، او د هغه زوی همايون واکمنۍ ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لا زيات شو. ترهغه پورې چې په هند کې د سوريانو د راتګ لپاره زمينه چمتو شوه.

شير شاه سوری

سوريان

د هندوستان له افغاني ځواکمنو پاچاهانو څخه يو هم فريد د حسن زوی دی. چې په لومړيو کې نوموړي د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهيم لودي دربار ته لاره وموندله او شهرت يې ترلاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وټاکل شو. نوموړي د هغې زړورتيا له کبله د شېرخان لقب ترلاسه کړ، چې د زمري د ښکار په وخت کې يې ښودلې وه.

په سند کې د مغولي پاچاهۍ سره د شېرخان مخالفت د دې لامل شو چې همايون پر ده بريد وکړي. خو په لومړني يرغل کې همايون ته د شېرخان فکري او نظامي لوړتيا معلومه شوه. وروسته له دې شېرخان په (٩١٦ ق/ ١٥٣٧ ز) کال کې بنګال ونيوه او د دويم ځل لپاره په (٩١٧هـ/ ١٥٣٨ ز) کال کې له همايون سره مخ شو. په دې مقابله کې جلا ل خان د شېرخان زوی د بهار او بنګال په منځ کې همايون ته ماتې ورکړه او همدارنګه په (٩١٨ق / ١٥٣٨ ز) کال کې د دوی ترمنځ بله جګړه ونښته، او په پايله کې همايون ماتې وخوړه او نژدې د ګنګا په سيند کې ډوب شوی و خو د يوه سقاو له خوا راوايستل شو. نور اړشو چې هند پرېږدي. له دې ځايه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خو له هغه څخه يې هم ښه ونه ليدل. نوموړی په (٩٢١ هـ /١٥٤٢ ز) کال ايران ته لاړ.

په دې توګه شېرشاه سوري د شمالي او مرکزي هند د ټولو برخو له نيولو وروسته په کورنيو اصلاحاتو پيل وکړ. د اوبو بندونه، کاروان سرايونه او جوماتونه يې جوړ کړل. د بنګال لاره يې د اټک ترسيند پورې ورغوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په ټوليزه توګه ١٠٠٠ ګزه) يې کاروان سرای، د اوبو ځاه او جومات جوړ کړل.

څه وخت چې نوموړي غوښتل د کالنجر کلکه کلا ونیسي، وروسته له څوارلسو کلونو حکمراني او شپږ کلونو واکمنۍ په (۹۲۳ ق / ۱۵٤٤ ز) کال کې د باروتو په یوه چاودنه کې مړ شو.

شېرشاه سوري پوهانو او عالمانو ته پاملرنه کوله، پخپله یې ځینې وخت شعر وایه او د قافیې په پوهه کې ښه پوهېده.

له شېرشاه سوري وروسته د ده مشر زوی عادل خان پاچا شو خو نوموړی د سردارانو د مخالفت په وجه لرې او په (۹۲۳ ق/ ۱۵٤٤ ز) کال کې د ده کشر ورور جلا ل خان چې د سلیم شاه سوري په نامه یادېده واکمنۍ ته ورسېد.

له یوه پلوه د ده د ورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همایون لښکر کښۍ د دې لامل وګرځېده چې د نوموړي دولت کمزوری شو تر څو په (۹٦۰ ق /۱۵۸۱ ز) کال کې له منځه لاړ، د ده په وخت کې د نیلاب او بنګال ترمنځ دوه زره میله (هر میل دوه زره ګامه) لاره جوړه شوه او د هرو دوو میلو ترمنځ کاروان سرای جوړ شو.

له سلیم شاه سوري وروسته د هغه دولس کلن زوی فیروز پاچا شو خو له دریو ورځو وروسته د شېرشاه سوري د وراره مبارزخان له خوا ووژل شو او مبارزخان د محمد شاه عدلي په نامه پاچا شو.

د شیر شاه سوري او سلیم شاه امرین له دې وضعې څخه ناخوښ شول، او هر یو د سلطان سکندر او سلطان ابراهیم لودي په نومونو په ځینو سیمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همایون وخت غنیمت وباله او په (۹۳۳ ق/ ۱۵۵٤ ز) کال کې هند ته لاړ.

که څه هم له دې وروسته افغانان په پوره توګه له صحنې څخه ونه وتل او کله ناکله به د مغولو د سرخوږي لامل کېدل. خو د احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زیاتې برخې یې ونیولې، په ښه توګه راڅرګند نه شول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو وویشل شي او هره ډله دې د لاندې یادو شوو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوې بېلګې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ډلې د یوه غړي له خوا نورو ته وړاندې شي.

سلطان سکندر لودي	د پوهانو او عالمانو هڅوونکی، په هندوستان کې اسلام او دري ژبې ته پراختیا ورکوونکی.
سلطان بهلول لودي	؟
اعلیحضرت شېرشاه سوري	؟
سلیم شاه سوري	؟
محمدشاه عدلي	؟

پوښتنې

۱- کوم دلایل د دې لامل وګرځېدل چې همایون د دویم ځل لپاره په هندوستان یرغل وکړي؟

۲ - سوري شېرشاه څه ډول په هند کې واکمنۍ ته ورسېد او ولې ده ته شېرشاه وایي؟

۳ - په هند کې د سوریانو د له منځه تللو دلایل ولیکئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند کوم دلایل په هند کې د لودیانو د نسکورېدو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هر یو له ځان سره څه ولیکئ او په راتلونکي درسي لوست کې یې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړئ.

پنځم څپرکی

په منځنیو او نویو پیړیو کې ګاونډي هېوادونه

په دې څپرکي کې به په منځنیو او نویو پیړیو کې د ګاونډیو هېوادونو له تاریخ سره په لنډه توګه بلدتیا پیدا کړو.

د څپرکي موخې

په دې څپرکي کې به زده کوونکي په لاندې پایلو وپوهیږي:

- په ایران کې به د سیمه ییزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د صفویانو، افشاریانو او زندیه وو د راڅرګندېدو دلاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
- په هند کې به د بابري دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د چین د یووالي په څرنګوالي به پوه شي .
- په چین کې به د مغولو په واکمنۍ پوه شي.
- په منځنیو او نویو پیړیو کې به د چین د فرهنګي او اقتصادي وضعې سره بلد شي.
- د ایران د سیمه ییزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحلیل کړای شي.
- په هند کې به د تېموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه وپیژني.
- د چین د یووالي انګیزې لړ لیک به ډلبندي کړای شي.
- په چین باندې به د مغولو د یرغلونو پایلې تحلیل کړای شي.
- د زده کوونکو په ذهن کې به د مرستې او ښه ګاونډیتوب روحیه پیاوړې شي.

ایران په منځنیو پېړیو کې

د افغانستان او ایران د تاریخ زیاتې برخې سره ورته والی لري. هغو پاچاهانو او لړیو چې په افغانستان واکمني چلوله، د اېران په خاوره یې هم حکم چلاوه. اېران ته د اسلام د دین په راتګ سره، د هغه هېواد تاریخ هم بدل شو. امویانو او عباسیانو به د ایران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خو د ایران په بېلابېلو سیموکې چې کوم پاڅونونه رامنځته شول، په هغه هېواد کې امیران او د سیمه ییزو لړیو مشران را پیدا شول. له دې ډلې څخه د طبرستان د علویانو، زیاریانو او د آل بویه لړیود حکومتونو نومونه اخیستی شو.

د طبرستان علویان

دغه کورنۍ په هاشمي سیدانو پورې تړلې ده چې په (۲۵۰ ق/ ۸۶٤ ز) کال کې یې د زید د زوی سید حسن په مشرۍ د ایران په اوسني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنسټ کېښود. سید حسن زړور سړی و، او ځان به یې داعي کبیر باله. نوموړي تر (۲۵۳ق/ ۸٦۷ ز)کال پورې ټول طبرستان او ری (تهران) و نیول او عباسي امرین او مامورین یې له دې سیمو څخه وشړل. نوموړي تر (۲۷۰ق/ ۸۸۳ ز) کال پورې حکومت وکړ خو له حسن څخه وروسته نورو علوي پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوي لړۍ تر ټولو مشهور پاچا د علي زوی حسن ګڼل کېږي چې په ناصر کبیر باندې مشهور و، نوموړی وتوانېده چې ساماني ځواکونه چې یوه موده یې د طبرستان واکمني تر لاسه کړې وه، کلکه ماته ورکړي او د (۲۹۰ ق/ ۹۳۰ ز) کال په ژمي کې یې د ساماني ځواکونو(۷۰۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانیانو له علویانو سره سوله وکړه، او ټول طبرستان د ناصر کبیر(د علي زوی حسن) په ولکه کې شو. حسن بن علي په (۳۰٤ق/۹۱۷ ز) کال کې مړشو، خو مخکې له مړینې یې ټولې حکومتي چارې خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلې. د نوموړي په زمانه کې د علوي حکومت چارې ګډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱٦ ق/۹۲۸ ز) کال کې د طبرستان علویانو حکومت ړنګ شو.

زیاریان

د علوي حکومت له راپرځېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغاوت وکړ او د طبرستان سیمه په ډېرو سیمه ییزو خپلواکه حکومتونو ووېشل شوه.

د دې سردارانو له ډلې څخه یې یو مشهور د زیار زوی مرداویچ نومېده. نوموړي د خپلواکه حکومت د رامنځته کېدو لپاره، لومړی د طبرستان سیمې د واک غوښتونکو سردارانو په مخه کې ودرېد، او د طبرستان ښار په نیولو یې د زیاریانو د حکومت بنسټ کېښود. وروسته یې د ګرګان او اصفهان ښارونه هم د خپلې واکمنۍ یوه برخه وګرځوله. نوموړي د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نیولو سره ځواکمن لښکر رامنځته کړ، خو له ترکي غلامانو سره د بد چلند په سبب، دوی بغاوت وکړ او پخپله مرداویچ یې هم وواژه.

له مرداویچ څخه وروسته د ده ورور وشمګیر واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي د واکمنۍ ټوله موده د بویه له زامنو سره په جګړو او مبارزو کې تېره کړه او په پایله کې یې له دوی څخه ماتې وخوړه او په (۳۲۰ ق/۹۳۲ ز) کال کې د بویه زامنو حکومت را منځته شو.

آل بویه

نوموړي ابو شجاع په نامه یوه سړي ته منسوب دي چې په لومړیو کې یې له مرداویچ سره مرسته کوله او دري زامن یې د مرداویچ په لښکر کې لوړو نظامي مقامونو ته رسېدلي وو.

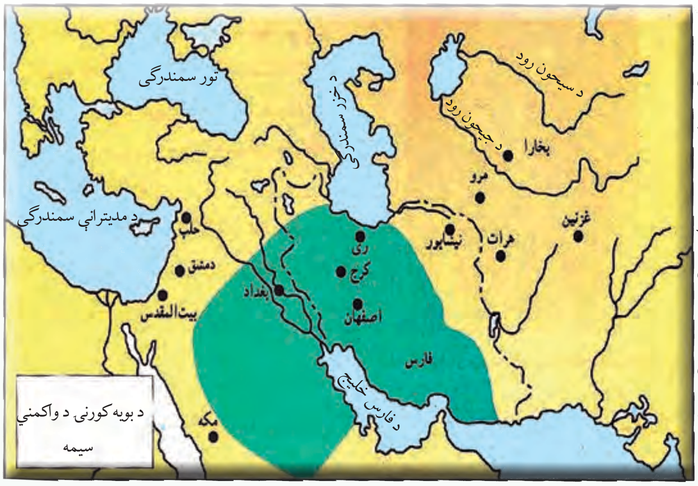

آل بویه د بغداد(عباسي) خلافت د کمزورتیا په دوره کې، وروسته له هغې چې له زیاریانو څخه یې د خپلواکۍ اعلان وکړ، پخپله یې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنسټ را منځته کړ او په لنډ وخت کې یې د ایران بېلابېلې سیمې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. نوموړو په (۳۳٤ ق/ ۹٤٥ ز) کال کې د عباسي خلافت د راپرځېدو پرځای یوازې د المتکفي په ځای د المطیع خلیفه په راتګ بسنه وکړه. په بغداد باندې د آل بویه واکمنۍ، د عباسي خلفا وو دریځ په پوره توګه متزلزل کړ.

د آل بویه ترټولو مهم مشران حسن رکن الدوله او احمد هزالدوله نومېدل. چې د(۳۲۰ ق نه تر ۳۵۷ ق /۹۳۲-۹٦۸ز) کلونو په منځ کې یې د ایران په سویل، ري(اوسني تهران) او کرمان واکمني کوله. آل بویه په پای کې د غزنویانو او سلجوقیانو لخوا چې د عباسي خلافت له ملاتړ کوونکو او غوښتونکو څخه وو، له منځه لاړل.

په منځنیو پېړیو کې په ایران باندې له غزنویانو، سلجوقیانو او خوارزم شاهانو دریو لړیو پرته تیموریانو هم واکمني کړېده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د طبرستان د علویانو، دویمه ډله دې د زیاریانو د حکومت د رامنځته کېدو او دریمه ډله دې د آل بویه حکومت د رامنځته کېدو په څرنګوالي خبرې وکړي او پایله دې له نقشې څخه په ګټې اخیستنې سره د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د علوي حکومت د رامنځته کېدو او د دې لړۍ د مشهورو پاچاهانو په هکله څومره پوهېږئ؟
۲- ستاسو په اند د علویانو حکومت څه ډول رنګ شو؟
۳- د زیاریانو حکومت د چا له خوا او څه ډول رامنځته شو؟
٤- ستاسو په نظر د آل بویه حکومت څه ډول رامنځته شو؟
۵- ال بویان په پایله کې د .... او .... له خوا راو پرځېدل؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د ایران د سیمه ییزو حکومتونو لکه طبرستان د علویانو، زیاریانو او آل بویه حکومتونو په هکله مطالب راغونډ او هغه دې په راتلونکي درسي ساعت کې ټولګیوالو ته وړاندې کړي.
ښاغلی ښوونکی دې د علمي سرچینو او اخځلیکونو په برخه کې زده کوونکو ته لارښوونه وکړي.

ایران په نویو پېړیو کې

د ایران په تاریخ کې د صفوي دولت را منځته کېدل مهم ټکی ګڼل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سیاسي مرکزیت او ځانګړی هویت وباښه چې له پخواني حالت سره یې توپیر درلود. د دوو پېړیو څخه زیاتې واکمنۍ په ترڅ کې ډېرې مهمې سیاسي او نظامي پېښې رامنځته شوې.
د افغانانو په واسطه د دوی د واکمنۍ راپرځېدل هم د دې لامل وګرځېدل چې په دې هېواد کې د نوي حکومتونو لړۍ رامنځته شي. سر بېره پردې، په دې دوره کې د ایران اړیکې له نړۍ، او په ځانګړې توګه له اروپا سره ټینګې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولئ.

صفویان

د شاه اسماعیل صفوي په واسطه د نویو پېړیو په پیل کې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ ز) کال کې د صفوي حکومت را منځته کېدل د ایران د تاریخ ډېره مهمه برخه ګڼل کېږي؛ ځکه د ایران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفویان وتوانېدل چې د ایران سیاسي ګډوډۍ او ټولنیزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ایران خاوره یو موټی کړه. د صفوي لړۍ د مشهورو پاچاهانو له ډلې څخه یو هم لومړی شاه عباس نومېږي. نوموړي د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېرو په واسطه د صفوي حکومت بنسټ ځواکمن کړ. بیا یې د یو لړ پرله پسې لښکرکښیو په واسطه، سیمه ییز امیران(سرکښ قزلباشان) وټکول، او په هېواد کې یې د ایران دولت د ښارنې لمنه وغوړوله. د نوموړي د واکمنۍ په دوره کې امن او امنیت ټینګ شو. د سوداګرۍ، کرنې او صنعت چا رو پراختیا ومونده. د اصفهان ښار د صفویانو د پلازمېنې په توګه د ایران په یوه ډېر ښکلي او لوي ښار بدل شو.
د صفویانو په دوره کې له نړۍ او په ځانګړې توګه له اروپا سره د ایران نوې اړیکې ټینګې شوې؛ ځکه په کوچنۍ آسیا کې د عثماني ځواکمنې امپراتورۍ په رامنځته کېدو سره، اروپایانو په هوساتوګه نشوای کولای چې د ځمکې له لارې ختیځ ته تګ او راتګ وکړي. له دې کبله چې اروپایانو له عثماني امپراتورۍ سره دښمني لرله، نو د عثمانیانو له ختیځ ګاونډي ایران سره یې ښې اړیکې ټینګې کړې. وروسته یې بیا د کسپین(خزر) سمندرګي له لارې ختیځو سیمو ته هم لاره پیدا کړه. په دې وخت کې د ایران او عثمانیانو اړیکې هم سړې شوې وې، او اروپایانو له دې وضعې څخه ګټه پورته کړه. ایران په همدې وخت کې د اروپایانو له پوځي پوهې څخه د وسلو جوړولو او نظامي فنونو په برخه کې ډېره ګټه واخیسته. د دوی په مرسته یې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوځي ځواکونو د سمبالولو په برخه کې ګټه ترلاسه کړه. د آنتوني(Antony) او رابرت شرلي (Robertsherly) د دووانګلیسي ورونو په مرسته یې جګړه ییز توپونه او لاسي تفنګچې جوړې شوې. صفوي دولت ایران وروسته له اسلام څخه د شهرت ترټولو لوړ پوړ ته ورساوه.

افشاریان

د صفوي حکومت له پرځېدو وروسته، افغانان پر ایران باندې د صفویانو په ځای واکمن شول. خو په ایران باندې د افغانانو واکمني ډېره اوږده نه شوه؛ ځکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له ټبر څخه و، یو ځل بیا ایرانیان په ځان را ټول کړل. نوموړي داخل د افغانانو او ازبکو په ګډون له بېلابېلو ډلو څخه لښکر جوړ کړ، د ایران د زیاتو ښارونو د فتحې په برخه کې د پوځي وړتیاوو په ښودلو سره یې په ټول ایران واکمني تر لاسه کړه او دیوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره یې لاره اواره کړه. په دې وخت کې د نادر په وړاندیز د آذربایجان په شمال ختیځ کې د مغان په سیمه کې د قبیلو د مشرانو، مخورو او روحانیونو یوه غونډه راوبلل شوه او له یو لړ خبرو اترو وروسته نادر افشار د ایران د پاچا په توګه وټاکل شو.

نادر د مرکزي واکمنۍ له جوړېدو وروسته، له ایران څخه د بهرنیانو د شړلو لپاره متې ونغښتې. په دې توګه ، روسان او عثمانیان چې په ایران یې یرغل کړی و، خپلو سیموته په شا وتمبول شول. وروسته یې د هند پرلور لښکر وخوځاوه نوموړي په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی د طاووس تخت چې د شاه د ځای ناستي لپاره جوړ شوی و سره د بې شمېر و غنیمتونو او د کوه نور مشهور الماس چور کړل او له ځان سره یې ایران ته یوړل.

د نادر شاه په زمانه کې د مشهد ښار د نوموړي د اوسېدو په اصلي مرکز، او د دولتي خزانو د ساتلو په ځای بدل شو.

دنادر افشار د ځانګړو پوځي سیاستونو او اقداماتو په اړه، ایران د لږې مودې لپاره وتوانېده چې افغانستان، هند او د کوچنۍ آسیا ځینې برخې لاندې کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي کلونه د ایران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن کلونه وو او په (۱۱۶۰ ق/ ۱۷۴۷ ز) کال کې د نوموړي له وژلو وروسته ایران په کورنیو ګډوډیو او اختلافاتو کې راښکیل شو.

زندیه

د نادر افشار په وژلو سره د ده د حکومت بنسټ ونړېد او په ټول ایران کې کورنۍ جګړې له سره پیل شوې. د نادر افشار مامورینو، خراسان د خپلې واکمنۍ لپاره غوره کړ. د ایران نورې برخې هم د پوځي مشرانو او د قبیلو مخورو لاس ته ورغلې چې تل به یو له بل سره په جګړه کې ښکیل وو. خو د دوی په منځ کې کریم خان زند ډېرواک پیداکړ. نوموړی د زند له قبیلې څخه و. کریم خان د خپلې قبیلې له خلکو

او سرتېرو سره د اصفهان ښار له نیولو وروسته ، د یو لړجګړو په ترځ کې خپل ټول دښمنان له منځه یوړل او ځان یې وکیل الرعا یا(د خلکو استازي) ونوماوه او د پاچاهۍ څوکۍ یې د صفوي کورنۍ درېیم شاه اسماعیل ته پرېښوده.

د کریم خان زند ماڼۍ

نوموړی(درېیم شاه اسماعیل) په ښکاره توګه د کریم خان زند د رقیب علي مردان خان په مرسته واکمنۍ ته رسېدلی و. د کریم خان زند د استازیتوب دوره له بې شمېره کورنیو جګړو سره همغاړې وه، څکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازندارانکې محمد حسن خان قاجار او په اذر بایجان کې ازاد خان افغان د پاچاهۍ غوښتونکي وو. کریم خان زند وروسته د ډېرو جګړو په پای کې د (خشت) په جګړه کې ازاد خان افغان ته ماتې ورکړه او اذربایجان یې هم ونیوه. له دې وروسته په ایران کې دوې سرسختې سیالې ډلې یو د بل په وړاندې پاتې شوې. یعنې قاجاریان د ایران په شمال او زندیان په سهیل کې، په پایله کې په یوه جګړه کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی یې آقا محمد خان د کریم خان زند له خوا بندي شو او عملاً د ګروګان په توګه په زندیه دربار کې پاتې شو.

هغه وخت چې له کورنیو جګړو څخه د کریم خان زند زړه ټول شو درېیم شاه اسماعیل هم د ځوانۍ عمر ته ورسېد او باید د هېواد چارې نوموړي ته سپارل شوې وای. خو د مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوې وه. د نوموړي دنه لیاقت او له واک څخه د ګوښه کولو پرېکړه یې وکړه. هغه وخت یې پاچاهي کریم خان زند ته وسپارله. کریم خان زند د شېراز ښار د خپل مرکز په توګه وټاکه. نوموړي د کورنۍ امنیت له ټینګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختیا په برخه کې هڅې وکړې. په همدې وخت کې انګریزانو، ایران ته د ورتګ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګریزانو د خپلو ښکېلاکې، فعالیتونو د پراخولو لپاره له زندیه دولت سره تړون لاس لیک کړ، چې له مخې یې

د فارس خليج په بندرکې سوداګري لاسته راوړه.

په (۱۱۹۳ ق/ ۱۷۷۹ ز) کال کې د کريم خان زند په مړينې سره، په ايران کې کورنۍ جګړې پيل شوې. په پايله کې د قاجار په نامه د واک يو لوري په ايران کې د حکومت مشري لاسته راوړه. په دې توګه ايران په خپل معاصر تاريخ کې ورګډ شو.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو مناسبو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ايران صفوي لړۍ په هکله خبرې وکړي، دويمه ډله دې د افشاريانو د حکومت په هکله په خبرو پيل وکړي او دريمه ډله دې ، د کريم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پايله دې د ټولو ډلو استازي په پرتليزه توګه نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د صفويانو حکومت د چا له خوا جوړ او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.

۲- ستاسو په اند د ايران او اروپايانو ترمنځ اړيکې څنګه ټينګې شوې او ولې؟

۳- نادر افشار څوک و؟

٤- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کښۍ په هکله څومره پوهېږئ؟

٥- ستاسو په اند کريم خان زند څرنګه واکمنۍ ته ورسيده توضيح ورکړئ.

٦- د انګرېزانو سوداګري د ايران سره په کومو لاندې بندرونو کې تر سره کېده؟

الف: د عباس بندر ب د خليج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې په نويو پېرېو کې د ايران د وضعې په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب راټولونکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوسني بنګله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شبې قاره په نامه يادېدل. ډېر وختونه يې ګډ برخليک او تاريخ درلود خو په شلمه پېړۍ کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، دګوپتايانو د لړۍ او سيمه ييزو حکومتونو له راپرځېدو وروسته لوی بدلون ومومند، د اسلام راتګ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو، او همدارنګه د غزنويانو او غوريانو په واسطه د سيمه ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتيا ومومئ.

په منځنيو پېړيو کې د هند پراخه هېواد دګوپتا لړۍ له خوا اداره کېده. دې لړۍ تر (۵۵۰ ز) کال پورې د هند په شمال کې خپلې واکمنۍ ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنګ تر ټولو روښانه دوره ګڼل کېږي. په دې دوره کې په ځانګړې توګه رياضي علومو ته پاملرنه وشوه.

دګوپتا لړۍ له راپرځېدو وروسته د هند په شمال کې ډېر حکومتونه را منځته شول او شاوخوا (۷۰) کوچنيو سيمه ييزو حکومتونو په دې سيمه واکمنۍ چلوله. دغې سياسي وېش څو پېړۍ دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو ځواکمن يفتاليان وو. په همدې وخت کې د هند په سويل کې دګوپتا پاتې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسيا د سويل او منځني ختيځ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداګريزې اړيکې ټينګې کړې. دې اړيکو د اسلام دين تر څرګندېدو پورې دوام وکړ.

مسلمانان د لومړي ځل لپاره په(۹۳ق، ۷۱۱ ز) کال کې هندوستان ته راغلل. نومړو د سند سيند تر څنډو پورې سيمې لاندې کړې. دغه سيمې د اوسني پاکستان برخه ده. له دې وخته (اتمې زېږديزې پېړۍ) څخه وروسته تر يوو لسمې زېږدېزې پېړۍ پورې، لوېديځ هند له اسلامي نړۍ سره نږدې اړيکې ټينګې کړې په دې پېړۍ کې د اسلام بلنه ورکوونکو د هندوانو په منځ کې داسماني دين تبليغ خپراوه.

له بله پلوه په (۳۸۸-۴۲۲ق،۹۹۸-۱۰۳۰ ز) کا ل کې د سلطان محمود غزنوي له خوا په هندوستان باندې واکمن کېدل د اسلام ريښې په هند کې ټينګې کړې او ځواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدين محمد غوري د هند په شمال کې نږدې د ګنګ تر روده سيمې ونيولې. نومړي وروسته له ډېرو هڅو ډهلی هم فتح کړ او دا ښار يې د قطب الدين ايبک په نامه يوه ترکي مريي(غلام) ته

وسپاره. غوریان وروسته د ډهلي له نیولو وتوانېدل چې تربنګال پورې سیمې په خپل واک کې راولي.

د قطب الدین ایبک زیارت

په (٦٠٣ق، ١٢٠٦ ز) کال کې د سلطان شهاب الدین محمد غوري ابن سام له مړینې وروسته د قطب الدین ایبک واکمنۍ ته لاره اواره شوه. ایبک ځان د هندوستان خپلواکه پاچا ونوماوه. نوموړي د ډهلي ښار خپله پلازمېنه وټاکله نو ځکه هغه خلک چې له ده څخه وروسته واکمنۍ ته ورسېدل. د ډهلي پاچاهانو په نوم یاد شول. هغه حکومت چې قطب الدین ایبک په ډهلي کې رامنځته کړ، تر ډېره موده یې په هند کې دوام وکړ ان د تیمور ګورګاني یرغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورځوي او نوموړو د (لسمې هجري پېړۍ تر وروستیو/ شپاړسمې زیږدیزې پېړۍ) پورې په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لودیانو او سوریانو افغاني حکومتونه چې په تېرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په د وو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې د ګوپتایانو د لړۍ او سیمه ییزو واکمنیو په هکله او دویمه ډله دې هند ته د اسلام په راتګ او د غزنویانو او غوریانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پایله دې د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

١- په هند کې د ګوپتایانو حکومت تر کوم کال پورې دوام وکړ او له فرهنګي پلوه څه ډول دوره وه؟ روښانه یې کړئ.

٢- مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د هندوستان کومې سیمې لاندې کړې؟

٣- په هند کې د غزنویانو او غوریانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړئ.

٤- قطب الدین ایبک څرنګه واکمنۍ ته ورسېد؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د غزنویانو او غوریانو واکمنیو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دې له ځانه سره راوړي.

هند په نویو پېړیو کې

په دې لوست کې به د بابر په هکله چې څه ډول یې په هند کې حکومت را منځته کړ، او همدارنګه د نوموړي د ځایناستو په اړه چې له ده وروسته یې په هند کې حکومت وکړ، او هم به د ختیځ هند په نوم انګلیسي کمپنۍ له خوا د بابر ي پاچاهانو سره د اړیکو د ټینګښت او نفوذ په څرنګوالي مطالب ولولئ.

بابریان (ګورکانیان)

لومړنی کس چې په هندوستان کې یې د بابري لړۍ بنسټ کېښود، ظهیرالدین محمد بابر نومېده، نسب یې تېمور ته رسېده په خپله تېمور هم په مغولو پورې اړه لرله او په همدې دلیل په تاریخي سرچینو کې له بابریانو څخه د هند د ګورکانیانو او مغولو په نوم هم یادونه شوې ده.

ظهیرالدین بابر د خپل درباریانو سره

بابر واک غوښتونکی سړی و. د افغانستان د ډېرو سیمو تر نیولو، وروسته یې د هندوستان د نیولو هوډ وکړ او له (۹۲۵ ق ۱۵۱۹ ز) کال څخه یې په هغه هېواد یرغلونه پیل او تر (۹۳۲ق/ ۱۵۲۶ ز)کال پورې یې پنځه ځله په دې سیمه یرغلونه وکړل. په پایله کې په ډهلي کې د ابراهیم لودي د حکومت په ړنګولو یې ، هغه هېواد په خپله ولکه کې راوست.

د لودیانو په ماتې سره د هند په تاریخ کې یوه نوې دوره پیل شوه چې(۱۸۱)کاله یې دوام وکړ. په دې موده کې شپږو لویو ګورګاني (بابري یا مغولي) پاچاهانو پر هند حکومت وکړ.

پاملرنه وکړئ: ستاسو په اند، ولې بابریان د ګورکانیانو او مغولو په نومونو یاد شوي. ؟

بابر باتدبیره پوه او زړور سړی و. نوموړي سربېره پردې چې په هندوستان کې اوسېده، کابل هم پرې ګران و. بابر مخکې له مړینې وصیت وکړ چې د کابل له باغونو څخه په یوه کې خښ شي. په پای کې وروسته له څلورو کلونو واکمنۍ د (٤٩) کلونو په عمر مړشو. او مړی یې له هند څخه کابل ته را انتقال کړ، او په هغه بڼ کې یې خښ کړ چې تل یې خوښاوه چې اوس د بابر بڼ په نامه یادیږي.

د بابر ځايناستي

په کابل کې د بابر بن

کوم وخت چې بابر مړشو، زوی يې همايون واک ته ورسېد. همايون لس کاله په هند حکومت وکړ. نوموړی پوه او فرهنګي سړی و. خو د پلار په څېر يې پوځي پوهه نه درلوده. په همدې وخت (۱۵۴۰ ز) کال کې د شېر شاه سوري په نامه يوه تکړه افغان د همايون حکومت له ګډې وډې وضعې څخه ګټه واخيسته او د همايون ځواکونو ته يې ماتې ورکړه، په دې توګه افغانان يو ځل بيا په هند کې واکمنۍ ته ورسېدل.

همايون له دې پېښې وروسته اړشو چې د ايران صفوي دربار ته پناه يوسي. خو نوموړي په هند کې د شېرشاه د مړينې په سبب له بدې او نا آرامې وضعې څخه ګټه واخيسته او د ايران د صفوي ځواکونو په مرسته له واکمنۍ څخه د (۱۶) کلونو وروسته يو ځل بيا د هند په تخت کښېناست. په دې توګه، په هند کې د افغانانو د واکمنۍ دوره هم ختمه شوه.

جلال الدين محمد اکبر

د هند پاچاهی ته د همايون راګرځېدو، زيات دوام ونه کړ، ځکه نوموړي دا ځل يوازې شپږ مياشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (۹۶۳ ق/ ۱۵۵۶ ز) کال کې مړشو. له ده څخه وروسته د نوموړي ۱۳ کلن زوی جلال الدين محمد اکبر د هند د پاچاهۍ پر ګدۍ کېناست.

جلال الدين محمد اکبر زړور سړی او همدارنګه يو تکړه او هوښيار سردار و. نوموړي د خپل پوه او هوښيار وزير ابوالفضل علامي په مرسته د هند هېواد چارې منظمې او پرمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوساينې او بسياينې لپاره يې ډېرې هڅې وکړې. اکبر د هندي کورنيو د خواخوږۍ جلبولو لپاره د جزيې قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف يې د امپراتورۍ لوړو څوکيو ته ورسول او په خپله يې له يوې راجپوتې هند وې سره واده وکړ.

اکبر پاچا د يوه پوځي سردار په توګه د تلپاتې پوځ په جوړولو

نور هم زيات وپوهېږئ
د روښنيانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دوره کې، ځينې وختونه د ګورګاني حکومت ضد پاڅونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاڅونونو څخه يوهم د بايزيد انصاري (پيرروښان) په مشرۍ د افغانانو پاڅون و دغه پاڅون ته ځکه د روښانيانو پاڅون ويل کېږي چې مشر يې پير روښان نومېده. سره له دې چې بايزيد انصاري په يوه جګړه کې مړشو خو د افغانانو نهضت د ۶۵ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په ځانګړې توګه په پښتونخوا کې د هند د ګورکانيانو پر وړاندې ادامه لرله.

سره د خپل حکومت بنسټ لا ځواکمن کړ. نوموړي بیا وروسته د راجپوتو قبیلو په مرسته کوچني سیمه ییز حکومتونه له منځه یوړل. او له سویل نه تر شماله د هند په پراخه سیمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتوري د ځواکمنتیا وروستي پړاو ته ورسېده. نوموړی وتوانېده چې د بنگال ، کشمیر او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (۱۰۱٤ ق/ ۱٦۰۵ ز) کال کې له پنځو سوکلونو پاچاهی وروسته مړشو.

جهانگیر

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سلیم د جهانگیر په نامه چې له راجپوتې مور څخه زیږېدلی و، د هندوستان پاچا شو. نوموړي تر یوه حده هغو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلار یې منځته راوړي وو. خو د ده په زمانه کې د انگرېزانو د نفوذ هڅې په هند کې زیاتې شوې. په (۱۰۱۷ق/ ۱٦۰۸ ز) کال کې د انگلیس استازی د جهانگیر دربار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Sirtomos Roand) په نامه انگریزي سفیر د انگریزانو لپاره د سوداگرۍ حق واخیست. او په دې توگه د انگریزانو استعمارگري نفوذ په هند کې پیل شو. همدارنگه د ده په زمانه کې د ایران پاچا، شاه عباس صفوي هم په کندهار یرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه ښار حکمران د هند له پوځي مرستې څخه نا هیلی شو. کندهار یې بیا صفوي ایران ته پرېښود.

شاه جهان

له جهانگیر څخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهۍ ته ورسېد. نوموړي(۳۰) کاله (۱۰٦۸ – ۱۰۳۷ ق /۱٦۵۸-۱٦۲۸ ز) په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جوړولو(معمارۍ) ډېر مینه وال و او امر یې وکړ چې د طاووس تخت په نامه له قیمتي غمیو څخه یو تخت ورته جوړ کړي خو د خلکو د بېوزلۍ او ستونزمن ژوند پروا یې نه لرله، او تر هغه پورې چې د دکن او گجرات په سیمو کې سخته لوږه راغلې وه، نوموړي بیاهم د خلکو د مرستې لپاره گامونه اوچت نه کړل. همدا رنگه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د گورکانیانو د حکومت پر وړاندې د سکانو د پاڅون پیل و.

اورنگزېب

اورنگزېب د عالمگیر په لقب سره د مغولي لړۍ د وروستي پاچا په توگه په (۱۰٦۹ ق/ ۱٦۵۹ ز) کال کې وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان یې زنداني کړ. نوموړی نه یوازې د نیکه (اکبر) په څېر د هنر او ادبیاتو او نه د پلار(شاه جهان) په څېر د معمارۍ مینه وال و بلکې یو متعصب مذهبي او سخت دریځه پاچا و. اورنگزیب راجپوت هندوان له لوړو حکومتي څوکیو څخه لرې کړل او له هندوانو یې جزیې اخیستلې، او د هندوانو زیاتره معبدونه یې ړنگ او د دوی ځمکې یې مسلمانانو ته ورکړې.

د هند د بابري حکومت کمزورتیا د اورنگزیب له زمانې را پیل شوه، او په (۱۱۱۹ ق/ ۱۷۰۷ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم یې د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بیا یې بل زوی لومړی بهادر شاه واکمنی ته ورسېد.

له دې وروسته په هند کې سیمه ییز ځواکونه واک ته ورسېدل. په همدې وخت کې د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ ته په هند کې د لا ډېرو لاسوهنو زمینه برابره شوه، او په پایله کې د غه پراخه هېواد په (۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹ ز) کال کې رسماً د برېتانیې تر سوري لاندې راغی.

سره له دې چې یرغلونو دوی کمزوري کړل خو د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ چې د جهانگیر له وخته په هند کې

نفوذ پیل کړی و، د نولسمې پېړۍ په لومړیو کې د خپل ملاتړ لاندې راوستل، او په ۱۹۴۷ زکال کې خپلواکی لاسته راوړه..

د زیاتې پوهېدنې لپاره

د ختکو نهضت

د اورنگزیب د واکمنۍ په دوره کې، د پښتو نخوا په سیمو کې د خوشحال خان خټک پر مشرۍ د افغانانو نهضت پیل شو. خوشحال خان خټک په ډېره میړانه، او زړور توب په هند کې د گورکانیانو سره مبارزه وکړه. تر دې چې اورنگزیب خپله پلازمینه پرېښوده او حسن ابدال ته راغی، او دوه نیمې میاشتې یې تیرې کړې. خوشحال خان خټک د پښتو ژبې له مشهورو شاعرانو او لیکوالو، او همدا رنگه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډلې څخه دی.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د بابریانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همایون د حکومت په هکله. دویمه ډله دې د جلا ل الدین اکبر د پاچاهۍ او جهانگیر حکومت په اړوند او درېمه ډله دې د شاه جهان او اورنگزیب د واکمنیو په هکله یو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډیز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

۱- بابر څوک و او څه ډول یې په هندوستان کې بابري لړۍ رامنځته کړه؟
۲- د بابر حکومت په هند کې څو کاله دوام وکړ، او ولې د نوموړي مړی کابل ته راوړل شو؟
۳- د همایون په هکله څومره پوهېږئ او ولې یې ایران ته پناه یوړه؟
٤- همایون وروسته له څو کلونو، او څه ډول په هند کې د دویم ځل لپاره د هند واکمن شو؟
٥- جلال الدین اکبر، راجپوتو هندوانو ته څه خدمتونه ترسره کړي، په لنډه توگه یې روښانه کړئ.
٦- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پوښتنې سره سم ځواب په نښه کړئ
الف: جلال الدین اکبر ب: جهانگیر ج: شاه جهان

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابري لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي. ښاغلی ښوونکی دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوی کتابچې وگوري.

د هند په بابري دوره کې علم، فرهنګ او هنر

په هند کې د بابریانو واکمنی د علم، فرهنګ او هنر له پلوه د هغه هېواد یوه بډایه دوره ګڼل کېږي. بابر او اکبر د دې دورې له مشهورو او با فرهنګ دوستو پاچاهانو څخه وو. په دې لوست کې به د بابریانو د علم، فرهنګ او هنر د وضعیت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د بابریانو په زمانه کې علم، فرهنګ او هنر ته ډېره پاملرنه وشوه. په هغه وخت کې د هند مهمې سیمې د مسلمانانو په واک کې وې. دري د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنګ کلک مینه وال وو او پخپله بابر هم فارسي شعرونه ویلي دي.

ګلونه او باغونه یې خوښېدل. نوموړو د هند دربارته د دري ژبې شاعرانو په ورتګ‌لولو سره، دري ادبیات پیاوړي کړل که څه هم اکبر پخپله سواد نه درلود. سره له دې یې هم له نویو علومو سره مینه لرله او هم به یې یوه ډله کتاب لوستونکي لرل چې نوموړي ته به یې کتابونه لوستل.

د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکریټ څخه دري ژبې ته وژباړل شول. د نوموړي دا کار د دري ژبې د خپرېدو لامل وګرځېد، او د هند د غیر مسلمان او سېدونکو مینه هم له دري ژبې سره زیاته شوه.

د اسلام سپېڅلي دین ډېره موده مخکې هند ته لاره پیدا کړې وه، او بابریان د هندوانو ترمنځ د اسلام دین په نسبي خپرېدو بریالي شول، او په هېواد کې یې د قومونو او مذهبونو ترمنځ یووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د ګټورو اقداماتو له ډلې څخه د غیر انساني دود (ساتي) یعنې د مېړه له مړینې وروسته د مېرمنو له خوا د ځان سوځېدنه منعه کړه.

د معمارۍ هنر ته هم د بابر یانو په وخت کې ځانګړې پاملرنه وشوه اوګڼ شمېر قوس لرونکي او ګنبدي ودانۍ، د ښه را غلاست د تالارونو په لرلو سره دود شوې، چې د ځانګړې اسلامي معمارۍ ښکارندوېې وي. ډېر شمېر ښکلي باغونه، ودانۍ او ماڼۍ جوړې شوې، لکه د اګرې په ښارکې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر ماڼۍ، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا،او د هندوستان

په نورو ښارونو کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې، خو د هند ګورکانیانو افغانستان ته ډېره پاملرنه نه کوله، نو ځکه زموږ په هېواد کې ارزښتناک او باعظمته آثار پاتې نه شول.

سره له دې هم، ځینې آثار رامنځته شول، لکه د کندهار د سر پوزې په غره کې د چهل زینې اثر چې د بابر په امر جوړ شو. ځینې باغونه یې په افغانستان کې جوړ کړل چې کولی شو د کندهار، استالف، کابل او د کابل شمالي او ختیځ لور د علم ګنج بڼ، شهرآرا بڼ، دلګشاد بڼ، د بابر چهار باغ، بګرامي بڼ، صفا بڼ او کولب بڼ نوموونه واخلو.

د انځورګرۍ په هنر کې له طبیعت څخه تقلید او له لرغونو هندي لاروچارو څخه ګټه اخیستل.

چې زیات و پوهیږئ

تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډېرو ښکلو ودانیو او همدارنګه د اسلامي معمارۍ ترټولو غوره، او نه هېرېدونکې نمونه ده چې د آګرې په ښار کې هغه وخت جوړ شوي دی چې په (۱۶۳۱ ز) کال کې د شاه جهان مېرمن(ممتاز محل) مړه شوه. شاه جهان امروکړ چې د ګرانې مېرمنې د قبر پر سر یې داسې ودانۍ جوړه شي. د دې ودانۍ د جوړولو لپاره یې د ډېرو غورو معمارانو غونډه را وبلل شوه، او د غونډې په پای کې د استاد عیسی شېرازي طرحه ومنل شوه.

د تاج محل ودانۍ د جوړولو کار (۲۲) کاله وخت ونیو، او په دې موده کې (۲۰۰۰۰) کارکوونکي په کې ګمارل شوي وو. تاج محل په مرمرینو او قیمتي ډبرو ښکلی شوی دی او په کار سر یې پیاز شکله ګنبده موقعیت لري. د دې ګنبدې لوړوالی(۲٤,٥) متره او قطر یې له (۱٥) مترو څخه زیات دی . د دې ودانۍ لاندې د میرمن ممتاز محل د قبر دی، او د دې قبر څنګ ته شاه جهان هم ښخ شوی دی.

د سلطان حسين بايقرا د دربار ترټولو غوره انځورګر استاد کما ل الدين بهزاد هم په همدې وخت کې په هرات کې اوسېده. د هند مغولو د بڼونو او بوستانونو د منظرو په ترتيب او په دېوالونو د انځورونو او د هغو رنګولو په سبب د استاد بهزاد د ميناتورۍ مينه وال شول. هغه يې په هند کې دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دربار کې د انځورګرۍ کارخانه لرله چې له سلو زياتو انځورګرانو پکې کار کاوه.

موسيقي هم له ديار لسمې پېړۍ څخه وروسته په هندوستان کې وځلېده. څخه پرته له اورنګزيب د هند ټول مغولي واکمنان د موسيقۍ مينه وا ل وو. د فقير الله په نامه د هند يو مسلمان په (۱۶۶۶ ز) کال کې د راګ درپن(Rag Darpan) په نامه يو کتاب خپور کړ. له دې وروسته د موسيقۍ په برخه کې نسبتاً زيات د مسلمانانو او هندوانو فرهنګي سبکونه سره ګډ شول. په دې دوره کې تر ټولو مشهور سندرغاړی تانسن (Toncean) نومېده. نوموړی د اکبر پاچا د دربار تر ټولو غوره سندرغاړی، او د هند د ټولو سندرغاړو د مخکښ په توګه پېژندل شوی و. د بابريانو په دوره کې زياتره هغو خلکو چې په ښارونو کې يې ژوند کاوه د خوښيو شپو او ورځو(نوی کا ل او برات) او هغو جشنونو کې يې ګډون کاوه چې په لويو مذهبي قبرونو او زيارتونو کې جوړېدل. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نيمايي وروسته يرغلونه د ډېرو وېجاړيو لامل وګرځېدل. د هند پلازمېنې زياتره برخو هغه پخوانۍ ځلېدنه او د بدبه له لاسه ورکړه. او همدارنګه خلکو چې د هغو مداريانو او جادوګرانو په زړه پورې نندارتونونو، او د خارويو له ليدلو څخه خوند اخيست له منځه ولاړي.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړۍ ډله دې د بابريانو د علم او فرهنګ په هکله خبرې وکړي او دويمه ډله دې د هند د مغولو په دوره کې د هنر په هکله وغږېږي او پايلې دې د هرې ډلې د استازي له خوا په پرتليزه توګه وړاندې شي.

پوښتنې

۱- بابر او اکبر د علومو او دري ژبې لپاره کوم گامونه اوچت کړل؟ څرگند یې کړئ.

۲- د اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه یو هم د غیر.................. دود له منځه وړل وو.

۳- استاد کمال الدین بهزاد څوک و؟

٤- د موسیقۍ په برخه کې د راگ درپن په نامه کتاب د کوم یوه لاندیني سړي له خوا لیکل شوی و؟

الف: فقیر الله   ب: استاد بهزاد   ج: شاه جهان

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابریانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب ولیکي.

چین په منځنیو پېړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پېړیو کې د چین د یووالي او لویوالي په څرنګوالي او انګېزو، د بزګرانو د پاڅون په لاملونو او د هغو په پایلو، او همدا رنګه په چین کې د مغولو د واکمنی چې ډېرو وېجاړیو او بې شمېره خلکو د وژلو لامل شول، خبرې کوو.

په منځنیو پېړیو کې د چین یووالی

له منځنیو پېړیو مخکې چین په یو لړ بېلا بېلو سیمو وېشل شوی و. د چین شمال د هغو یرغلګرو کېوالو د یرغلونو په واسطه لاندې شوی و، چې د لویدیځ او شمال له لوري یې پرې یرغلونه کړي وو. د چین سویل هم په دې وخت کې په څو سیمو وېشل شوی و. په دې توګه، په چین کې څوګونو پاچاهانو او پوځي سردارانو په خپلواکه توګه واک چلاوه چې تل به یو له بل سره په جګړه کې ښکیل وو.

چې زیات وپوهېږئ

چینایانو هیڅ وخت خپل هېواد چین نه باله، دوی معمولاً تر آسمان لاندې امپراتوري بلله او ځانونه به یې آسماني زامن بلل.

په (٦١٨ ز) کال کې د چین خاورې له سره یووالی وموند. دغه یووالی د یوه زړه ور او جګړه مار سردار چې کائوتسو (Kaiotso) نومېده را منځ ته شو، او د تانګ (Tong) په نامه یې امپراتوري جوړه کړه.

د تانګ کورنی امپراتورانو د خلکو په مرسته وکولی شول چې ټول سیمه ییز مشران، او پوځي سرداران تابع کړي، او پراخه سیمې تر واک لاندې راولي. د یو لړ بریالیو جګړو وروسته یې ګاونډي هېوادونه هم لاندې کړل، او چینایان هلته مېشت شول. په دې توګه د چین لوی هېواد رامنځته شو. د تانګ د امپراتورۍ په زمانه کې د چین خاوره له اوسني چین څخه هم پراخه وه. په هغه وخت کې د هند د شمال په شاهزاده ګانو، باندې د چین فرمان چلېده او دوی ته به یې خراج ورکاوه.

د تانګ امپراتورۍ شاوخوا (٢٨٨) کاله د چین په پراخه خاوره حکومت وکړ. په هغه وخت کې چین خپل ځواک، اقتصاد او فرهنګ لوړو پوړیو ته ورساوه. چینایانو د تانګ په لړۍ کې باروت اختراع کړل. د دې امپراتورۍ پلازمېنه د چانکان (Chankan) ښار و چې اوس سیان (Ceaion) نومېږي. دتانګ د امپراتورۍ په مهال چین د نړۍ یو له ډېرو ځواکمنو حکومتونو څخه ګڼل کېده، خو په نهمه زیږدیزه پېړۍ کې چین د بزګرو له یوه لوی پاڅون سره مخ شو.

په نهمه زېږدیزه پېړۍ کې د بزګرانو پاڅون

بده رویه او په بزګرانو باندې د فیوډالانو او د پراخه سیمو د خاوندانو له خوا درانه باجونه د دې لامل وګرځېدل، چې د تانګ امپراتورۍ په بېلا بېلو سیمو کې پاڅونونه رامنځته شي. یو له دې پاڅونونو څخه په (۸۷٤ ز) کال کې د هوانګ چائو(Hovangcho) په مشرۍ بزګري پاڅون و. چائو چې له جګړه ییزو چارو سره پوره بلد و. له بزګرو څخه یې ځو زره کسیز لښکر جوړ کړ. د دې لښکر شمېر هره ورځ زیاتېده، او د امپراتورۍ لښکر د هغه سره د مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چائو چې د بزګرو د لښکرو په سرکې و، غوښتل یې چې له ټولو فیوډالانو او د چین له ایالتونو سره حساب پاک کړي، تر څو د بزګرو ژوند ښه او نابرابري له منځه لاړه شي.

هوانګ چائو او ملګري یې له یو لړ بریالیو جګړو وروسته په (۸۸۱ ز) کا ل کې د تانګ امپراتورۍ ته ننوتل. امپراتور وتښتېده او له نوموړي سره یې ټول ترلې فیوډالان، دولتي کارکوونکي او پوځي مخور ووژل شول، او د دوی په ځای بزګران په لوړو ځوکیو وګمارل شول. د پلازمینې شتمني ټوله د بې وزلو ترمنځ ووېشل شوه.

چائو دوه نیم کاله پلازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور، او فیوډالان له کډوالو ټبرونو سره ملګري شول او ځانونه یې(تور کارغان) وبلل. هغوی په پایله کې په (۸۸۳ ز) کـال کې د هوانګ چائو لښکرو ته ماتې ورکړه. زیاتره بزګران د امپراتور اجیران شول او د بزګرو پاڅون په سخته ماتې خوړلو سره له منځه لاړه، خو د تانګ امپراتورۍ نوره هغه پخوانۍ ځواکمنتیا او ځلا نه لرله. نوموړې امپراتورۍ په (۹٦۰ز) کال کې خپل ځای د سونګ(sung) په نامه یوې بلې کورنۍ ته پرېښود.

په چین کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوځي ځواکمنتیا سره، چنګیز خان د دوی د مشر په توګه راښکاره شو. په لومړي سرکې یې د ګاونډیو هېوادونو لاندې کولوته پاملرنه وکړه چې په دې ډله کې چین هم و. په هغه وخت کې د سونګ د امپراتورۍ لړۍ په چین کې واکمنه وه. سره له دې چې د چنګیز خان په ژوند کې ټول چین فتح نه شو. خو د نوموړي زامن په (۱۲۳٤ ز) کـال کې وتوانېدل چې چین لاندې کړي.

مغولو په چین کې ډېرې وېجاړۍ رامنځته کړي. د بزګرانو کښتونه د مغولي څارویو په څرځایونو بدل شول، ګڼ شمېر خلک له منځه لاړل. نوموړو په (۱۲۷۱ ز) کال کې د پېکېنګ(بې جینګ) ښار د خپلې امپراتورۍ د پلازمېنې په توګه وټاکه، او تر څوارلسمې زیږدیزې پېړۍ پورې یې د چین په پراخه

خاوره واکمني وکړه.

مغولو د چین زیار ایستونکي پوړ د ځان لپاره غلامان کړل. چینایان له دولتي ځوکیو او ادارو څخه وایستل شول. دا کار د عامه وګړو د کرکې لامل وګرځیده، په ځانګړې توګه د چین زیار اېستونکی پوړ د مغولو پر ضد راپورته شو او په (۱۳٤۸ ز) کال کې یې د چویو آنګ چان (Chew ang Chon) په نامه دیوه بزګر په مشرۍ د چین په سویل کې د مغولو په وړاندې پاڅون پیل کړ. په دې پسې د بزګرو او عامه وګړو له خوا په ټول چین کې پاڅون پیل شو. د مغولو د اداري او پوځي مامورینو ډله ییزې وژنې ورسره ملګرې وې او ښارونه یو پر بل پسې د پاڅون

چې زیات پوهېږئ

مارکوپولو

مارکوپولو د نیکوپولو زوی په منځنیو پېړیو کې د اروپا تر ټولو مشهور ګرځندوی ګڼل کېږي. نوموړي د خپل پلار او تره سره د کوچنی آسیا، ایران او افغانستان (د ورېښمو له پخوانۍ لارې) نه چین ته سفر وکړ، مارکوپولو وتوانېده چې په چین کې د واکمنو مغولو دربار ته لاره پیدا کړي. ده شل کاله په چین کې تېر کړل. په دې موده کې د چنګېز خان د زوی (قبلالي خان) له خوا د چین حکومت په لوړو ځوکیو وګمارل شو، لکه د ګمرك اداره، سفارت او داسې نور. په پایله کې نوموړي د چین په ګډون د آسیایي هېوادونو له وضعې سره پوره بلدتیا تر لاسه کړه. کله چې چې په (۱۲۹۵ ز) کال کې خپل پلرني ټاټوبي (ونیز) ته وګرځېد. د خپلو خاطراتو په کتاب کې یې د ډېرو آسیایي هېوادونو او سیمو د فرهنګ ،تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتیاوې اروپایانو ته ورسولې چې په نویو پېړیو کې هند او چین ته د ډېرو اروپایانو د کډوالۍ لامل وګرځیده.

کوونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳٦۸ ز) کال کې د نانکېنګ ښار له نیولو وروسته د مېنګ (Ming) په نامه نوې امپراتوري په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموړي د چین د خلکو په مرسته د مغول پلازمینه (پیکنګ) ونیوه او مغول یې تر مغولستان پورې په شاه وتمبول. په دې توګه په چین کې له سلو کلونو څخه زیاتې واکمنۍ وروسته مغولي امپراتوري ړنګه شوه او په بدل کې یې د مېنګ لویه امپراتورۍ واکمنه شوه، او د دې لړۍ واکمني څه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږده شوه. په دې دوره کې د چین خلکو نسبت نورو دورو ته په هوساینې او ارامۍ کې ژوند کاوه.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په ټولګي کې په دریو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د یووالي او تانګ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دویمه ډله دې د بزګرانو پاڅون او د هغوی د پایلو په هکله او دریمه ډله دې په چین کې د مغولو د واکمنۍ په هکله خبرې اترې وکړي. پایلې دې د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.

پوښتنې

۱- د چین وضعه مخکې د منځنیو پېړیو له پیل څخه څه ډول وه؟ معلومات ورکړئ.

۲- د چین یووالی څه وخت رامنځته شو او د تانګ امپراتورۍ په اړه څومره پوهېږئ؟

۳- هوانګ چائو او ملګري یې وروسته له یو لړ بریالیتوبونو څخه په کوم کال کې د کومې امپراتورۍ پلازمېنې ته ننوتل؟

٤- مغول څه ډول په چین واکمن شول؟ په دې اړه معلومات ورکړئ.

۵- په چین کې د مغولو حکومت څوکاله اوږد شو؟ د پوښتنې سره سم ځواب په نښه کړي.

الف: ۵۰ کاله ب: له سلو څخه زیات کلونه ج: درې پېړۍ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چین کې د هغوی د برې په هکله مطلب چمتو کړي.

چین په نویو پېړیو کې

په دې لوست کې به په نویو پېړیو کې د چین د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره آشنا شئ.

د نویو پېړیو پیل په اصل کې له لیرې ختیځ (هندو چین) سره د اروپایانو د سوداګریزو اړیکو له پیل سره سمون خوري. پرتګالیان چې ماهوګان وو. وروسته له ډیرو هڅو وتوانېدل چې د لومړي ځل لپاره د افریقا وچې له غاړو څخه را تاو شي او په لومړي سرکې د هند په سویل لویدیځو غاړو کې پلي شول. نوموړي بیا وروسته په (۱۵۱۳ ز) کـال کې د سوداګریزې پراختیا لپاره د چین هېواد سویلي سیمو ته راغلل، په هغه وخت کې چې د مېنګ لړۍ په چین کې واکمنه وه، د کانتون (conton) بندر یې د پرتګالیانو د سوداګریزو فعالیتونو لپاره خلاص کړ. چین ته د پرتګالیانو راتګ د دې لاملو ګرځید؛ تر څو لومړی هالنډیان او وروسته انګریزان او فرانسویان هم له چین سره د سوداګرۍ په لټه کې شي. د اروپایانو زیاتره فعالیتونه په سویلي بندرونو کې په ځانګړې توګه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای څخه یې چای، وریښم او چینی لوښي چمتو کولې، له دې وروسته چین ته د اروپایانو تګ او راتګ یو شمیر له عیسوي مبلغینو سره زیات شو. د دې سفرونو په ترځ کې، عیسوي مبلغین به له قیمتي ډالیو سره له اروپایانو سره تلل. د چین دولت هم یادو شوو مسیحي مبلغینو ته د مسحیت د تبلیغ اجازه ورکړه.

په چین کې د مینګ د کورنۍ حکومت(۳۰۰) کاله دوام وکړ خو په (۱٦٤٤ ز) کا ل کې د همدې هېواد له شمال ختیځ لوري څخه د منچوریا د صحرایي ټبرونو له یرغلونو سره مخ شو. له یو لړ جګړو وروسته د مینګ امپراتوري رنګه او دهغې پر ځای د منچو (Manchu) په نامه نوې امپراتورۍ رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د پکینګ (Peking) ښار و. په اصل کې دوی ځیرك او جګړه مار خلك وو. د منچو اشرافو په کلیو کې د سختو جګړو په واسطه د بزګرانو زیاتې ځمکې لاسته راوړلې، او هغه یې په خپل خصوصي شتمنیو بدلولې، له بزګرو سره به یې د بې رحمۍ او زورزیاتي چلند کاوه. زیاترو چیني فیوډالانو به له دولت څخه ملاتړ کاوه، او دمنچویانو د فرمان سره سم یې په دولتي ادارو کې فعالیت کاوه. نوموړي د جګړو اسیران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل.

د منچو کورنۍ و توانېدله چې ټول چین تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي، او شاو خوا دوې نیمې پېړۍ یې پر چین واکمني وکړه. نوموړو د مینګانو په څېر له اروپایانو سره خپلو سوداګریزو اړیکو ته دوام ورکړ. له چین سره سوداګري د اورپایانو په ګټه ختمه شوه، او تر دریو پېړیو یې دوام وکړ. اروپایي سوداګرو ارزښتناك غنیمتونه لاسته راوړل او د خلکو په وړاندې یې له هېڅ ډول فساد څخه ډډه ونه

کړه. نوموړو به چېنې سوداګر تېرایستل، د چین خلکو ته یې سپکاوی کاوه، او چیني مامورنیو ته به یې رشوت ورکاوه. تر څو اروپایان د دوی د جنایت په وړاندې پلټنه ونکړي.

په دې توګه د اروپایانو سوداګرۍ، د چین د خلکو سره د هغوی مالونه د چور او لوټولو لامل وګرځېدل. دغه وضعه د پردیو په ځانګړې توګه د انګریزانو په وړاندې د چین د خلکو د کرکې او نفرت لامل وګرځېده؛ څکه انګرېزانو د نورو اروپایي هېوادونو په پرتله له چین څخه ډېره ګټه ترلاسه کړې وه. په پای کې د چین دولت له اروپایي هېوادونو سره خپله سوداګري لنډه کړه او په (۱۷۵۷ ز) کال کې د کانتون بندر په ګډون د چین ټولو ښارونو ته د اروپایانو تګ راتګ منع شو او د نوموړو سوداګرۍ او مذهبي فعالیتونه چینایانو تر څارنې لاندې ونیول. په دې توګه د چین دولت خپلې دروازې د بهرنیانو پرمخ وتړلې او څوکاله یې د اروپایانو د تګ او راتګ مخه ونیوله. سره له دې هم اروپایان وتوانېدل چې د دریو پېړیو لپاره خپلې سوداګریزې اړیکې له چین سره ټینګې کړي. په دې موده کې انګرېزان له چین څخه د ګټې اخیستنې په برخه کې تر ټولو زیات بریالي وو، او په پایله کې یې چین د تریاکو لګښت ته اړ کړ چې د انګرېزانو له خوا به د قاچاق په توګه لېږدول کېدل.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپایان له کومې لارې څخه چین ته راغلل، او څه ډول یې د چین له حکومت سره خپلې سوداګریزې اړیکې ټینګې کړې؟ او دویمه ډله دې په چین کې د منچو کورنۍ په بریالیتوب او له اروپایانو سره د دوی د اړیکو په هکله خبرې وکړي. پایلې دې د ډلو استازي ټولګي ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د مینګ د کورنۍ حکومت د چا په واسطه ړنګ شو؟

الف: د منچو صحرایي ټبرونو ب: اروپایانو ج: هیڅ یو

۲- په کلیو کې له بزګرانو سره د منچو اشرافو چلند څه ډول وه؟

۳- د چین حکومت ولې کانتون بندرته د اروپایانو تګ او راتګ بند کړ؟

٤- د لاندې جملې تش ځایونه په مناسبو کلمو سره ډک کړي

له چین سره سوداګري د .... په ګټه ختمه او شاوخوا.............. دوام وکړ.

د چین اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع

الف: اقتصادي وضع

په منځنیو پېړیو کې د چین هېواد له اقتصادي پلوه ستر بریالیتوبونه تر لاسه کړل. نوي نهرونه، بې شمیره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سایلو په واسطه تر سره شو.

د کانونو لکه د اوسپنو، مسو، سرو او سپینو زرو رایستل پراختیا ومونده. نوي ښارونه د ښکلو ماڼیو او معبدونو په لرلو سره جوړ شول او سوداګري ډېره زیاته وغوړېده. د چانګان(changan) ښار چې د تانګ امپراتورۍ پلازمېنه وه له یو میلیون څخه یې زیات اوسېدونکي لرل. دغه ښار په هغه وخت کې د لویو سوداګریزو مرکزونو څخه ګڼل کېده.

چینایانو له ګاونډیو او د منځنۍ آسیا له هېوادونو سره پراخه سوداګرۍ پیل کړه. دوی زیار ایستونکي وګړي وو. چای له هندوستان څخه چین ته لاره پیدا کړه، او چینایان ډېر ژر پدې وتوانیدل چې د چاي تولید ډېر او هغه ډېرو هېوادونو ته ولېږدوي. همدارنګه عربو هم چې د سوداګرۍ کسب یې درلود د کانتون په بندر کې یې د سوداګرۍ ځانګې پرانیستلې، او له چینایانو سره یې په پراخه سوداګرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چینایانو اړیکې، د چینایانو په فرهنګ باندې ډېره زیاته اغېزه وکړه.

ب: فرهنګي وضع

په منځنیو پېړیو کې چینایان ډېر فرهنګي خلک ګڼل کېدل. د چین ادبیات د سلګونو کلونو په اندازه له اروپا څخه مخکې وو. په چین کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت ډېره موده مخکې منځته راغلې و. په اتمه هجري پېړۍ کې د تانګ امپراتورۍ په فرمان د (پلازمېنې پیغام) په نامه تر ټولو لرغوني ورځپاڼه خپرېدله. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سیاسي خبرونه خپرېدل. د غې ورځپاڼې له زرو کلونو څخه زیات دوام وکړ.

چینایانو له پخوا څخه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نوموړو له ستورو پېژندنې او کلیزې سره پوره بلدتیا لرله، د لمر کسوف په هکله به یې وړاندوینې کولی شوې. د تانګ او سونګ امپراتوریو په زمانه کې علومو او فنونو لکه ریاضیاتو، جغرافیې او د کښت چارو ته ځانګړې پاملرنه وشوه. تاریخ لیکونکو او فیلسوفانو ته په چین کې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لی پو او توفو (Lepo-Tofou) وو په ښارونو کې لوی کتابتونونه او ښکلي پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې په ځانګړې توګه تاریخ، فلسفه او ادبیات تدریس کېدل.

ج: هنري وضع

د ټانګ د امپراتورۍ پر مهال په چین کې تیاتر او موسیقي په نوي ډول سره دود شول. ان امپراتور په خپل دربار کې د هنر زده کولو ښوونځی جوړ کړ. تیاتر له پخوا څخه د چین د خلکو د علاقې وړ

ساعت تېرې ګڼل کېده، چې تر اوسه هم په چین کې دود دی.
د سونګ امپراتورۍ په دوره کې انځورګري هم د پام وړ وګرځېده. چینایانو به خپل انځورونه زیاتره په وربښمینو ټوټو او د معبدونو او ماڼیو په دېوالونو انځورول. حجارۍ هم له پخوا څخه په چین کې پراختیا موندلې وه. د خدایانو، امپراتورانو او د ژوېو هیکلونه او زیاتره لوبې ودانۍ او مجسمې به یې جوړولې. معمارۍ د امپراتورانو او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې له کبله وغوړېده.
چیني معمارانو به د استوګنې کورونه ، پلونه او ښکلې ماڼۍ ګانې له مرمرینو ډبرو څخه جوړول، او وروسته به یې د لوښو په چیني موادو، سروزرو کیندلو سره په هنري توګه ښکلا ورکوله. هغه اروپایان چې په چین کې اوسېدل د نوموړو ودانیو لویوالي او ښکلا هک پک کړي وو.
هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پیدا کړې وه، او نړدې د دوی ټول د ګټې وړ شیان، هنري پیداوار ګڼل کېدل، او همدا رنګه چیني لوښي جوړول هم د چین د خلکو له ویاړو نو څخه ګڼل کېږي.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د اقتصادي وضعې په هکله، دویمه ډله دې د چین فرهنګي وضعې ا و دریمه ډله دې د چین د هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پایله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

١- ستاسو په اند، د چین سوداګریزې اړیکې له ګاونډیو او منځنۍ آسیا هېوادونو سره څه ډول وې؟
٢- د (پلازمېنې پیغام) ورځپاڼې او د چین مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.
٣- د موسیقۍ او تیاتر په هکله چې څومره پوهېږئ خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.
٤- د لاندې جملې تش ځایونه په مناسبو کلمو سره ډکې کړئ.
معماري د.......... او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې پواسطه .... پراختیا وموندله.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلوکتابچو کې ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ښوونکي ته د کتنې لپاره وړاندې کړي.

شپږم څپرکی

په دې څپرکي کې هغه کېږي چې په ډېره لنډه توګه په منځنیو اونویو پیړیو کې د اروپا او امریکا وضعیت تر څېړنې لاندې ونیول شي.

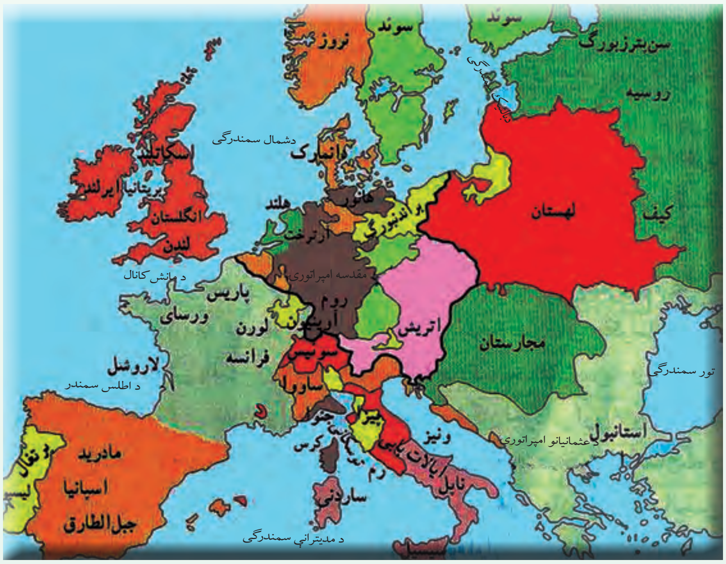

د څپرکي موخې

هیله ده چې زده کوونکي لاندې پایلې ترلاسه کړي:

- په منځنیو اونویو پیړیو کې د اروپا او امریکا وچې له سیاسي او اقتصادي وضعې سره آشناشي.
- په صلیبي جګړو وپوهیږي او د هغو په پایلو او لاملونو یې سر خلاص شي او همدارنګه د رنسانس په مفهوم وپوهیږي.
- په منځنیو پیړیو کې د امریکا له بومي فرهنګ سره بلد شي.
- د امریکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.
- د امریکا د ودې او پرمختګ په لاملونو وپوهیږي.
- د صلیبي جګړو لاملونه او پایلې وکولای شي وپیژني او لړلیک کړي.
- په دې پیر کې د اروپا د علم، هنر او فرهنګ د پرمختګ لاملونه په ګوته کړای شي.
- د متحده ایالاتو د ودې او پرمختګ لاملونه وپیژني او لړلیک یې کړي.
- د ودې او پرمختګ مینه وال شي او ځان د نړۍ یوه برخه وګڼي.

اروپا په منځنيو پېړيو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پیړیو کې د اروپا د وچې د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره په لنډه توګه بلدشئ.

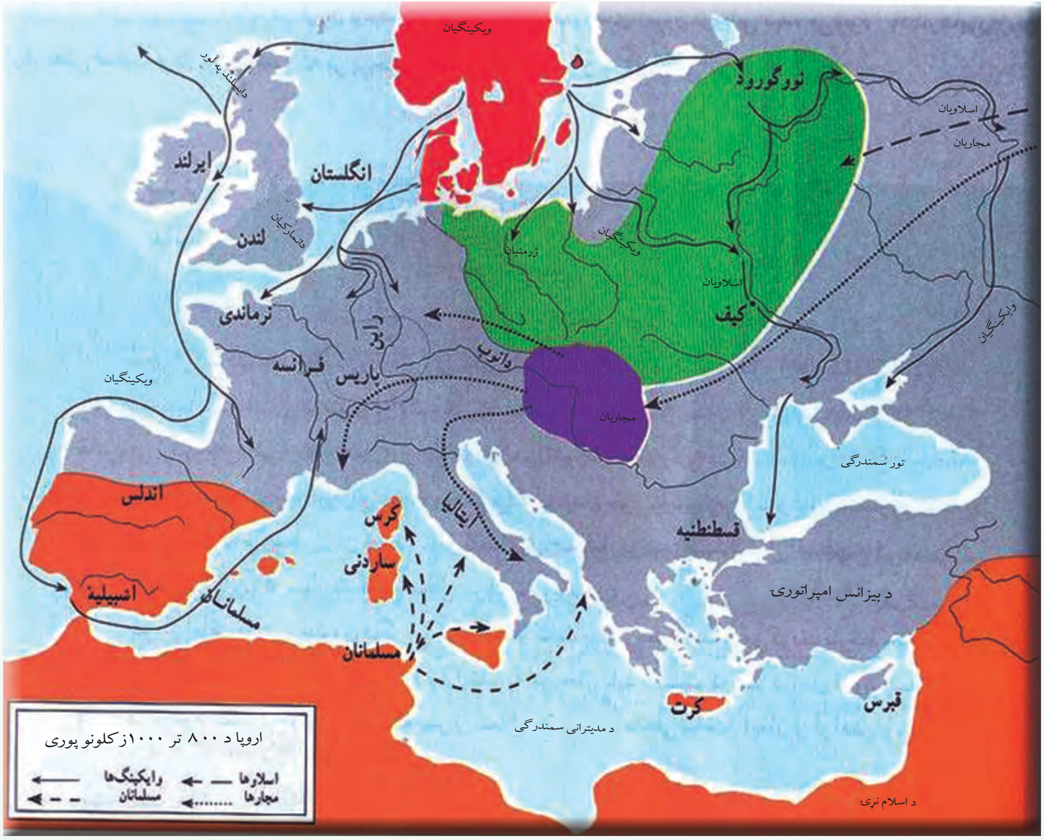

آیا د منځنیو پیړیو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اورېدلي چې دا کار یا هغه طرز فکر د منځنیو پیړیو د وخت دی؟ د وینا دا لاره هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه طریقه تر سره شي یا یو انددود د ننني پوهې پر بنسټ نه وي ولاړ.

په یوه وخت کې په اروپا کې ښاري ژوند نه و دود. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو ښه راغلاست نه وایه. دغه شرایط د اروپا د تاریخ له یوې دورې سره تړاو لري.

مؤرخینو د لوېدیځ روم له پرځېدو (۴۷۶ ز) څخه د ختیځ روم تر را پرځېدو (۱۴۵۳ ز) پورې واټن، منځنۍ پیړۍ ونومولې.

مذهب او کلیسا واکمني او د فیوډالیزم نظم د اروپا د تاریخ د دې دورې له ځانګړتیاوو څخه ګڼل کېږي.

له لرغونو پیړیو څخه وروسته د منځنیو پیړیو دوره را منځته شوه چې د اروپا د تاریخ زرکاله (۵۰۰- ۱۵۰۰)رانغاړي.

له منځنیو پیړیو څخه وروسته اوسنۍ پېړۍ رامنځته شوې.

په دې لوست کې به د اروپا د تاریخ د منځنیو پیړیو چې په لومړۍ نیمایي (۵۰۰-۱۰۰۰ ز)په حدود کې پیل شوې خبرې وکړو.

په منځنیو پېړیو کې د اروپا مهمو ټولنیزو حالتونو ته لنډه کتنه

د یرغلګرو قومونو په واسطه په (٤٧٦ ز) کال کې د لوېدیځ روم له نسکورېدو او د روم ښار له نیولو وروسته د منځنیو پیړیو پیر پیل شوه. د ژرمن، مجار فرانک او په همدې توګه د ځینو نورو قومونو، د څو پېړیو یرغل په ترڅ کې چې تقریباً ټوله اروپا یې ونیوله او وروسته له دې چې د ډېرو خلکو ژوند یې خراب کړ نوکلیو او کلاګانو ته یې مخه کړه. د دې یرغلونو په پایله کې ډېرې تمدني لاسته راوړنې لکه ښاري ژوند، سوداګري او د پوهې او زده کړې مرکزونه له خاورو سره برابر شول. ترهغې چې وروسته له ډېرو پېړیو یعنې د منځنیو پېړیو په پای کې یوځل بیا په اروپا کې ښاري ژوند، سوداګري او د زده کړې مرکزونه وځلېدل چې په راتلونکو لوستونو کې به یې ولولو.

په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې فیوډالي نظام واکمن و، هر فیوډال یعنې ارباب د ډېرو املاکو لرونکی و. چې ځینې وخت به یې یو لوی ولایت را نغښت. په دې لویو املاکو کې به کرنیزې ځمکې، د ښکارځایونه، ځنګلونه، چینې، واره سیندونه اوکلي شامل وو. چې په دې توګه دخپلو اړتیا وو د پوره کولو لپاره په ځان بسیا وو. هغو خلکو به چې د فیوډال د سیمې په حدودو کې ژوند کاوه، رعیت به بلل کېدل. په همدې دلیل به فیوډالي نظام ته ارباب رعیتي نظام هم ویل کېده.

رعیت به په پوره ډول د ارباب تابع و او ارباب به د خپلې واکمنۍ اداري او قضایي چارې هم په غاړه لرلې. په منځنیو پېړیو کې د اروپایانو مهمه دنده کرنه ګڼل کېده ارباب به د حاصلاتو زیاته برخه ترلاسه کوله، او لږه برخه به یې رعیت ته ورکوله، او رعیت به اړ و چې د کال په اوږدو کې په دې لږو حاصلاتو ګوزاره وکړي.

اشراف یا فیوډالان په منځنیو پېړیو کې په اصل کې د هغو جګړه ییزو ډلو مشران وو، چې له جګړو وروسته د اروپا په بېلابېلو سیمو کې له مېشت کېدو له امله د ځمکو خاوندان کېدل. خپل جګړه ماران او د هرې سیمې بومي اوسیدونکي یې د خپل رعیت په ډله کې راوستل. د فیوډالانو ترټولو مهمه دنده دا وه چې د خپلو شتمنیو نظم او امنیت ټینګ، او په جګړه کې برخه واخلي. د همدې موخې لپاره هر فیوډال ډېره لویه او کلکه کلا درلوده. چې د جګړې په وخت کې به یې د ځان او

رعیت ساتنه پکې کوله. هر فیوډال به جګړه ماران هم لرل، چې د اړتیا په وخت کې به د دښمن سره پرې جنګېده. ارباب به له خپل رعیت څخه دفاع خپله دنده ګڼله، چې په بدل کې به رعیت هم له نوموړي څخه په پوره ډول متابعت کولو.

فیوډال یا ارباب چې په خپله سیمه کې به خپلواک و خو بیا هم د لوی فیـوډال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیوډالانو له خوا ټاکل کېده. فیوډالانو به پاچا ته د وفادارۍ ښودلو لپاره لوړه کوله. څه وخت به چې له بهرنیو دښمنو سره جګړه ونښته، فیوډالان به له خپلو سر تېرو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.

په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې د فیوډالانو خپلمنځۍ جګړې له بهرنیانو سره د جګړو په پرتله زیاتې وې. له همدې کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیوډالان یې د ځان فرمان منونکي وګرځول.

د منځنیو پېړیو په پیر کې د ټولنې ترټولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده ګان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جګړو، د جګړو د فنونو په زده کړه، د وسلې په کارولو، د ځوانمردۍ او وفادارۍ په رعایت بوخت وو اود زده کړې اوشتمنۍ سره یې مینه نه درلوده.

د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت اوسېده. چې په کروندو کې به یې کار کاوه، او په غرونو کې به اوسېدل. او حاصل به یې چې لاسته راوړه، ده ته به هم برخه رسېده او د کروندې پرېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلې ته به سرف یعنې په ځمکو پورې تړلې خلک ویل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوی ته په میراث پاتې کېدل. خو ځینې داسې بې مشره رعیت هم وو چې دکار د موندلو په موخه به له یو ځای نه بل ځای ته لېږدېدل او د کار په بدل کې به دوی ته

د فیوډالي ټولنې د مرتبو لړۍ

دحاصلاتو یوه برخه ورکول کېده.

د منځنیو پېړیو په دوران کې هر څوک به چې د وړوکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو یا فیوډالانو پورې به یې تړاو درلود، نو جنګیالی به شو او که د رعیت په مشر پورې به تړلی و په کروندو کې به په کار بوختېده. ښوونځي او زده کړه موجوده وه. یوازې هغو کسانو به چې غوښتل کشیشان شي د ځوانی له پیل څخه به کلیسا ته تلل، او په هغه ځای کې به یې دیني علوم لوستل.

کلیسا

د فیوډالي واکمنۍ لاندې سیمو کې څو کلیساوې موجودې وې. چې د کشیشانو په واسطه به اداره کېدلې. کشیشانو به د خپل ژوند یوه برخه له ټولنې څخه جلا په یوه ځای کې د درس په لوستلو تېروله. چې دا ځای به یې (دېر) باله او نوموړی کس به یې راهب بللو. د دوی په درسونو کې به لاتیني ژبه، فلسفه، منطق، ریاضیات او نجوم شامل وو خو ساینسي علومو ته یې پاملرنه نه کوله.

ډېری کشیشان به د درسونو له ختمولو وروسته کلیسا ته تلل او ځینې دندې به یې هلته ترسره کولې، لکه: د تعمید غسل (مسیحیانو به د مراسمو په وخت کې خپلو ماشومانو ته غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم، او د واده مراسم. کشیشانو به له لوړ پوړې کشیش چې اسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه، اسقفانو به بیا تر ټولو لوړ پوړې اسقف چې سراسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه. سراسقف به د ټول هېواد کلیساګانې څارلې. سراسقف به د مسیحیانو د لوړپوړي مقام (پاپ) له خوا په دنده ګمارل کېده.

پاپ چې د ټولو مسیحیانو مخکښ و، د اروپا ټولې کلسیاوې یې تر لاس لاندې وې نو په همدې دلیل د دوی مقام له اروپایي پاچاهانو څخه لوړ وو. پاپ د روم په ښار یعنې د لرغوني روم د امپراتورۍ په پلازمېنه کې استوګنه درلوده د لوېدیځ روم له منځه تلو څخه وروسته په ایټالیا کې حکومت نه و موجود. نوله همدې کبله د روم ښار او څنډې یې د پاپ تر ولکې لاندې سیمه ګڼل کېده.

د منځنیو پېړیو په لومړۍ نیمایي کې د اروپا مهم سیاسي حالات

د روم د امپراتورۍ د له منځه تلو څخه وروسته او د منځنیو پېړیو په پیل کې اروپا له ډېرو ستونزو سره لاس او ګرېوان وه، د اروپا په سویل ختیځ یعنې د بالکان په شبه جزیره کې د ختیځ روم (بیزانس) خلکو پیاوړې حکومت جوړ کړی و او د خپلې واکمنۍ د پراختیا او د لرغوني روم د بیا رامنځته

کېدو په سوچ کې وو. خو د بیزانس جګړو له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوی واکمني کمزورې کړه.
د بیزانس په لاندې کولو برسېره د اروپا په پاتې خاوره هم د هغو یرغلګرو قومونو له خوا حملې کیدلې چې لرغوني روم یې له منځه وړی و دغه یرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې ترڅو یې اوسېدونکي مېښت مسیحي شول. یو له هغو قومونو څخه چې مسیحي شوي وو. فرانک نومیده دوی د اروپا په لوېدیځ کې یې لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهۍ مشهوره شوه. په نهمه زیږدیزې پېړۍ کې د شارلمان په نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمنۍ بنسټ کېښود. نوموړی وتوانېده چې له پاپ سره یوځای په اروپا کې د مسحیت لمنه وغوړوي، او همدارنګه له هغو مسلمانانو سره یې هم جګړه وکړه چې د اسپانیې له لارې اروپا ته ننوتي وو. شارلمان یو پیاوړی پاچا و چې هم فرانسویانو او هم المانیانو نوموړی د خپل پاچا په توګه منلی و.
له شارلمان څخه وروسته د هغه د واکمنۍ سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو ځل بیا بېلابېلو قومونو د شمال او ختیځ له لوریو په اروپا باندې یرغلونه پیل کړل. چې په یوه برخه کې اوسنۍ فرانسه او په بله برخه کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې ځان یې د لرغوني روم امپراتوري وارث ګانه.
د شارلماني له واکمنۍ څخه وروسته دولتونه کمزوري وو، چې په پایله کې یو ځل بیا د بېلا بېلو قومونو یرغل د شمال او ختیځ له لوري په اروپا پیل شول د اروپا په ختیځ کې روسان او مجاریان میشت شول، د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنسټ کېښود. په همدې توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هېواد رامنځه کړي دي دغو بدلونونو او پېښو څه د پاسه زر کاله وخت ونیوه . له دې وروسته د څو پیړیو په ترځ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا اوسني هېوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې یرغلونه او د سیمو لاندې کول، او وروسته د فیوډالي حکومتونو او مسیحیت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کیدو اصلي بنسټ ګڼل کیده.
وروسته له دې اداب او دودونه، ژبه او لیک او همدرانګه تاریخ هم پدې ور زیات شول. که چیرې په منځنیو پېړیو کې د ډېرو اروپایي هېوادونو د رامنځته کېدو تاریخي رېښې وڅېړو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپایي هېوادونو پر بیرغ لګول شوې، د هماغه وخت نښه ده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو وویشل شي او وروسته له مشورې دې، له هرې ډلې څخه یو غړی د مطلب لنډیز نورو ته وړاندې کړي.

۱- فیوډالیزم یعنې څه؟

۲- د کلیسا د مراتبو لړۍ؟

۳- د فیوډالیزم د مراتبو لړۍ؟

٤- منځنۍ پېړۍ یعنې څه؟

پوښتنې

۱- په اروپا کې فیوډالانو کوم واکونه لرل؟ لنډیې تشریح کړئ.

۲- شوالیه او سرف یو تر بله څه توپیر لري؟ لنډیې تشریح کړئ.

۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلمانې ټولنې سره په لنډه توګه پرتله کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د هغو قومونو دمنشا په هکله یو لنډ مطلب ولیکئ چې په منځنیو پېړیو کې اروپا ته راغلل.

صليبي جګړې

صليب د مسحيت تر ټولو لويه نښه ده. د مسيحيانو په اند دغه نښه د صليب په واسطه د حضرت عيسی عليه السلام د شهادت يادونه ده. مسيحيان له صليب څخه د بيرغونو او کليساګانو د ښکلي کولو لپاره ګټه اخلي. د بېلګې په توګه د منځنيو پېړيو مسيحي لښکر چې د بيت المقدس لپاره يې له اروپا څخه په شام او فلسطين يرغل وکړ، په خپلو جامويې د صليب انځور ايستلي وو. په همدې دليل دوی ته صليبان ويل کيږي او د مسلمانانو او اروپايي مسيحيانو ترمنځ(۲۰۰) کلنې جګړو ته صليبي جګړې وويل شوې. که څه هم د دې جګړو انګيزه مذهبي وه خو په هيڅ ډول د اروپا د سياسي، اقتصادي او ټولنيزو شرايطو په شتون سترګې نه شو پټولی. صليبي جګړې چې د منځنيو پېړيو په دويمه نيمايي(له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱ ز) کې رامنځته شوې، ډيرې يې سترې تاريخي پېښې بلل کيږي چې په لنډه توګه به خبرې پرې وکړو.

د صليبي جګړې يوه صحنه

د صليبي جګړو پيل

له لومړۍ هجري پېړۍ څخه چې د اوومې ميلادي پېړۍ سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسحيت د يوه بل په وړاندې سنګر ونيوه. په لومړۍ هجري پېړۍ کې مسلمانانو له مسحيانو څخه د شام خنډې، فلسطين، د افريقا شمال او هسپانيه ونيولې، او وروسته هم د دوی او مسيحيانو ترمنځ د

منځنۍ آسیا(ترکیې، مدیترانې ایټالیا او هسپانیې په سیندونو، او وچو کې جګړو دوام درلود. د منځنیو پېړیو په لومړیو کې د اسلامي نړۍ او مسیحیانو ترمنځ د شخړو او تاوتریخوالي نور لاملونه هم وزیږېدل چې لنډه یادونه ترې کوو.

۱. حضرت عیسی علیه السلام ته انتظار: یوه ډله مسیحیان په دې باور وو چې وروسته له زر کلو نو به یو ځل بیا حضرت علیه السلام په بیت المقدس کې راښکاره کیږي له همدې امله، مسیحي زائران په ځانګړې توګه راهبان به هغه ښار ته راتلل، او ورځ په ورځ یې شمېر په بیت المقدس کې زیاتېده. البته، هغه څه پېښ نه شول چې مسیحیانو یې انتظارایست. خودې سفرونو یوه ښه پایله لرله چې اروپایان یې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنیزو شرایطو څخه خبر کړل.

۲. د وګړو ګڼوالی او په اروپا کې د ټولنیزو ستونزو را برسېره کیدل

په اروپا باندې د څوپېړیو یرغلونو او د کډوالو قومونو ورتګ، د دې وچې اوسیدونکي ډېر ګڼ کړل. دې کډوالیو د کرنیزو ځمکو د کموالي ستونزه هم په ځنګ کې لرله.

د ځمکو کموالی د بیوزلۍ سبب ګرځیده او ورو ورو ځمکوال رعیتونه کم او بې ځمکې رعیتونه زیاتیدل. دغه ستونزه، یوازې په رعیت پورې اړه نه لرله، بلکې شوالیه هم ورځ په ورځ تر بلې زیاتېدل؛ ځکه د اروپا په فیوډالي نظام کې دود داسې و چې د فیوډال شتمني به مشر زوی ترلاسه کوله. له دې امله د فیوډال نور زامن اړ وو چې له شوالیه سره یو ځای شي. د شوالیه د شمېر زیاتوالي او د دوی شر غوښتنو په اروپا کې د نا امنیو لمنه پراخه کوله.

د همدې لاملونو له مخې فیوډالان او پاچاهان د نویو ځمکو په لټه کې وو. له دې امله چې د اروپا وچه نسبستاً کوچنۍ او له دریو خواوو بحرترې را تاو و، د هېوادونو د لاندې کولو امکان لږ و، نو ځکه یې د مدیترانې ختیځ لوري (شام او فلسطین) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملرنه وکړه.

۳. په اندلس (هسپانیه) کې د مسلمانانو پرمختک

د لومړۍ پېړۍ په وروستیو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندې شو. دوی له پېړیو را پدې خوا د هغې سیمې له مسیحیانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فرانکانو په پیر کې اروپايي مسیحیانو د اندلس په بېرته نیولو ټینګار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره یې لږې اړیکې لرلې خو بیا هم نه یوازې د دوی د فشار په وړاندې ودریدل، بلکې مسلمانانو یې یو روښانه تمدن هم

رامنځته کړ. خو د خپلمنځيو جګړو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورواوښتل او د هسپانيا شمالي څنډې يې له لاسه ووتې.

په همدې وخت کې سلجوقيانو په (۱۰۷۱ ز) کال کې پر شرقي روم(بيزانس) د بريښنا په څېر بريالیتوب تر لاسه کړ، او د بيزانس امپراتورۍ د کوچنۍ آسيا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد يې له پاپ څخه د مرستې غوښتنه وکړه، او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بيزانس کليسا چې د روم له کليسا څخه په (۱۰۵۵ ز) کال کې جلا شوې وه، يو ځل بيا د خپل امرلاندې راولي. په پايله کې د بيزانس کليسا چې په ځان يې ارتودوکس نوم ايښی و او د روم کليسا کاتوليک نوميده. چې په دې توګه صليبي جګړې پيل شوې.

لومړنۍ صليبي جګړې څه ډول پيل شوې؟

پاپ دويم اوربان په (۱۰۹٦ ز) کال ګې د بيت المقدس د نيولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جګړې امر ورکړ. ګڼ شمېر خلک د اروپا له مرکزي او لويديځو سيمو څخه د بيزانس په لور وخوځېدل تر څو له هغې لارې ځانونه بيت المقدس ته ورسوي. دغه خلک چې زياتره شواليه او کليوالي خلک وو، د يوه بې نظمه او بې سره لښکر په توګه يې د لارې پر سر ډېرې سيمې چور کړې. څه وخت چې قسطنطنيې ته ورسيدل نو د بيزانس امپراتورۍ د دې سرکښه او وږي لښکر څخه ووېريدل، او نوموړو ته يې د مسلمانانو د پولو په لور لارښوونه وکړه. که څه هم زياتره صليبيان يا په دښتوکې ورک، او يا له لوږې څخه مړه شول، خوپاتې بيا د مديترانې له ختيځو څنډو څخه ځانونه شام او فلسطين ته ورسول او په (۱۰۹۹ ز) کال کې د بيت المقدس په لاندې کولو وتوانيدل چې د صليبي جګړو په پيل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځي جګړوکې ښکيل کړې. فلسطين د مصر د فاطميانو په لاس د کمزورۍ او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د ملاتړو سلجوقيانو په لاس کې و. خو نه سلجوقيان سره متحد وو او نه عباسيانو خپلو پولوته پاملرنه کوله. له بله پلوه فاطميان او عباسيان هم په خپلو منځو کې سره دښمن وو. له دې امله د شام، فلسطين او بيت المقدس زياتې برخې د صليبيانو لاسته ورغلې.

په دې توګه صليبي لومړۍ جګړه د صليبيانو په ګټه ختمه شوه. د دې پيښې خبريدا مسلمانانو ته سخت ټکان ورکړ. نو ځکه زنګيان چې د شام په پولو کې يې حکومت کاوه، د صليبيانو په وړاندې جګړې ته

راووتل او د مسلمانانو ځینې سیمې یې بېرته ترې ونیولې. د صلیبیانو ماته د دې لامل وګرځېده. چې نور تازه دمه یا نوي اروپایان د بیت المقدس په لور وخوځېږي. خو په دې جګړه کې فیوډالان هم له شوالیه وو سره ملګري شوي وو. صلیبیانو ماتې وخوړه، ځکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومړۍ صلیبي جګړې فاتحان د نویو کډوالو په راتګ خواشیني وو.

د صلیبیانو په دویمه جګړه کې پاپ ماتې وخوړه او دې ته اړ شو چې اروپایي پاچاهان هم د مسلمانانو پروړاندې جګړې ته وهڅوي. په پایله کې د انګلستان، فرانسې او المان(د روم مقدسې امپراتورۍ) پاچاهان د فلسطین په لور وخوځېدل او دریمه صلیبي جګړه رامنځته شوه.

همدغه جګړه وه چې د صلاح الدین ایوبي په نامه یوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدین چې د زنګي او فاطمینانو د حکومت له نسکورېدو سره یې په مصر او شام کې د ایوبیانو په نامه حکومت را منځته کړ، وتوانېد چې بیت المقدس بېرته ونیسي، او د شام او فلسطین زیاتې برخې آزادې کړې. یوازې ساحلي سیمې د صلیبیانو په واک کې وې. د اروپا د مسیحي شاهانو لپاره د دې ماتو زغمل ډېر سخت وو، نو ځکه یې د نویو لښکرو راجوړې کړې.

نورې صلیبي جګړې

څلورمې صلیبي جګړې ته د ډېرو سرتېرو او زیاتو تجهیزاتو ته په کتو سره، صلیبیانو په بیت المقدس کې برى او د ډېرو غنیمتونو تر لاسه کول حتمي ګڼل. خو کله چې د مسیحیت تر ټولو لوی ښار قسطنطنیې ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جګړې او د بیت المقدس لاندې کولو په نسبت یې د نوموړي ښار تصرف ته ترجیح ورکړه.

له څلورمې او پنځمې جګړې وروسته، د صلیبي جګړو لاره بدله شوه. له یوې خوا د بیزانس امپراتورۍ صلیبي جګړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوی له واکمنۍ سیمو څخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدې توګه صلیبیان د ایټالیا له شمالي بندرونو څخه وخوځېدل، له مدیترانې څخه تېر شول او د صلیبانو تړواک لاندې د شام ځنډو او بندرونو ته ورسیدل. له بله پلوه، پاپ د صلیبي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپایي شاهانو ډډه ولګوله. نو ځکه له شپږمې څخه تر نهمې ټولې صلیبي جګړې پاچاهانو د فیوډالانو او شوالیه په ملاتړ رهبري کولې. دوی نه یوازې خپلو ګټو پسې لرې سیموته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صلیبیان نه شي توانیدلی چې د مدیترانې

ختیځې سیمې لاندې کړي. له دې امله سیاسي فعالیتونو ته یې نسبت تر جګړو ډېره پاملرنه وکړه.

د صلیبي جګړو په وروستیو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداګرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسیحیانو نږدې کېدل وو. چې د ایټالیا د شمالي بندرونو ګرځندویانو وکولای شول له دې سوداګرۍ څخه ډېره ګټه پورته کړي.

په داسې شرایطو کې چې سوداګري د صلیبیانو لپاره غوره انګیزه ګرځېدلې وه، نو له دې امله په دې سیمو کې د صلیبیانو په وړاندې د مسلمانانو قدرت زیات شو. د ایوبیانو پرځای ځواکمن حکومت رامنځته شو چې د صلیبیانو وروستۍ هڅې باندې د پرله پسې یرغلونو په پایله کې یې د شام ساحلي سیمې ونیولې. چې په دې ترتیب صلیبي جګړې وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹۱) کې د مسلمانانو په بریالیتوب پای ته ورسېدې.

د صلیبي جګړو پایلې

- صلیبي جګړې د اروپایانو په ماتې سره پای ته ورسیدې، خو نوموړې یې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هغو څخه یې ګټه واخیسته.

- صلیبي جګړې د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن(اسلامي تمدن) سره د اروپایانو د نږدیوالي لامل وګرځېدې چې دا پخپله د اروپایانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعیتونو په هکله د دوی د سترګو غړولو او خپل موقعیت ته د کتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.

- صلیبي جګړې د نویو اقتصادي برخو د پراختیا سبب وګرځېدې. د مدیترانې د ختیځ او د افریقا د شمال له لارې اروپا له مسلمانانو سره سوداګري پیل کړه، او د بورې، کاغذ، قهوې، قطب نما، پنبه یې ټوټې، درمل او داسې نور محصولات او شیان د اروپایانو لاسته راغلل. دا ډول محصولات او شیان په اروپا کې نه پیدا کېدل. د دې شیانو لاسته راوړل او وروسته تولیدول د اروپا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنګ د لوړېدو لامل وګرځېدل.

- سربېره په بیلا بیلو درملو چې اروپایان یې ډېرغوښتونکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کیمیا، درمل جوړونې، درمل پېژندنې، ژوند پیژندنې، میخانیک او د دې په څېر نور ډېر زیات کتابونه د اروپایانو د ګټې وړ وګرځېدل، همدارنګه هغه علوم چې اروپا ورسره مینه وښودله هغه جغرافیه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سیمو، لارو، بحري ګرځېدویی او سوداګرۍ په برخه کې ډېره مرسته کوله. عقلي علومو

لکه فلسفې هم په اروپا کې ډېر مینه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لویو فیلسوفانو ابن سینا او فارابي آثار په لاتین ژبه وژباړل شول. په دې وخت کې اندلس (هسپانیه)، تونس، د شام سواحل (سوریه) او د مصر اسکندریه له اسلامي نړۍ څخه اروپا ته د اقتصادي، فکري، علمي او فني لاسته راوړنو د لېږدونې ترټولو مهمې دروازې وې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هره ډله دې یوه له لاندې پوښتنو، وروسته له مشورې څخه د یوه غړي په واسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بیزانس حکومت صلیبي جګړه مارانو ته اجازه ورنه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سیمو څخه د مسلمانانو جګړوته تېر شي؟

۲. ولې د لومړۍ صلیبي جګړې فاتحان د نویو کډوالیو په راتګ خواشیني شول؟

پوښتنې

۱- د اروپا ټولنیزې وضعې څه ډول صلیبي جګړوته زمینه برابره کړه؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

۲- دریمه صلیبي جګړه څه ډول را منځته شوه او په څه پای ته ورسیده؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

۳- په څلورمه صلیبي جګړه کې د صلیبیانو کړندود د کوم واقعیت بیانوونکی دی؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

٤- په وروستیو صلیبي جګړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې اروپایانو په فکر کې څه بدلون را منځته شو؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د صلیبي جګړو د پایلو په هکله یو مطلب چمتو کړئ.

د اروپا سیاسي اوضاع، د رنسانس په عصر کې

د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا

رنسانس یعنې څه؟ او څه ډول را منځته شو؟
د منځنیو پېړیو په وروستیو کې چې کوم فکري او فرهنګي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس یعنې د نوې زېږېدنې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغوني روم او یونان د تمدن راژوندي کېدل دي چې د منځنیو پېړیو په پیل کې هېرشوي وو.
هغه څه چې د رنسانس په عصر کې رامنځته شول او په اروپا کې یې د منځنیو پېړیو څېرې ته بدلون ورکړ عبارت وو له:

۱- د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا.
۲- د پاچاهانو د ځواک زیاتیدل او د فیوډالانو کمزورول.
۳- رنسانس پالنه او ځان پالنه.
٤- د سوداګرۍ او مسلک پراختیا.
٥- جغرافیوي اکتشافات.

د دې له پاره چې رنسانس د منځنیو پېړیو په وروستیو کې رامنځته شوی دی، نو په دې ځای کې د اروپا تاریخ له ۱۳۰۰ کال څخه تر ۱٦۰۰ زیږدیز کال پورې ترکتنې لاندې نیسو.

د رنسانس په پیر کې د اروپا سیاسي وضع

صلیبي جګړو د اروپا د خلکو ستونزې حل نه کړې. په اروپا کې د ځمکو د کموالي په پایله کې یو زیات شمېر ځمکوال رعیت په بې ځمکو رعیت بدل شول. یو شمېر کروند ګرو د فیوډالانو د ظلم له امله شورش وکړ، له کلیو څخه تښتېدل او د پا چا له رعیت سره یو ځای کېدل. همدغه ډله په بېلابېلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت شول او په اروپا کې یې د نویو ښارونو بنسټ کېښود.

له صلیبي جګړو وروسته چې د سوداګرۍ پراختیا را منځته شوه د ښاریانو د اقتصادي پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه. د ښار اوسېدونکو ته یې بورژوا ویل چې ښاري اوسېدونکي معنا ورکوي. ښار چې د پلورنې او پېرودنې مرکز دی، له پیسو څخه ګټه اخیستنه پکې زیاته شوه؛ ځکه د راکړې ورکړې لپاره اړین شی پیسې دي.

په لومړیو کې د ښار پراختیا زیاتره په ساحلي څنډوکې وه. ځکه چې په هغې ځایونو کې فیوډالان لږ وو. په پایله کې په اروپاکې د ښار پراختیا او د فیوډالیزم د سوداګرۍ غوړېدنه کمزورې شوه.
پاچاهانو له فیوډالانو څخه غوښتل چې مالیات ورکړي، او دغه مالیات هم باید د پیسو په بڼه تحویل شي؛ ځکه د پیسو د لاسته راوړلو لپاره د ښار بانکدارانو او سوداګرو ته ورتګ اړین و.
د دغه حالت په پای کې د ښاري ژوند اقتصاد په فیوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ، او ښاري اشراف یې له ځانګړي مقام څخه برخمن کړل. په دې دوره کې فیوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بیا تر لاسه کړي. دغه ټولنیز اخ وډب ډېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په ګټه پای ته ورسیده. د اروپا ښارونه او اوسیدونکي زیات شول او لرغوني روم د ښاري ژوندون څخه په ګټې اخیستنې سره ښاري ژوندته قوانین او لارې غوره کړې چې د اروپایانو د نوي ژوند بنسټ یې کېښود.

د پاچاهانو ځواکمنېدل

هغه مالیات چې اروپایي پاچاهانو له فیوډالانو څخه اخیستل زیاتره یې د خپل حکومت د ځواکمنتیا په لاره کې لګول، پاچاهانو د ګڼ شمېر سرتېرو په ګمارلو سره، منظم او دایمي لښکر رامنځته کړ، او د وسلو په ځانګړې توګه د توپ په جوړولو یې پیل وکړ. په پایله کې پاچاهان د فیوډالانو د پوځي ځواک له مرستې څخه بې نیازه شول. په ځانګړې توګه چې د اړتیا په وخت کې به د توپ په واسطه د فیوډال کلاګانې هم رنګېدلې نو په دې توګه د فیوډالانو ځواک د پاچاهانو په ګټه لږه شوه. د دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدې پوړ څخه وو، له دې وروسته یې فیوډالو اشرافو ته د ځینو سیمو حکمراني او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې څخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه، ځکه د مرکزي حکومت په جوړېدو سره اداري یووالی، د واحد نظم او امنیت ټینګښت او د یوشان قوانین منځته راتلل. دغه کار د سوداګرۍ د پراختیا او اسانۍ په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هیله هم همداوه.
د پاچاهانو ځواکمنېدل د دې لامل وګرځېدل چې د کلیسا په چارو کې هم لاسوهنه وکړي او وتوانیدل چې د پاپ د قدرت کرۍ کوچنۍ او خپل واک زیات کړي.

سیاسي بدلونونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پیر کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامۍ سره تر سره کېدل. هیڅ یو اوسنی اروپایي هېواد، نننۍ وضعه نه لرله.
د انګلستان په پارلمان کې د فیوډالو اشرافو شتون، د دې هېواد د حکومت بڼه یې په مشروطه سلطنت بدله کړه. د اوسنی فرانسې زیاتې برخې د انګلستان د پاچاهانو په واک کې وې. خو د فرانسې پاچاهان چې د فیوډالانو په ټکولو کې ډېر ځواکمن شوي وو، د دې قلمرو د تر لاسه کولو لپاره ډګر ته راووتل. د جګړو پایلې ډېرې ورانې او ویجاړې وې، ځکه دغو جګړو سل کاله دوام وکړ. په پایله کې فرانسو یانو د ژاندارک(Jeandearc) په نامه د یوې جینۍ په پاځون بریالیتوب تر لاسه کړ.
په هسپانیا کې د هسپانیا شمالي ایالاتونه چې د مسیحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وړاندې یې په سویل کې نوي بریالیتوبونه وګټل او وتوانېدل چې د مسلمانانو وروستی مقاومت په ټپه ودروي.
د اروپا په مرکزي او ختیځو څنډو کې د یوه ځواکمن دولت د جوړېدو لپاره ، په ډېرورو حرکت سره د

هغه له لويديځو ځنډو يعنې انگلستان، فرانسې او هسپانيا څخه تيرېدل. ځکه د فيوډالانو اشرافيت په دوی کې تر اوسه ډېر ځواکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتورۍ) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توگه مانه. په روسيه کې هم فيوډالان د ډېرواك لرونكي وو. تر هغه پورې چې په (۱۵۸٤- ۱۵۳۳ز) کال کې څه وخت چې څلورم ايوان (Ivan IV) واکمنی ته ورسېد، اشراف فيوډالان وځپل شول.

دوی که هر څو له منځه ولاړنه شول خو په روسيه کې يو مرکزي ځواك رامنځته شو او د ارتودوكس مذهب پراختيا هم د روسانو د يووالي په ځواکمنتيا کې مرسته وکړه.

د اروپا د سويلي سيمو وضعې د نورو سيمو په وړاندې د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور گامونه پورته کول. د بالکان په شبه جزيره کې د بيزانس حکومت وروسته د صليبيانو له گوزارونو څخه ونه توانېده چې په پښو ودرېږي، او واك يې د تل لپاره له لاسه ورکړ. د عثماني ترکانو وړاندې تگ او د صرفانو او مجاريانو د خپلواکی غوښتنې روحيې د دوی زوال لاگړندی کړ. د ايټاليا په شبه جزيره کې، د دې سيمې شمالي ښارونه او بندرونه د سوداگرۍ او ښاري ژوند له لارې د ډېرو شتمنيو خاوندان شوي وو، خو دا سيمه د مرکزي حکومت له شتون څخه بې برخې وه.

په اروپا کې علمي او فرهنگي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، له ټولنيزو ، سياسي او اقتصادي بدلونونو سره همغاړې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس يو له مهمو اړخونو څخه انسان پالنه (هوما نيزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صليبي جگړو څخه د اروپايانو بلدتيا له فلسفي آثارو سره په ځانگړې توگه د لرغوني يونان د دې لامل وگرځيده چې تر څو په انسان او د ده په عقل زيات باور وکړي.

د رنسانس د زمانې له فلسفي او اخلاقي آثارو څخه پرته چې د انسان پالنې تمايلات يې پکې انعکاس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقايد په ښه توگه ليدلی شو. د رنسانس دورې د زياتره انځورونو او مجسمو جوړولو موضوع انسان ده. په دې آثارو کې چې د لويو انځور گرانو لکه داوينچي له خوا وپنځېدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبيعت ته هم ډېره پاملرنه شوېده.

د رنسانس په دوره کې د ادبياتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د څو پېړيو مخکې بر عکس ټول باسواده کليسايان نه وو. دوی هم د هنرمندانو په څېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې ځايول. دانته او پترارک د دې عصر له مشهورو اديبانو څخه دي.

طبيعي (تجربي) علوم چې مخکې د پاملرنې وړنه وو، د رنسانس په پير کې يې مينه وا ل پيدا کړل. په دې برخه کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږېدل ډېر اغېز من وو. په دې دورې کې د راجربېکن هاروي په نامه يوه عالم د وينې د دوران څرنگوالی کشف کړ.

همدارنگه په رياضياتو، نجوم او جغرافيه کې هم نوي فکرونه را منځته شول. کپرنيک د ځمکې کروي والی او وروسته له ده گاليله د لمر په شاوخوا د ځمکې څرخېدل کشف کړل.

که څه هم د اختراعاتو په برخه کې دومره پرمختگ رامنځته نشو خو بيا هم د گوتنبرگ په واسطه د چاپ دستگاه او د گاليله په واسطه د تلسکوف اله اختراع شوه.

د بشر په جغرافيوي پوهه کې بدلون

بشر د خپل ځو زره کلن ژوند په ترڅ کې د ځمکې د کُرې له ځينو سيمو څخه معلومات نه درلودل. او د دوی جغرافيوي پوهه په آسيا، اروپا او افريقا پورې محدوده وه. د همدې سيمو په هکله يې هم بشپړ معلومات په لاس کې نه درلودل. د بېلګې په توګه سويلي نيمه کره کابو ناپېژندل شوې پاتې وه. اوله لويديځې نيمې کرې څخه هم معلومات نه وو. په داسې حال کې چې دا سيمې له اوسېدونکو تشې نه وې او تمدنونه يې درلودل. خو دغو تمدنونو په آسيا، اروپا او افريقا کې له نورو تمدنونو سره اړيکې نه لرلې.

د صليبي جګړو په ترڅ کې خبرتياوې د مسلمانانو او نورو ختيځو سيمو د تمدنونو فنون او جغرافيوي خبرتياوې اروپا ته ورسېدلې. چين ته د مارکوپولو سفر د اروپايانو د جغرافيوي پوهې په برخه کې ډېره مرسته وکړه. نوموړي د ايټاليا د وينز له ښاره د آسيا لويديځ ته راغلو او له ايران او افغانستان څخه په تېريدو سره چين ته لاړ. او وروسته له شلو کلونو څخه د هند اقيانوس له لارې وينز ته بېرته وګرځېد. نوموړی لومړنی سړی و چې اروپايان يې له جاپان او آرام اقيانوس څخه خبرکړل.

د سمندري ګرځنديې پراختيا او د اکتشافاتو پيل

له صليبي جګړو مخکې، د اروپايانو سمندري ګرځنديې د اروپا په شمالي سمندرونو کې تر سره کېده، خو وروسته له صليبي جګړو څخه لږ لږ اروپايانو په مديترانه کې هم سوداګري پيل کړه. نوموړو په اروپا او اسلامي سيمو کې د کښتيو جوړولو فن څخه په ګټې اخيستنې سره، نوې بېړۍ جوړې کړې چې له پخوانيو کښتيو څخه هم کلکې او هم لوې وې او د ګرځيدتوب او لارښوونې اخيستنې په برخه کې هم له پخوانيو څخه پرمختللې وې، قطب نما چې مسلمانان د چينايانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپا يانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحري سوداګرۍ په پراختيايي اغېزه وکړه.

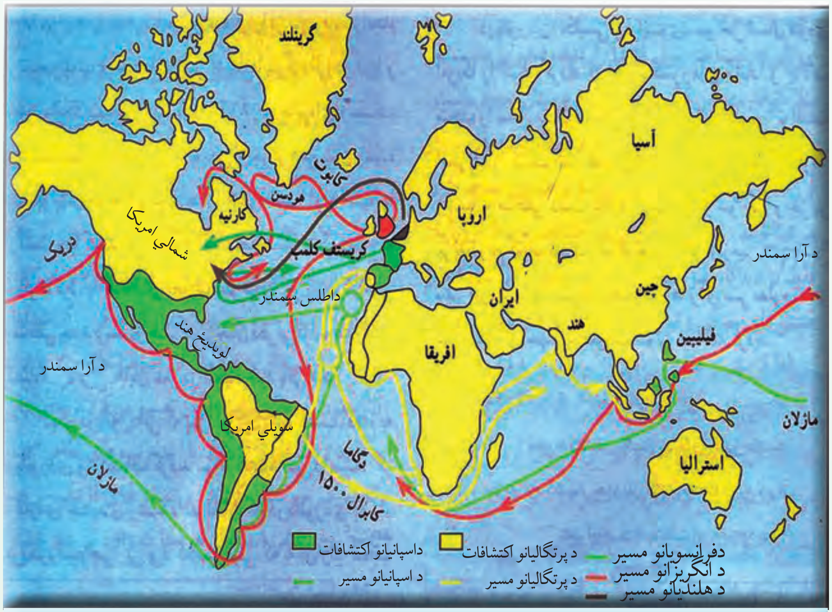

د جغرافيايي اکتشافاتو مسير

د منځنيو پېړيو په وروستيو کې د مديترانې په سمندرګۍ کې د سمندري سوداګرۍ له لارې د شتمنيو ګټلو او واک پر سر سياليو زور ونيوه او له بلې خوا سياسي او مذهبي اختلافاتو هم دې سياليو ته لمنه وهله. په (۱٤٥۳ ز) کال کې عثماني ترکانو چې د مديترانې د شمال ختيځو سواحلو زياتره سيمې يې لاندې کړې

وې، د قسطنطینې په نیولو وتوانېدل چې د بیزانس امپراتوري ړنګه کړي او د مدیترانې شمال ختیځې برخې له دې وروسته اروپایانو د بیزانس په ځای له عثمانیانو سره راکړه ورکړه پیل کړه.
خو د پرتګال او هسپانیا حکومتونو له دې سوداګرۍ څخه ځکه ګټه نشوای اخیستی چې له عثمانیانو سره په جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوی غوښتل چې د مدیترانې په ځای د اطلس له سمندر څخه ګټه واخلي.

پرتګالیانو د ختیځو سیمو په لور سمندري لارې کشف کړلې

د پنځلسمې زیږدیزې پیړۍ له نیمایي وروسته پرتګالیانو د افریقا د لویدیځو سواحلو له لارې د سویل په لور په سمندر کې په سفر پیل وکړ. په هماغه حال کې یې د عاج او غلامانو په سوداګرۍ هم پیل وکړ. د دوی د تصور خلاف د افریقا جنوبي نقطه ډېره لرې واقع وه. په پای کې په (۱٤۸۷ ز) کال کې بارتولو مودیاز وتوانیده چې د افریقا د وچې له جنوبي وروستۍ څنډې څخه تېر شي. چې دا څنډه (دماغه امید نېک) په نامه یادېده او په ختیځو سیمو کې د هند له اقیانوس څخه تېرشو. دغه کشف ډېر مهم و. وروسته له هغو پرتګالي ګرځندوی واسکودوګاما وتوانېده چې د هند ټول اقیانوس پلی کړي او د هند، اندونیزیا او د فارس خلیج لارې یې وموندې.
له اطلس سمندر څخه د هند سمندر په لور د سمندري لاروميندلو وروسته پرتګالیانو د آسیا نورو سویلي او ختیځو سواحلوته ځانونه ورسول.

د امریکې قاره څنګه کشف شوه؟

هغه وخت چې پرتګالیان له افریقا څخه د تاویدلو په نیت د ختیځ په لور وخوځېدل. هسپانوي ګرځندویانو د کریستف کولمب په مشرۍ له څو بېړیو سره هند ته د رسېدو په نیت د اطلس سمندر لویدیځ لورته سمندري سفر پیل کړ. دوی ته لاره نه وه معلومه او د لرې سیمو له اوبو او هوا څخه نه وو خبر. په پایله کې ځینې بېړۍ ډوبې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوی له ناروغیو سره مخامخ کړي وو او ځینې یې له منځه وړي وو.
په پای کې کرستیف کولمب او ملګري یې له څو میاشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱٤۹۲ ز) کال کې جزیرې ته ورسېدل. کرستف کولمب په دې خیال کې و چې د هندوستان یوې جزیرې ته رسیدلی، د هغه ځای سور پوستي بومیان یې هندیان ونومول. نوموړی هسپانیا ته بېرته راوګرځېد او یو ځل د تېرو تجربو په درلودلو سره، نوموړي په اسانۍ سره وکولی شول چې نویو سیموته ورسېږي. او بیایې هم فکر کاوه چې هندوستان ته رسیدلی دی. نوموړی د ژوند تر پای پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو.
له کرستف کولمب وروسته هم چې کومو ګرځندویانو د سمندري اکتشافاتو او ګرځندویۍ په لاره کې ګامونه اوچت کړي وو.په دې نه پوهېدل چې نوې وچه یې کشف کړېده. تر هغه پورې چې د امریکوو سپوچي په نامه یو ګرځندوی و پوهېده چې هغې سیمې ته چې دی رسېدلی دی هغه هندنه، بلکې نوې وچه ده. دغه وچه یې د ده په نامه امریکا ونوموله.
انګلیسي او فرانسوي ګرځندویانو، د امریکا د وچې شمالي سواحل کشف کړلې چې اوسنۍ کاناډا او د امریکې ایالتونه رانغاړي. یوه انګلیسي ګرځندوی استرالیا کشف کړله. زیاتره جزیرې او سواحل هم په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکرې نقشه مشخصه شوه. وچه، سمندرونه او د هغو حدود او پولې د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لږ تر لږه په اوسني شکل وپېژندل شوه.

د پرتګالیانو او هسپانویانو استعمارګري

هغه سیموته چې پرتګالیان، هسپانویان او نور ورسېدل، له اوسېدونکو تش نه وو. خو د دې لپاره چې د اروپایانو لپاره نوي وو نو کشف به یې بلل. د بېلګې په توګه د امریکا په وچه کې د سورپوستکو تمدن موجود و. په هر حال اروپایانو له جنګي بېړیو او توپونو څخه په ګټې اخیستنې سره ګڼ شمېر بومیان چور او ووژل.

د البورکرک په نامه یوه پرتګالي ګرځندوی په هند کې د ((ګوا)) جزیره کشف کړه، او هغه ځای یې په ختیځو سیمو کې د پرتګالي استعمار مرکز وټاکه. پرتګالیانو په زور سره د افریقا په ختیځو او لویدیځو سواحلو او ښارونو کې خپل واک ټینګ کړ. د هرمز او عدن بندرونه د دوی په واسطه اشغال، او په چین کې یې د هنګ کنګ بندر ونیوه او په دې توګه یې د لویدیځو سیمو سوداګري خپله کړه.

څرنګه چې په لویدیځو سیمو کې د پرتګالیانو سوداګري د هسپانویانو له خوا تهدیدېده نو پرتګال او هسپانیا تړون لیک ته ورسېدل، چې ختیځ په پرتګال او لویدیځ په هسپانیا پورې وتړل شو. په دې توګه د وی ځانونه د ټولې نړۍ واکمنان ګڼل.

هسپانویانو د امریکا د شتمنیو لاسته راوړلو له پاره د پوځي لښکرو په واسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ، او د ازتک او اینکا تمدنونه یې له منځه یوړل. استعمار به چې هر ځای ته لاره پیدا کوله، د هغه ځای وګړو ته به یې ډېر زیانونه به وراړول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي.

لومړۍ ډله دې د لرغوني یونان د فلسفي آثارو په هکله؛

دویمه ډله دې د جغرافیوي اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛

دریمه ډله دې د ختیځو سیمو اوسېدونکو د کمزوره کېدو د لاملونو او په نوي پیر کې د اروپایانو د برلاسیو په لاملونو خبرې وکړي، او پایله دې د ډلې د یوه استازي له خوا نورو ته وړاندې شي او ښوونکی دې پوره پاملرنه وکړي.

پوښتنې

۱- په اروپا کې د رنسانس په پیر د ښاري ژوند د پراختیا لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه څرګندونې وکړئ.

۲- د کومو لاملونو له مخې د رنسانس په پیر کې د اروپایي پاچاهانو واکمنۍ زیاته شوه؟

۳- د رنسانس په پیر د هنر په بر خه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟

٤- د رنسانس په پیر د طبیعي علومو په برخه کې څه بدلونونه رامنځته شول؟

۵- د اروپایانو لپاره د جغرافیوي اکتشافاتو په برخه کې څه ډول زمینه برابره شوه؟

٦- د امریکا وچې د کشف بېلابېل پړاوونه په لنډه توګه روښانه کړئ.

۷- جغرافیوي انکشافاتو د اروپایانو لپاره څه پایلې درلودې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د رنسانس پیر د یوه عالم، ادیب یا هنرمند د خدمتونو په هکله یو مطلب چمتو کړي.

په نویو پېړیو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

پدې لوست کې به په معاصرو پېړیو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په څرنگوالي او همدارنگه د دغې لوبې وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شئ او د هغه په توپیر به د اروپا د منځنۍ پیړیو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شئ.

په نویو پیړیو کې د اروپا ټولنیز او مذهبي بدلونونو د اروپایانو په علمي او پوهنیز تمایل کې بدلون راوست. لکه څنگه چې فرانسیس بیکن یوله پخوانیو پوهانو څخه داسې ویلي چې: ((د پوهې موخه د انسان د ځواک ډېروالی دی)) د دغسې تفکر په پایله کې، له هغه وروسته یواځې هغو زده کړو ته پاملرنه وشوه چې د انسان لپاره یې مالي گټه په ځنگ کې لرله، نو له همدې امله و چې تر ټولو د مخه طبیعي علومو(تجربي) ته پام واړول شو. له هغه ځایه چې پاچاهانو د خپلو ځواک د ډېروالي مینه وال وو او ښار میشته سوداگر(بورژوا) هم د خپلو شتمنیو د ډېروالي غوښتونکي وو، دې ډول زده کړو ته چې په حقیقت کې د ځواک او شتمنیو راوړونکي او تولیدونکي وو ځانگړې پاملرنه در لوده، او ځانونه یې د زده کړې(پوهې) مینه وا ل او د پوهانو ملاتړي ښودل.

هغوی د پوهانو د څېړنو، کشفیاتو او نوښتونو د زیار پایلې په ډېر کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلگې په توگه که چیرې کیمیا پوهانو کولای شوای چې ښه باروت تیارکړي، پاچاهانو به په بهتره اورلرونکو وسلو د خپلو توپخونو د سمبالولو لپاره ترې گټه اخیستله. او کله چې د بخار ماشین کشف شو، پانگه لرونکو له هغه څخه د خپل تولید د ډیرولو لپاره گټه واخیسته. په ټولیز ډول د دغه مها ل د نویو علومو مهمو ځانگړتیاوو له ډلې څخه یو هم، په صنعت او تکنالوژۍ او د تولید لوړوالی د هغو د بدلون وړتیا کې وه.

متفکران او پوهان

په نویو پېړیو کې څلور پوهان د نویو علومو مخکښان شول، کوپرنیک، کپلر، گالیله او نیوتن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانگړنې در لودې چې یو یې صبر او ډېره حوصله د طبیعي پېښو په پلټنه، لیدکاته او بررسۍ کې او بل یې ډېره زیرکتیا او هوښیارتیا د علمی فرضیو په رامنځته کولو کې درلوده، چې له همدې امله د مخالفینو او د پخوانیو(زړو) علومو د ملاتړ کوونکو له ډېرو سختو بریدونو او نیوکو لاندې راغلل.

په نویو پیړیو کې لا تر اوسه علوم د نن ورځې د علومو په شان تخصصی(ځانگړي) شوي نه وو.

له همدې امله و چې هر پوه په څو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلگې په ډول گالیله د ستورو په پیژندلو کې او پاسکال ریاضی پوه د فزیک په علم کې هم کار کاوه. نیوټن انگلیسی پوه هم ریاضي پوه او هم فزیک پوه و او ویې کولای شول چې د جاذبې قانون کشف کړي.

په نویو پیړیو کې د کیمیا علم هم نویو لاسته راوړنو او نوښتونوته ورسید، د بېلگې په توگه فرانسوي لاوازیه وکولی شول چې د اوبو تجزیه (لرې والی) او یو ځای والی(ترکیب) او همدارنگه د اکسیجن په وسیله د نورو موادو یوځای والی وښیي. همدارنگه د موادو د خواصو او ځانگړتیاوو او دعناصرو د طبقه بندۍ په اړه هر اړخیزې هڅې وشوې.

په نویو پیړیو کې د اروپا فیلسوفان، توماس هابز(انگلیسی)، دیکارت(فرانسوي)، اسپینوز(هالندي) او

لایب نیتس(آلماني) ول چې خپل فلسفي افکارېې بشري عقل او فکر ته د اعتبار ورکولو پر بنسټ تېنګ کړل. پخوانیو عقیدو اوکړنو، دکلیسایي احکامو او د دولتونو د امر او نهی له بند څخه و هغوی د انسان د فکر او عقل د خپلواکۍ غوښتونکي.

په دې پیر کې د مورخینو په عقاید و او فکرونو کې هم یو لړ بنسټیز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاریخي مطالعاتو په بهیر کې د مهمو بدلونونو لامل شول.

لومړی: د اروپا د تېرو پیرو فرهنګي او مدني آثارو لکه د یونان اولرغوني روم آثارو ته پام واړول شو، په داسې حال کې چې په منځنیو پېړیو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستی د آثارو په توګه کتل کېدل، او له همدې امله کومه ځانګړې پاملرنه یې ورته نه درلوده.

دویم: مورخینو د پاچاهانو او حکمروایانو د ژوند د پېښو د څرګندولو پر ځای، د عامو وګړو د ژوند ټولنیز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته ډېر پام واړاوه.

دریم: د سیاسي او نظامي پېښو د بیانولو پر ځای هڅه وشوه، چې د هغو پېښو لاملونه او پایلې وڅېړل شي، او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهیر ټول حاکم قواعد او قوانین ومونډل شي.

څلورم: د نویو پوهو د نوښتونو په کارولو سره، په ځانګړې توګه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخینو سره یې مرسته وکړه، تر څو د ملتونو د تېر تاریخي بهیر څخه یوه واقعي طرحه او تصویر په ګوته کړي.

د روم امپراتورۍ سقوط او زوال کتاب چې د ګیبون اثر دی ، د تاریخ لیکنې د یوې نوې تګلارې یو ښه مثال دی.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوع ګانو خبرې وکړئ:

۱- د منځنیو پېړیو او نویو پېړیو ځانګړتیاوې په یو جدول کې انځور او یوله بل سره دې پرتله کړي.

۲- په نویو پېړیو کې د تاریخ پوهانو په تفکر او لید کې څه بدلون را منځته شو؟

۳- په نویو پېړیو کې ولې پوهانو طبیعي علومو ته ډېره پاملرنه وکړه؟

پوښتنې

۱- د نویو پېړیو د پېژندل شویو او نامتو پوهانو نومونه وواياست؟

۲- د نویو پېړیو عمده ځانګړتیاوې او خصوصیات په لنډه توګه بیان کړئ؟

۳- پوهه د یوې ټولنې په پرمختګ کې څه رول لري؟ په لنډه توګه یې بیان کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د اروپایي هېوادونو نومونه په یوه جدول کې ترتیب کړئ.

په نویو پېړیو کې د اروپا سیاسي بدلونونه

د اروپا نقشې ته وګورئ. په شپاړسمه زیږدیزه پېړۍ کې انګلستان او فرانسه څه ناڅه په اوسني شکل و، او د روم مقدسه امپراتوري د اروپا په مرکز کې پرته وه.
په سویلي برخه کې یې سویس پروت و، چې عملاً خپلواک و، خو خپلواکي یې په رسمیت نه وه پېژندل شوې. د ایټالیا شمالي ښارونه هم د هغه په شاو خواکې پراته وو. د روم په شاوخواکې د پاپ دولت و چې د څو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوی ریاست کاوه. د اروپا په ختیځ کې لهستان د مقدسې امپراتورۍ او روسیې تر منځ پروت و، او مجارستان د عثماني امپراتورۍ په ګاونډیتوب کې په سختۍ سره ساکښله.
په شپاړسمه پېړۍ کې هسپانیا د لوی ځواک لرونکي اروپایي دولت په توګه شمېرل کېده.
په دې لوست کې به په نویو پېړیو کې د اروپا د مهمو سیاسي بدلونونو سره پېژند ګلوي پیداکړئ.

په شپاړسمه زیږدیزه پېړۍ کې د هسپانیا برلاسي

د اندلس د مسلمانانو د ماتې وروسته په (۱٤۹۲) زیږدیز کا ل کې هسپانیا یو ځل بیا د مسیحیانو لاسته ورغله. په هماغه کال کې د امریکا لویه وچه هم کشف شوه.

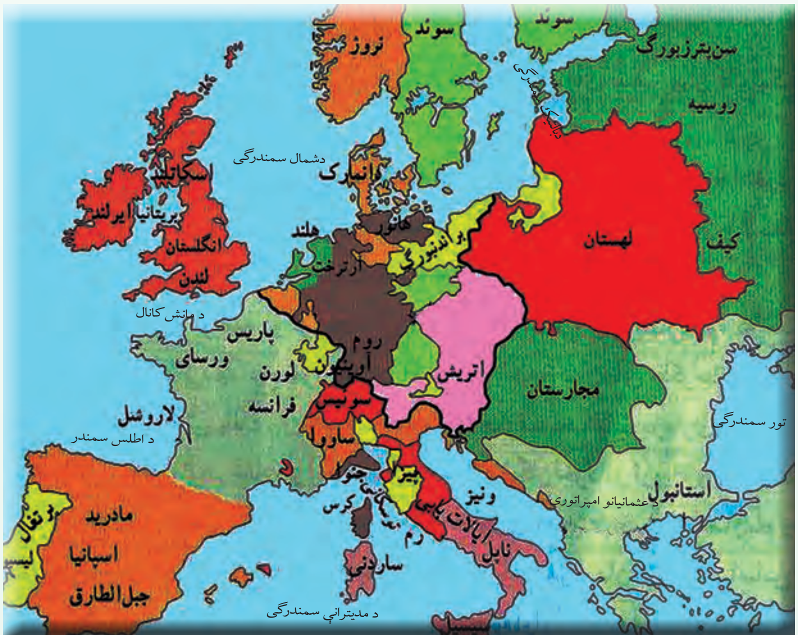

اروپا د ۱۸م پېړۍ په پیل کې

پردې مهال شارلکن و(۱۵۱۹ کال څخه تر۱۵۵٦ زیږدیز)د هسپانیې پاچا چې د هسپانیې د پاچاهۍ سربېره د روم امپراتور هم له همدې امله د هالند، بلجیم، اتریش او آلمان هېوادونه د هغه د قلمرو برخه و. د امریکا د لوېې وچې په کشف سره په سویلي او مرکزي امریکا کې لوېې مستعمرې هم د هسپانیا په لاس ورغلې. په دې ترتیب سره هسپانیا د نویو پېړیو په پیل کې یو ځواکمن او زبر ځواک اروپایي هېواد و. له دې وروسته هسپانیا د پرتګال په نوم یو کوچنی هېواد اشغال کړ، چې د هغه د مستعمراتو په پراخېدو هم هڅې وشوې. د هسپانیې پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتولیک وو چې د پاپ د مخالفو(پروتستان، یهودیان او مسلمانانو) سره یې ناوړه دول چلند او معامله کوله. د پاپ پر وړاندې یې هم

له هغوی څخه په پراخه پیمانه ملاتړ وکړ. خو د هسپانیې ځواک او قدرت تر ډېر وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانیه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لاملونه چې دې زوال ته یې لاره چمتو کړه، په اروپا کې د څو مهمو پېښو د رامنځته کیدلو لکه په مرکزي اروپا کې د پروتستان د نهضت بریالیتوب، له هسپانیا څخه د مسلمانانو ایستل، د هالند د وګړو پاڅون او د انګلستان له خوا د هسپانیا د سمندري پوځونو ماته وخوړه.

د مسلمانانو په وړاندې، د هسپانیا د مسیحیانو مذهبي تاوتریخوالی او د عقایدو د تفتیش او پلټنې د محاکمو رامنځته کول په دې هېواد کې د څه کم یو میلیونو میشتو مسلمانانو د جبري مهاجرت او وتلو لامل شو. له هغه ځایه چې د هسپانیې مسلمانان د هغه هېواد له وړ او کار پوهو صنعتګرو، هنرمندانو او بزګرانو له ډلې څخه وو، د هغوی په جبري توګه کډه کول له هسپانیا څخه دغه هېواد د دغه کارګري طبقې له تجربو او وړتیاوو څخه بې برخې کړ.

په (۱۵۶۶) زیږدیز کال کې د هالند هېواد وګړو د هسپانیه چې به دی سره یې د نفوذ پر وړاندې را پاڅېدل، او وېې کولای شو چې پر هغوی بریالي شي او دخپل هېواد خپلواکي په (۱۶۰۱ زیږدیز) کال کې تر لاسه کړي.
د هسپانیا پرووړاندې د هالند د وګړو بریا، د دغه هېواد حیثیت او ځواک ته یوه لویه ضربه وه.

بل مهم لامل چې د هسپانیې پرمختګ ته یې د پای ټکی کېښود، د انګلیستان پر وړاندې په (۱۵۸۸) زیږدیز کال کې د دغه هېواد سمندري ځواکونو ماته وه.

فرانسه د څوارلسم لویی دواکمنۍ پر مهال

په تدریج سره چې هسپانیا خپل ځواک له لاسه ورکاوه، او کمزورې کیده، نورو اروپایي هېوادونو لکه هالند، فرانسه او انګلستان خپل ځواک لا پیاوړی کاوه. د اولسمې پیړۍ په پیل کې فرانسه د اروپا د پیاوړیو ځواکونو له ډلې څخه وه. دغه ځواک د لاندې لاملونو په پایله کې تر لاسه شوی و:

۱- د فرانسې ځواک او شتمنۍ، د هسپانیې د ځواک او شتمنیو بر عکس چې د امریکا د لویې وچې د باد راوړو سرو زرو او شتمنیو څخه رامنځته شوی وه، د تولید او سوداګریزو چارو پربنسټ ولاړه وه.

۲- پادچاهانو د پوهو سلا کارانو او کار پوه ټولواکانو لکه ریشلیو، مازارین او کلبر د رایې او وړاندیزونو څخه ګټه اخیستله.

۳- د مذهبي خپلواکۍ سیاست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروتستانانو ترمنځ مذهبي توپیرونه او کړکیچونه کم کړل.

٤- د فرانسې پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهۍ سرچینه الهی ورکړه ده، نو له همدې امله یې ځان د اشرافو له ملاتړ او یا د پاپ له هوکړې څخه بې نیازه ګاڼه او د هغوی د غوښتنو په وړاندې یې د خپلې رایې په خپلواکۍ ټینګار کاوه.

د فرانسې ځواک په اووه لسمه پیړۍ کې د څوارلسم لویې د پاچاهۍ پر مها ل چې اویا کلونو په شاوخوا کې یې حکومت وکړ، خپلو لوړو پوړیو ته ورسېد. که څه هم چې د هغه د حکومت په وروستیو کلونو کې د فرانسې قدرت یو څه کمزوری شو. له دې امله چې د هېواد شتمني یې یوازې د درباري تجملاتو او ښکلو ودانیو په جوړولو لګولې.

سربېره پردې فرانسویانو د خپلو ګاونډیو هېوادونو سره په اروپا کې ښې اړیکې نه درلودې او د هغوی په کورنیو چارو

کې یې لاس وهنې کولې. پداسې حال کې چې د انګلستان سره جګړو د فرانسې وګړې په دې زمانه کې ډېر په تنګ کړي وو، یا له بلې خوا د نانت د حکم لغو کیدل، چې د هغه پر بنسټ پروتستان د مذهبي خپلواکۍ څخه برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستات چې ډېرط یې صنعتګر او سوداګر وو د هغوی د مهاجرت او کډه کیدو لامل شو. د غې مسئلې د فرانسې اقتصاد کمزوری کړ، پداسې حال کې چې د دغه هېواد اصلي سیال یعنې انګلستان خپل سمندري ځواکونه پیاوړي کول، او خپلو مستعمراتو ته یې ورځ په ورځ پراخوالی ورکاوه.

چې ډېر زیات پوه شئ

مرکانتلیسم(سوداګرۍ ښوونځی)

په ١٦ او ١٧ زیږدیزو، پېړیو کې چې ١٠ او ١١ سپوږمیزو پېړیو سره سمون خوري، اروپایې دولتونو د خپلو شتمنیو او ځواك د ټینګولو لپاره یو ځانګړی پروګرام پلی کاوه، چې د سوداګرۍ یامرکانتلسیم لاس لرلو په بنسټ ولاړ و. مرکانتلیستان په دې عقیده و چې د یوه هېواد رښتینې شتمنې د هغه د پیسو او قیمتي فلزاتو د زیرمه کولو څخه عبارت دي چې د حکومت او یا وګړو سره اړین دي. په بل عبارت هر هېواد به چې ډېر سره او سپین زر درلوده، تر ټولو ځواکمن ګڼل کیده. له دې امله دولتونو هڅه کوله چې نه یوازې د خپل قلمرو څخه د سرو او سپین زرو د ایستولو مخه ونیسي بلکې له بهر څخه به یې خپل هېواد ته سره او سپین زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اړینه وه، چې اقتصادي پولې او ګمرکي بناوې رامنځه ته کړي. دولتونو هڅه کوله چې د یو توکي د صادرولو په بدل کې بل ارزښتناکه او قیمتي توکي وارد کړي او یا دخپلو توکو دلیږدولو په بدل کې پیسې ترلاسه کړي، او یا پخپل ځان د بسیا کیدو د سیاسیت په وړاندې بیولو سره خپل هېواد د بهرنی تړاو او اړتیا څخه خلاص کړي.

له هغه ځایه چې په اروپا کې د مرکانتلیستی سیاست وړاندې بیول، د دې لپاره چې ټول هېوادونه د دغه سیاست سخت غوښتونکي و، د اروپایانو مستعمراتو ته پام شو او هغه لورته یې مخه کړه.

انګلستان خپل پاچا ګیوتین ته سپاري

د نویو پیړیو په پیل کې انګلینډ چې له یوې خوا، دکاتولیکانو او پروتستانتانو د اخ و ډوب ډګر و، او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جګړو ډګر و. په دغه اخ و ډب کې د پروتستانتانو یوه ډله په انګلینډ کې بریالیتوب ته ورسیده. خو د پاچا او پارلمان تر منځ اخ وډب ضروري و چې په دې پېړیو کې د انګلستان د سیاسي نظام بدلونونه له بنسټیزو لاملونو څخه شمیرل کیږي.

په (١٦٢٨) زیږدیز کال کې د انګلینډ پارلمان یوه لایحه (دعدالت غوښتنې حقوق) تصویب کړه چې د هغې په سبب لومړي چارلزته ویل کیده چې هغه د مطلق واك خاوند ندی او دا واك نه لري چې د قانون څخه پرته له چا څخه مالیات واخلي او یا څوك زندان ته ولیږ دوي.

دغه مسئله په انګلستان کې د کورنیو جګړو او اختلافاتو لامل شوه چې په پای کې د پارلمان په بریالیتوب پای ته ورسیده. د دغه حرکت مشري د کرامول په نوم د یو با اراده او هوډمن نظامي قوماندان او ځیرك سیاستوال په لاس کې وه چې هغه د (رویین تنان) په نامه یو نوی پوځ رامنځته کړ او ویې کولای شو چې سلطنتي ساتونکو(ګارډ) ته ماتې ورکړي. په پایله کې لومړی چارلیز ونیول شو، لومړی زنداني او بیا په دار وځړول شو. وروسته بیا کرامول په

هېواد کې جمهوري نظام ټینګ کړ.
کرامول غوښتل چې د انګلینډ د مستعمراتو سوداګرۍ ته لا زیاته وده ورکړي، ایرلنډېې اشغال کړ، هالندیانو سره یې جګړه وکړه، هغوی ته یې ماتې ورکړه او نوي سوداګریز قوانین یې را منځته کړل.
د کرامول په کړنو د انګلستان سمندري ځواکونه پیاوړي شول، په انګلستان کې لومړنی او وروستنی جمهوري نظام پای ته ورسیده او بیا سلطنتي نظام رامنځته شو.

روسیه: لوی پتر په روسیه کې خپل خیالونه په واقعیت بدلوي

د(۱۸ ز) پېړۍ په پیل کې د روسیې له امپراتورانو څخه د لوی پتر په نامه یو امپراتور تصمیم ونیوه چې روسیه پر یو پیاوړي دولت باندې بدله کړي. د روسیې د پیاوړي کېدلو لپاره د هغه برنامې عبارت وي، له:
۱- په نویو وسلو باندې د وسلوالو ځواکونو سمبالول، له نویو جنګي فنونو سره د سرتیرو آشنا کول.
۲- د سوداګرۍ او سمندري چلند پراختیا، او آزادو ګرمو اوبو ته د لاس رسۍ هڅه.
۳- د روسیې لویدیځ کول

په اتریش او پروس کې د نویو دولتونو رامنځته کېدل

د نویو پېړیو له مهمو سیاسي بدلونونو څخه یو هم په اروپا کې د نویو پیاوړیو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو څخه یو هم د پروس(آلمان) دولت و. دغه دولت د روم د مقدسي امپراتورۍ په شمال کې را منځته شو او د لهستان(پولند) په نیولو سره یې قلمرو پراخ شو، او په لنډ وخت کې په یو مهم هېواد بدل شو.
اتریش هم چې د روم امپراتورۍ یو سویلي ایالت و، ورو ورو یې خپل قلمرو پراخه کړ او په یوې امپراتورۍ بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم ګاونډی عثماني هېواد و چې په ۱۸ ز/ ۱۲ هـ پېړۍ کې یې دولت کمزوری شو او د متصرفاتو لویه برخه یې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په یو ستر هېواد بدل شو.

د ټولګي دننه فعالیت

۱- د معاصرو او منځنیو پېړیو توپیر په ګوته کړئ،
۲- ستاسو په اند په معاصرو پېړیو کې د اروپا د پرمختګ مهم لاملونه څه و؟

پوښتنې

۱- هسپانیه په شپاړسمه پېړۍ کې څرنګه د نورو هېوادونو په وړاندې مخکښه شوه؟
۲- په اوولسمه پېړۍ کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پر تله د فرانسې د سیاسي غوره والي سبب شول؟
۳- د انګلستان د هېواد عدالت غوښتنې د حقونو د لیکنې په هکله څه پوهیږئ؟
٤- د روسیې د ځواکمنولو لپاره د لوی پتر پروګرامونه څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د معاصرو پېړیو او منځنیو پېړیو توپیرونه په څو کرښو کې ولیکئ او د ښوونځي په جریده کې یې و ځړوئ.

پنځه دیرشم لوست

د انګلستان صنعتي انقلاب

د انګلستان صنعتي انقلاب نړۍ ته څرنګه بدلون راووست؟

د اتلسمې پیړۍ تر وروستیو پورې د تولید اصلي عامل د انسان مټ او د لاس ځواک و، او نور عوامل ډېر کمزوري ونډه په تولید کې لرله. خو د دې پېړۍ په وروستیو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کېدو لومړی د اوبو محرکه ځواک او وروسته د بخار ځواک د تولید په خدمت کې ورکړای شو.

صنعتي انقلاب چې د انساني ځواک په بدل کې د ماشین د ځواک له کارولو څخه عبارت دی، لومړی له انګلستان څخه پیل شو او ورو، ورو نورو هېوادونو ته یې پراختیا ومونده، د بخار د ماشین په کشفولو سره د تولید بهیر ګړندی شو، د تولید لګښتونه را ټیټ شول او د عامې هوساینې کچه یې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اروپایي هېوادونو په صنعتي کېدو یو لړ لاملونو لکه د کافي طبیعي زېرمو شتون،ارزانه انساني ځواک، ډېره مادي پانګه، کار پوهه ځواک، د دولت ملاتړ او د خرڅلاو د بازار اړتیا پیدا شوه، او له هغه ځایه چې په دغو هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په یو لړ استثماري او توسعه غوښتنې په اقداماتو لاس پورې کړ. له همدې امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي- ټولنیزو پېښو د راپیداکېدو او پرمختیا لامل شو.

۱- په بهر کې د آسیایي او افریقایي ملتونو لوټول او د استعمار پراختیا.

۲- د هېواد په د ننه کې د کارګرانو څخه د ګټې اخیستنې او استثمار ډېروالی.

صنعتي انقلاب په انګلستان کې تر ټولو لومړی په درېیو برخو کې رامنځته شو چې له اوبدلو، ډبرو سکاره او د اوسپنې ویلې کېدو. چې په پایله کې یې انګلستان په یوه صنعتي ځواک بدل کړ. په دې لړ کې یو شمېر کارخانې د لوړو دود کښونو او تور لوغړن لوګي په درلودو چې په هواکې تیتېده، د ښنو او ښایسته کلو او باڼډو ځای ونیوه چې. د دغو کارځایونو په

شاوخواکې د کوم پلان او نقشې پرته استوګنځي را منځته کيدل. دغه ښارونه ډېر چټل او ککړ و، او وړې او سترې کارګران دې ته اړ و چې له دوولس ساعته سخت کار څخه وروسته په هغو کې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوې اختراع د دې سبب کېده چې نوې ماشينونه دې د يو شمېر کارګرانو پر ځای په کار پيل وکړي، او يو شمېر خلک بېکاره کړي. په پايله کې کارګران بيکاره شول، ماشينونه يې د ځان د بدمرغی مسؤول ګڼلو او ځينی وختونه يې ماشينونه ماتول. که څه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشين کومه ګناه نلري بلکې نوی اقتصادي نظام د هغوی د بې وزلی او بې کاری مسؤول دی. نوو کار ځايونو ډېر شمېر پخواني لاسي صنايع او کوچنۍ فابريکې تسخير کړلې او د کسب او پخواني لاسي صنايعو خاوندان د لويو فابريکو اجير کارګران شول.

د صنعتي انقلاب په لومړيو کې د کارګرانو مزدوري ډېره لږه وه او کارګران د خپلو خېټو د مړولو لپاره دې ته اړ نه ول چې خپلې ښځې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غير صحي کار ځايونو ته بوځي.

د معدن کارګرانو ټوله ورځ د ډېرو سکرو د زيرمو په ژورو کې په کار کولو بوخت و او د شپې له خوا کورونو ته راتلل او بيا سهار وختي بېرته د معدن په لور روانيدل. ځينې وختونه يې تر څو مياشتو د ورځې روښنايي په سترګو نه ليده.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په څو ډلو وويشل شي او هره ډله دې په لاندې مسئلو له يو بل سره خبرې وکړي.

١- د انګستان د صنعتي انقلاب پايلې څه وې. په ګوته يې کړئ.

٢- انقلاب يعنې څه؟ او صنعتي انقلاب څه معنا لري.

پوښتنې

١- د بخار ماشين په توليد کې څه بدلونونه را منځته کړل؟

٢- ولې کارګرانو د ماشينونو پر وړاندې غبرګون ښوده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

صنعت به زموږ په هېواد کې څنګه پرمختګ وکړي. په دې هکله يو مطلب وليکئ.

د عثماني دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړیو کې، چې اروپايانو د خپل نوي تمدن بنسټ ایښوده، او پوهې او نوې تکنالوژۍ په مرسته پر مخ تلل تر څو پر نړۍ لاس بري شي، په اسلامي هېوادونو کې څه تیرېدل؟ آیا هغوی هم د بدلون په فکر کې وو؟ آیا د نویو تمدني لاسته راوړنو څخه يې کومه ګټه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره يې څنګه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړیو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلې څخه یو هم د عثماني دولت و چې په دغه لوست کې به ور سره پېژندګلوي پیداکړئ.

د سلجوقي ترکانو بریا د ملازګرد په جګړه کې، چې د الپ ارسلان او د ختيځ روم د امپراتور تر منځ پېښه شوه، څو پايلې يې په څنګ کې لرلې: په کوچنۍ آسيا کې لومړی د اسلام دين خپرېدل د مسلمانانو او مسيحيانو تر منځ دوه سوه کلنې صليبي جګړې يې له مهمو پايلو څخه دي. په تېره بيا، د ترکي مسلمانانو د قبايلو په کوچېدو سره د ايران له ختيځو سيمو څخه د کوچنۍ آسيا په لور، په دغه سيمه کې په ورو، ورو سيمه ييز کوچني دولتونه رامنځته شول چې د خپل پايښت او پراختيا لپاره له خپلو مسيحي ګاونډيانو سره جنګيدل. د دغو قبايلوله ډلې څخه یوه يې ژندل شوې قبيله، دقايي قبيله وه چې په انقره او د هغه په شاوخوا کې ميشت شول. د دغې قبيلې مشر ارطغرول و چې خپل ځواک ته يې پراختيا ورکړه. له هغه وروسته يې زوی عثمان په ٦٩٩ قمري کال کې یو دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم(عثماني) ياد شو. دغه عثماني دولت چې د شلمې پېړيو تر لومړيو پورې دوام وکړ، د ختيځې نړۍ وروستنۍ ځواکمنه امپراتوري وه، چې نوم او آوازه يې د اروپايانو لپاره د ويرې سبب ګرځيدلی و، نو له همدې امله يې د دغه دولت د له منځه وړلو لپاره ډېرې هڅې وکړې.

عثماني ترکانو د خپل قلمرو د پراختيا او دخپل ځواک د غښتلتيا لپاره دوه مهم پوځي ځواکونه منځ ته راوړل: یو يې عثماني لښکر و او بل يې ديني چرې عثمانلي پوځ و چې دغه پوځ د عثماني دولت د اصلي ځواکونو څخه شمېرل کېده چې د ترکي قبايلو او نظامي ملاترو څخه را منځته کيده، او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې ځمکه لاسته راوړله او دغنيمتونو څخه يې ګټه پورته کوله. خو ديني چرې مسيحي مسلمان شوي ځوانان وو چې د هغوی ونډه د عثماني پاچا ساتنه وه او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې پيسې ترلاسه کولې چې د دېرشو کلونو له خدمت څخه وروسته هغوی ته ځمکه ورکول کېده.

عثماني پاچاهان

د عثماني پاچایانو تر منځ څو تنه دنړیوال شهرت څخه برخمن وو:

۱- سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثماني پاچايانو تر منځ ډير نامتو پاچا و، نوموړي وکولای شو چې د بيزانس د امپراتورۍ(ختيځ روم) زرکلن سياسي ژوند ته د پای ټکی کېږدي. د هغه ځلانده او نامتو فتحه د قسطنطنيې(د

کستانتین ښار) فتحه او د ختیځ روم د امپراتورۍ پلازمېنه وه، چې له هغه وروسته د اسلامبول (د اسلام ښار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه او سوبه دنړۍ په تاریخ کې د ډیرو بدلونونو سرچینه شوه او د اروپا په تاریخ کې د نویو پېړیو د پیل په توګه وپېژندل شو.

۲- سلطان سلیم

دغه پاچا چې د شاه اسماعیل صفوي معاصر و په خپلو بریدونو سره د ایران پر پولو یې وکولای شول چې د چالداران په جګړه کې په (۹۲۰ق) کا ل کې صفوي لښکرو ته د هغوی د توپخونې د ځواک او اورلړونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتخ کړل، او د مصر په لور په لښکرکښۍ کې یې ډیر هېوادونه له منځه یوړل او د مصري عباسیانو حاکمیت او ځواک ته یې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته یې د مکې مکرمې اداره یې په لاس کې ونیوله، ځان یې د خلیفه په توګه ونوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوښتونکی شو.

۳- سلیمان قانوني(لوی سلیمان)

په ۱۶ زیږدیز/۱۰ قمری کال کې سلطان سلیمان د سلطان سلیم زوی د عثماني پاچاهانو له ډلې څخه پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهی پر مها ل د عثماني امپراتورۍ قلمرو زیاته پراختیا ومونده، لکه څنګه چې عثماني لښکرو د وین ښار د اوسني اتریش پلازمینه هم د خپلې محاصرې لاندې راووسته. د عثماني دولت سمندري ځواکونه په دې دوره کې په مدیترانه او د هند د سمندر کې په مهمو سمندري لاروکې شتون درلود. همدغه ځواک و چې په (۱۵۳۸ ز) کال کې د خیرالدین په مشرۍ د اروپایي متحدینو سمندري ځواکونو ته هم ماتې ورکړه. ترکانو سلیمان د دې لپاره چې منظم اداري جوړښتونه او مدني قوانین یې رامنځته کړل د (سلیمان قانوني) په نامه ونومولو، او اروپایانو د هغه د امپراتورۍ د لویوالي او ځواک له امله هغه ته د(لوی سلیمان) نوم ورکړ.

سلطان سلیمان د عثمانیانو پیاوړی امپراطور

عثماني امپراتوري ولې کمزورې شوه؟

۱۷ ز / ۱۱ق پېړۍ کولی شو د عثماني دولت د زوا ل د پیل دوره وګڼو. دغه زوا ل چې د اروپا د پر مختګ او د لویدیځ د بدلون له دورې سره سمون خوري، د دې لامل شو چې عثماني امپراتورۍ خپل ټول زیار د خپل سیاسي دریځ او موقعیت په ساتنه ولګوي. ځانګړي لاملونه چې د عثماني دولت د وروسته پاتې کېدو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

۱- د عثماني پاچاهانو فساد او ناکاري.

۲- د هر ډول سیاسي او ټولنیزو اصلاحاتو د پلي کولو څخه ډډه کول، چې د اشرافو او درباریانو ګټې یې له خطر سره مخامخ کولې.

۳- د فتوحاتو ودرول چې د عثماني دولت د لوی پوځ د وزګارتیا لامل شو، او له هغه وروسته پوځیانو چې ډېر یې د ځمکو خاوندان وو، پر کلیوالو یې ظلم او تېریو ته زور ورکړ، او په سیاسي چارو کې په لاس وهنو یې ډېرې ستونزې را منځته کړې.

٤- د صفوي دولت سره د عثماني دولت مذهبي شخړې، نه یوازې دا چې د هغه دولت د کمزورتیا لامل شوې، بلکې د مسلمانانو د ټولنیز انحطاط سبب هم شو، دا په داسې حال کې وو چې عثمانیانو د خپل قلمرو میشتو مسیحي اقلیتونوته تر ډېره کچه سیاسي او مذهبي خپلواکي ورکړې وه.

په ۱۸ ز/۱۲ ق پېړیو کې د عثماني دولت کمزورتیا ښکاره شوه. د روسیې او اتریش دوو هېوادونو عثمانیان د بالکان له سیمې او د توري بحیرې د شمال څخه په شا وتمبول. په ختیځ اړخ کې هم د افشاریه د دولت په رامنځته کېدو د ایران لښکرو د نادر افشار په مشرۍ د عثمانیانو پرورړاندې را پاڅیدل او سخت زیانونه یې هغوی ته ور واړول.

د نولسمې پیړۍ په لړ کې، عثماني امپراتورۍ د خپل قلمرو د پراختیا او د خپل ځلانده تاریخ باوجود، له د ننه کمزورۍ شوې و، که څه هم بیا وروسته د هغه دولت د واک د ژوندي کولو لپاره هڅې وشوې، او رغنیز پروګرامونه هم پلي کړای شو، خو په دې وتوانېدل چې د هغه دولت د زوال بهیر د یو څه وخت لپاره وځنډوي.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوعاتو له یو بل سره خبرې وکړي او پایلې دې یو بل ته ووایي.

- ستاسو په اند ولې اروپایان د عثماني پاچا له خوا د ختیځ روم پوځي ماته د اروپا په تاریخ کې د نویو پیړیو پیل وګڼلو؟
- ستاسو په اند د عثماني دولت مشران د زوا ل د عواملو څخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولای شوې چې تر سره یې کړې؟

پوښتنې

۱- د عثماني دولت د کمزورتیا لاملونه څه وو؟

۲- د عثماني پاچاهانو نومونه واخلئ؟

۳- عثماني دولت څرنګه منځته راغی؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زموږ په هېواد کې صنعت څنګه پراختیا موندلی شي؟ په دې هکله یو مطلب چمتو کړئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ له انقلاب سره او همدارنګه د امریکا د خپلواکۍ د اعلامیې له موادو سره اشنایي.

د ۱۸ م پېړۍ په پیل کې په امریکا کې د اروپایانو ترولکې لاندې ځایونه

جغرافیایي اکتشافات، په ځانګړې توګه د امریکا د وچې کشف، د شتمنیو نوې نړۍ یې د اروپایي هېوادونو پر مخ پرانستله، یو شمېر زیاد اروپایي هېوادونه چې د مذهبي محدودیتونو او کورني جګړو څخه په تنګ راغلي وو، د ښه ژوندانه لپاره د یوه نوي ځای پلټنه، د طبیعي امکاناتو شتمني او د سره زرو لپاره امریکا وچې ته مهاجرت وکړ، د دې کډوالو ډېره برخه انګلیستان وو چې د اطلس اقیانوس په لویدیځ سواحل کې دیارلس ایالته مهاجرمیشتو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانګلند (نوی انګلیستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو د یرغلو په لړ کې د هغه ځای بومي وګړي چې سور پوستکي یا د اروپایانو په جګړه کې ووژل شول او یاهم نورو سیموته کډوال شول.

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډېرو زیاتو ځنګلونو او کرنیزو ځمکو درلودونکې و. سواحل یې د کبانو نیولو او د بېړۍ چلولو ته مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره ورته زمینه برابره وه. د انګلیستان دولت د خپلې د واکې لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز باندې او هم دغه ځای یې د خپلو صنعتي محصولاتو د پیرودلو لپاره ټاکلی وو، په دغه مهال کې د نوي مالیاتو وضع د کډوالو نیوکی یې رامنځ ته کړې، په دې مهال کې د فرانسې دولت چې د انګلیستان په جګړه کې ماته خوړلې وه او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړی و، له کډوالو څخه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کډوال په دې وتوانیدل چې د جورج واشنګټن په مشرۍ د انګریزانو ځواکونو ته ماته ورکړي. د دغې ماتې په تعقیب د کډوالو دیارلس ایالاتو

د خپلواکۍ اعلام وکړ، او خپله خاوره یې د امریکا د متحده ایالاتو په نوم ونومولـه، او په (۱۷۷٦ ز) کال کې جورج واشنګتن یې هم د امریکا د لومړي ولسمشر په توګه وټاکه.

د امریکا د خپلواکۍ اعلامیه

په (۱۷۷٦ ز) کال کې د امریکا له روښنفکرانو څخه په نامه د توماس پین د (سلیم عقل) په نامه یوه مقاله ولیکه چې ډیر پلویان یې پیداکړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امریکا کې ویېرودل شوې. ناڅاپه د توماس پین دغه فکر د امریکا د خپلواکۍ په اعلامیه کې د (۱۷۷٦ ز) کال د جنورۍ په څلورمه ورځ کې خپور شو چې د خپلواکۍ د اعلامیې د اصولو برخه یې داسې ده:

۱- ټول خلک یو د بل سره برابر دي او د یو شان حقونو درلودونکي دي.

۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکۍ د حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو لپاره منځته راغلی دی. په داسې حا ل کې که چیرې حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو توان ونلري دا د خلکو طبیعي او قانوني حق دی چې هغه لرې کړي او د خپلې ټاکنې حکومت منځ ته راوړي.

وروسته له خپلواکۍ، د امریکا خلک د لویدیځ په لور له پرمختګ سره، د هغه ځای زیاد شمیر سور پوستکی یې له منځه یوړل د هغوی پراخه ځمکی یې لاسته راوړې، او د امریکا د ایالاتو شمیر له دیارلسو څخه پنځوسو ایالاتو ته ورسیده. په دې ترتیب د متحده ایالاتو هېواد چې د اطلس سمندر د سواحلو څخه پیل کیږي تر آرام سمندر سواحلوته پراخوالی پیدا کړ.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او په لاندنیو مطالبو په هکله دې یو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلې یو غړی دې پایله نورو ته ووایي.

- ټول خلک یو بل سره برابر دی یعنې څه؟
- ټول خلک د ژوندانه د حق در لودونکي دي یعنې څه؟
- حکومت د خلکو د حقونو د تأمینولو په منظور منځ ته راغلی دی یعنې څه؟

پوښتنې

۱- د امریکا د متحده ایالاتو ځمکې د څه ډول معادنو درلودونکي دي؟

۲- نیو انګلند د امریکا د متحده ایالاتو کومې برخې احاطه کړې دي؟

۳- د اروپایانو د هجوم دلیل د امریکا متحده ایالاتو ته څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د خپلواکۍ په هکله یو مطلب ولیکئ او په راتلونکي لوست کې په ټولګي کې ولولئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا په اوسنی مهال کې د یو شمیر سترو ځواکونو څخه پیژندل کیږي، په پنځلسمې پیړۍ کې د اروپایي کډوالو په ورتللو سره دغه هېواد له بنسټیزو بدلونونو سره مخ شو، د دغه هېواد پرمختګ او اعتلا د همدغو شرطونو له زمینو څخه رامنځ ته شوی چې په دې لوست کې به یې له ځینو سره آشناشئ.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دي، چې د صنعت درې اصلی مادي (سکاره،اوسپنه او نفت) په کې ډیر زیات وو، په دغه هېوا کې ګن ځروبي او له اوبو ډګ سیندونه هم موجود و، چې له هغو څخه د برېښنا د تولید ځواک په ډیره لوړه پیمانه جوړیده. د امریکا د متحده ایالاتو نفوس د خاورې د پراخوالی په کچه لږ دي، او هر څوک کولای شي چې د خپل ځان لپاره د کار او فعالیت ډګر پیدا کړي.

د امریکا د وچې له کشفولو سره په(۱۴۹۲ ز) کال کې دنړۍ له ګوټ ګوټ څخه په تېره بیا له اروپا څخه امریکاته زیات کډوال ورغلل، او بیلا بیلې اروپایي ډلو هغه ځمکو ته په مهاجرت پیل وکړ او یو تر بل سره ګډ شول، او د هغوی له اختلاط څخه یو نوی ملت د امریکایي ملت په نامه راجوړ شو. هغوی د یو واحد او یوشان میتود سره زده کړه کوله. همدارنګه د هغو کډوالو په منځ کې چې له اروپا څخه امریکا ته ولاړل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو، او هغوی دا فرصت پیدا کړ تر څو د خپلې علمي زده کړې او کړنې لپاره مناسب ځای چمتو او مهیا کړي. د بېلګې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل سلاټر (somail slatter) په نامه د لومړی ځل لپاره په (۱۷۹۰ ز)کال کې په هغه هېواد کې(د ټکر ټوټې) جوړولو د فابریکې بنسټ کېښود، په امریکا کې د نوو صنایعو د ودې چټکتیا په هغه کچه سره وه چې په لنډه موده کې هغه هېواد له بریتانیا څخه هم پرمختګ وکړ.

د تلګراف او ټیلیفون د کرښې رامنځ ته کیدل او د اوسپینې دلارې جوړېدو د کالیو د وړلو او راوړو لپاره چې د امریکا ختیځ او لویدیځ یو تر بل سره ونښلول، او د بخار له بیړیو څخه کار اخېستنه په اقتصادی پر مختګ کې ګټور تمام شول. همدا رنګه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸ ز) کال کې د مریتوب نظام له منځه وړل، د ختیځې امریکې آزادي تر لاسه کول څرنګه چې د مریتوب نظام له منځه وړلو غورځنګ چې په امریکا کې منځته راغلی و، ورو ورو د خپلواکۍ غوښتونکو له عقایدو او مفکورو څخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریتوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لوید ګارسین (william lwid garsen) په واسطه (۱۸۰۵- ۱۸۷۹ ز) کلونو کې رامنځته شوی و، تر پنځو کلو پورې یې ۲۵۰۰۰۰ غړي پیداکړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضاییه قوې چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ – ۱۸۳۵ ز) کالو په غاړه در لود، د امریکا د ملي یووالي لپاره یو بل پیاوړی ځواک و. همدارنګه هغه دموکراتیکې نظریې چې د خلکو پرګنو سیاسی قدرت یې زیاتولو، او د لومړي ځل لپاره د انګلستان د کورنیو جګړو د اوولسمې پیړۍ په ۴۰ لسیزه کې را منځته شوې و، د امریکایانو غوږونو ته هم راورسیدې، که څه هم

داسې نظرېې څه بريالۍ نشولې خو د هغه پيل څخه د انساني اړيکو د پرمختګ لپاره يې لاره هواره کړه. پورتنيو اندونو او نظريو په سياسی برابريو او د خلکو په اراده باندې يې ټينګار درلود.

په اوسني عصر کې د سالمې اداري د رامنځ ته کېدو سره په نوو شرايطو کې د دموکراسي نيالګی برياليتوب په متحده ايالاتو کې د منلو امکان پيدا کړ. خو په امريکا کې دموکراسي هيڅ کله هم آسانه وده ونکړه.

بلکې د امريکا د دموکراسۍ له نظام سره د هغو خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امريکا دموکراسي پر نظام کې د ټيټو طبقو د شمول سره مخالفتونه درلول، او هغه يې ردول خو د وخت په تېرېدو سره نومورې مخالفتونه کم شول.

همدارنګه د عرضې او تقاضا غوښتنې پر بنسټ د امريکا د ځانګړو شرايطو په پام کې نيولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سيستم په اساسې له معقولو اقتصادی نمونو څخه کار اخيسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنګه د اداري، سياسي او فرهنګي لاروچارو سمون هغه نورې زمينې وې چې د امريکا د متحده ايالاتو د ودې او پر مختګ لامل وګرځيد.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وويشل شي لومړۍ ډله دې د کېوالو د فعاليت له څرنګوالي سره په بېلابېلو برخو کې او د امريکا د صنايعو د پر مختګ په اړه خبرې وکړي او دويمه ډله دې د جان مارشال او په امريکا کې دموکراتيک فعاليتونو په اړه خبرې اترې وکړي او پايله دې بيا د هرې ډلې استازی نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

١- ولې کېوال د نړۍ له هر ګوټ څخه امريکا ته ور کډه شول؟

٢- په امريکا کې د مريتوب د نظام له مينځه وړل د چا په واسطه او څرنګه رامنځته شول؟

٣- جان مارشال څوک و؟

٤- دموکراتيکو اندونو (ولسواکي) څرنګه امريکا ته لاره پيدا کړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د ښوونکي د لار ښوونو څخه په ګټې اخيستنې سره د امريکا د متحده ايالاتو د پر مختګ او پراختيا په اړه يو مطلب وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې وړاندې کړي.